

საქართველოს
121112
h 2
ს. რ.

მ. კოლხიძელი

გლეხების აჯანყება სამეგრელოში

და

სახალხო ტრიბუნი

უჭუმიჭინავა

(ისტორიული ემნოგრაფია)

2465

გამომცემლობა „თვით-შრომა“

თბილისი—1926

გ. კოლხიდალი.

გ. კოლხიდალი

~~9(47.922)
კ-763~~

გლეხების აჯანყება სამეგრელოში

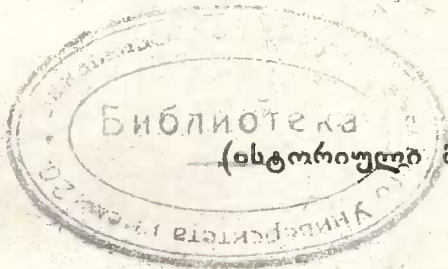
1857 წ.

და.

K²¹¹¹²₂

სახალხო ტრიბუნა

ს ტ უ მ ი ქ ა ვ ა .

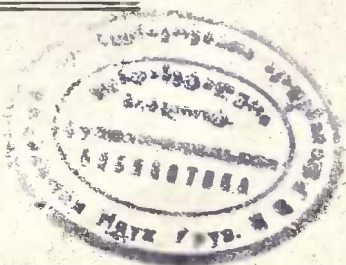

60190

შ. 2019 - 2384

გამომცემლობა „თვით-ზრომა“

თბილისი—1926.

1. აჯანყების სოციალ-პოლიტიკური საფუძვლები.

გასული საუკუნის 50-ანი წლების სამეგრელო, მიუხედავად იმისა, რომ იგი XIX სკ. დასაწყისიდან (1 დეკემბერი 1803 წლ.) რუსეთის ქვეშევრდომი იყო, ისევ საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ ჩარჩოებში იმყოფებოდა.

ბატონ-ყმობა და მასთან დაკავშირებით ძველ ფეოდალ დადიანთა განუსაზღვრელი თარეში გლახს ისევ ძველებური სიმძიმით აწვა კისერზე; უკანასკნელს ამ მხრივ ცოტათი მნიშვნელოვანი ცვლებადობაც არ განუცდია თავის სოციალურ ყოფა-ცხოვრებაში. პოლიტიკურ ვითარებაში კი-1853 წ. ამტყდარ ყირიმის ომმა (ოპერ ფაშის შემოსევა სამეგრელოში) თავის უარყოფითითა და დადებითი შედეგებით ახალს რამ შეიტანა სამეგრელოს მდგომარეობაში. ამრიგად, ძველი, ფეოდალური ყოფა-ცხოვრების სიმწვავემ ერთის მხრივ, ყირიმის ომის შედეგებმა და თანდათანობით საქართველოში რუსეთის კულტურის შემოსვლა-განმტკიცებამ და პოლიტიკურად ძალა-უფლების დაპყრობამ მეორეს მხრივ—შექმნა სამეგრელოსათვის ის სოციალ-პოლიტიკური საფუძვლები, რომელიც სარჩულად დაედვა გლახების 1857 წ. აჯანყებას სამეგრელოში. ამ სოციალ-პოლიტიკური მიზეზების თანდათანობითი განხილვა საშვალებას მოგვცემს სათანადოდ ჩავსწვდეთ ამ აჯანყების ისტორიულ აუცილებლობაში.

ბატონ-ყმობა ერთი მნიშვნელოვანი აქტია ამ სოციალ-პოლიტიკურ ვითარებაში. როგორც საქართველოს დანარჩენ ნაწილებში, ისე სამეგრელოში, ბატონების თავდაუქერელმა თვით-ნებობამ შემუსრა უკანასკნელი ადამიანური შეხედულებანი ყმის შესახებ, გაამეფა მხეცური დამოკიდებულება ბატონსა და ყმას შორის და შავი ღლე დაუყენა უკანასკნელს. ასე რომ, შეიძლება ითქვას, არ არსებობდა არავითარი განსაზღვრული წესები განსაზღვრული გარემოებისათვის. დამოკიდებულება ბატონსა და ყმას შორის პირადი შეხედულებათა-განზომვით იფარგლებოდა ხოლმე, რამაც დროთა მსვლელობაში მიიღო ერთგვარი ტრადიციული დასტური. თუ ჩვენ მოვიწადინებთ სამეგრე-

რელოს ბატონ-ყმობის მკრთალი სურათის გადაშლას მზინც, ამ ტრადიციული დასტურის ქვეშ გატარებულს, რომელიც ნიშანდობლივად სამეგრელოს ახასიათებს (განხე ვტოვებთ იმ პირდაპირ გადასახადს ნატურით, რომელიც ვალად აწვა გლეხს ბეგარის სახით), უწინარეს ყოვლისა, საკითხის ასეთი მიდგომით, თვალთ გვეცემა მთავრის და საერთოდ მაღალი წოდების ხეტიალი მთელი წლის განმავლობაში, განუწყვეტილი დროის ტარება ყმებთა ოჯახებში. ჯერ კიდევ მე-XVII სკ. ცნობილი მოგზაური შარდენი აი რას გვეუბნება ამის შესახებ: „სამეგრელოს უმაღლეს კლასს უფლება ჰქონდა თავის ქვეშევრდომთა სიმდიდრესა და სიცოცხლეზე; ჩადიოდა ყველაფერს, რასაც მოისურვებდა; მიჰყავდა ქალები, ბავშები, ჰყიდდა მათ და მოიხმარდა ყველაფერს, რაც წამოეღანდებოდა ხოლმე. თვით გლეხს თავის ბატონთან მიჰქონდა: პურის, პირუტყვის, ღვინის და სხვა ნაწარმოებთა განსაზღვრული ნაწილი; ბატონის სიმდიდრე განისაზღვრებოდა გლეხთა რაოდენობით. თითოეული გლეხი წლის განმავლობაში რამდენსამე ღღეს ინახავდა ბატონს თავის სურსათ-სანოვაგით, რის გამოც უმაღლესი წოდება წლის განმავლობაში გადადიოდა ერთი ადგილიდან მეორეზე და მით ღრღნიდა თავის გლეხობას, ზოგიერთ შემთხვევაში სხვებისას, რაც ერთნაირად ნიადაგს უმზადებდა იმ არეგ-დარეგას, რომელიც ხშირად ურთიერთ შორის სასისხლო შეტაკებებს იწვევდა ხოლმე მთავარიც სწორედ ასეთ ცხოვრებას ატარებდა. ძნელი იყო ყოველთვის გაგება იმისა, თუ სად იმყოფებოდა ის¹, მას მთელი მისი ოჯახი, ქალები, ბავშები, მსახურნი. სტუმრები, დესპანნი და სხვა საპატრიცეზლო უცხო პირები თან დაჰყავდა: ყველა ესენი შეადგენდნ შინა ყმათა უშველებელ წრეს²“.

შეიძლება ეს ადგილი გადაქარბებულად ჩაგვეთვალო შარდენის ნბრივ, მაგრამ 150 წლის შემდეგ, მე-XIX სკ.-ს დასაწყისშია, მსგავსი ვითარების გადმოცემას ვპოულობთ ჩვენ იმერეთის და გურიის 1804 წ. მმართველი რუსის მოხელე ლიტვინოვის აღწერილობაში: „თავადები, ამბობს ის, იყვნენ დესპოტები თავის ქვეშევრდომთა მიმართ და მცხოვრებთა ავლა-დიდება ხომ თავადებისა იყო. სამთავრო თავადები ატარებდნ განსაკუთრებულ ყოფა-ცხოვრებას: ქონი და ფაცხა მათი სასახლეები იყო. იკვებებოდნ ისინი იმ მცხოვრებლების

1) ხალხური ანდაზა; „დადია მობრძანდება და ბაჩია გზაზე იყო დაჩოქილი“— („დადია“ მოზოჯუნცია დო ბაჩია შარას გილაჩოქუდუა“)—სწორედ მთავრის ასეთ უსაზღვრო ხეტიალში პოულობს თავის განმარტებას.

2) იხ. К. Боровдин, გვ. 126-7;

ხარჯზე, რომლებთანაც დახეტილობდნენ და რჩებოდნენ იქ მანამდე, სანამ არ გამოაცლიდნენ იმათ უკანასკნელ საზრდოს; მაშინ კი ერთის მხრივ სიმშლილი და მეორეს მხრივ ძარცვა და ძალადობანი კარის-მსახურებს, რომელნიც სარჩოს ეძიებდნენ, აიძულებდა მეზობელ სოფელში გადაბარგებას. ასე დაბოგავდნენ ისინი მთელს სამთავროში სოფლიდან სოფლამდე“ (ibidem, 128). მაღალი წოდების ასეთი ყოფაცხოვრების სახე, დაკავშირებული ვითომდა ისეთ ტრადიციულ მოვლენა-ჩვეულებასთან, როგორცაა სტუმრობა, ძირიან-ფესვიანად ანიავებდა გლეხის სარჩო-საბადებელს. უმაღლესი წოდების ასეთი ხეტიალი¹ მის ქვეშევრდომთა ოჯახებში არ შეწყვეტილა უკანასკნელი მთავარ დავითის დროშიაც. ამას მოწმობს ამ საქმის გამო დღემდის ცოცხალი ტერმინი „სურია“ (სტუმრობა) ან „გოჭკომური“ (გამოჭამა).

რაც შეეხება ბატონის პიროვნულ უფლებას, მის ნორმებს, აქ მდგომარეობა უფრო უნუკეშო იყო. აი როგორ აგვიწერს ბატონის უფლებას ყმაზე მე-XVII სკ მისიონერი სამეგრელოში არქანჯელო ლამბერტი: „აქაური ბატონის უფლება ბევრად აღემატება ჩვენი იტალიელი თავადების უფლებას, რადგან აქაურ ბატონს შეუძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არ აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშეც. ბატონს შეუძლია არამცთუ დაატუსაღოს თავისი ყმა, არამედ აწვალოს და სასტიკად დასაჯოს ის, მაგალითად მოსკრას ყური, ფეხი, ამოსთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქონება და მოუსპოს თვით სიცოცხლაც. გარდა ამისა, თუ რომელიმე ყმა უშვილოდ გადავიდა, მისი ყოველივე ქონება რჩება ბატონს. ზოგჯერ, როცა ყმას მართო ერთი მცირე წლოვანი შვილი რჩება, ბატონი ამ შვილს ჰყიდის ხოლმე ოსმალეთში და მისს მემკვიდრეობას თითონ დაიჩემებს. ამრიგად მეგრელების [sic!] სიმდიდრე ყმების სიმრავლეზეა დამოკიდებული.“ არსებით ცვლილებას არ ჰქონია ადგილი მე-XIX სკ.-ც: „სასჯელი, რომელიც აქ იხმარება შემდეგია: „ადამიანის სხვადასხვა ორგანოთა ჩამოშორება, თვალების ამოთხრა გახურებული რკინით, ცოცხლად მიწაში დამარხვა, მარხავენ განსაკუ-

¹ ასეთმა ხეტიალმა პოვა შესაფერი გამოძახილი თვით ხალხურ შემოქმედებაშიც; ჩვენის აზრით ამისი გამოძახებელია სახალხო ფრიად პოპულარული სამეგრელოში: „ვო ბურლა დო ბურლა ვოდა“-ს ლექსი, იხ. Хр. Гроздов, Мингрельския народные песни, стр. 22-23.

„სურია“-ს ერთ-ერთ ტიპურ ილუსტრაციას იძლევა ბეკოსა ბატარის (1852 წლ.) სახით კ. ბოროზდინი თავის ერთ ბელეტრისტულ ფრაგმენტში: იხ. Из прошлого Мингрелии К. А. Бороздина (Ежемесячные лит. приложения Нивы, Май 1897 год).

თრებით კირში, რასაც შემდეგ წყალს გადაასხამდენ, რომ კაცი თანდათან გახრწნილიყო, წვავენ ცეცხლზე და სხვა“¹. აღნიშნულ სასჯელთა შორის ყველაზე უფრო სასტიკად მიაჩნდათ დაბრმავება ცეცხლის შემწვობით².

ხუნდები, ქანჩები³, ხაჯალურები (დასაბამი ჯაჭვი) ყოველ დღიური ჩვეულებრივი დასასჯელი საშვალეები იყო და მათზე განსაკუთრებით ვერ შევჩერდებით; ვერ შევჩერდებით მით უფრო, რომ ასეთ შემთხვევებში თითოეულს სასჯელს ჰქონდა თავისებური სპეციფიკური სახე: თითოეული მებატონე თავის ნება-სურვილითა და შეხედულობით აწესებდა სასჯელის ნორმას გლეხობისათვის.

ქვემოთ აღნიშნული საბუთი, რომელიც გადმომცა პატ. სარგის კაკაბაძემ, იძლევა ასეთ მოვლენების ერთ ფრიად საგულისხმიერო ნიმუშს:

„გამოცხადება ჩუცნს მენგრელიის სამთავროშიდ № 133 იანვარს 31 დღესა 1840 წელს. ბრძანებითა მისის უგანათლებულესობისა მშობლისა ჩემისათა, მე ამითა განუცხადებ ყოველთა კნიაზთა და აზნაურთა, რომელ მშობლისა მიერ ჩემისა და ჩემ მიერ მრავალგზის არს შენიშნულ, რომელ რომელიმე უფლებიან კნიაზ და აზნაურნი ექცევიან თვისთა ყმათა სასტიკად და უწყალოდ; თუმცა მშობლისაგან ჩემის მრავალგზის დამტკიცებულ არს, რომელთამე და თითქოს მრავალთა და აზნაურთა ესრედ უწყალოდ, გარნა ყოვლითა მით არა დუტევებენ მას, ვითაარცა ახლა ამ ყმად შეუდგა რომელ კნიაზმან თემურყვა ანჩაბაძემ თვით დასჯა ქორის გაქცევისათვის მისის გლეხის ბახუტა აფშილაფას მიერ, გააკეთა ზანდუკი მზგაფსად კუბოსა და მას შინა ყავდა დამყვივებული იგი აფშილაფა რამდენსამე დროშიდ და აპურებდა მას გამოჭრილ მას შინა ფანჯრიდან. ესრეთი იმა ანჩაბაძისა ქცევა წინააღმდეგ არს საზოგადო ცხოვრებისა და არს არა კაცობრივობა, რომელიც მოყვა-

1) იხ. Рапорт Литвинова к Цицианову от 25 окт. 1804 г. №109. Суджуна: Ак. Кав. Арх. Ком., том II, гл. 410.

2) იხ. La Mingrelie (Ancienne Colchide) par S. M. Quirier, Odessa 1883, გვ. 301-302.

3) ქანჩი ხის ჭაზრაკებიანი იარაღი იყო განსაკუთრებით დამნაშავის გამოსატეხად გამოყენებული, ჩაუდებდნ მასში თითებს, მოუჭერდნ და აკივლებდნ.

ნილ არს მმართველობის სმენამდე. მე ვასრულებ რა ნებასა მისის უგანათლებულესობისა მშობლისა ჩემისა ფიცხლად დაუმტკიცებ უფლებით კნიაზ დაკეთილშობილთა ამიერიტგან ანუ კუალად არვინ გაბედოს ქმნა თვისთა გლებთა ზედა სასტიკი და უწყალო დასჯა და უკეთუ შემდგომ ამა გამოცხადებისა ვინმე გაბედავს ქმნასა ესრეთის დასჯისასა თვით თავისი ნებით, მაშინ ისრეთი მოქცეული იქნების დაუხედველად ვითარცა პარი იქმნების ყოვლითა სიფიცხლითა. გარნა არა მიეცეს მიზჯი უსმენლობისა ანუ უმორჩილებისა გლებთა თვისთა მებატონოებითადმი ძალუძთ დასაჯვად მცირეს დამნაშაობისათვის კაცობრიულად და არა სასტიკად. დიდსა დამნაშაობასა შინა ყოველნი თანამედებ არიან წარმოდგენად ისრეთისა მისის უგანათლებულესობისა მშობლისადმი ჩემისა ანუ ჩემდამი მოსაპყრობლად დადებულ კანონისამებრ.

მემკვიდრე მენგრელიისა დავით.

შემდეგ ხელს აწერენ განცხადების მოსმენაში თავად-ახნაურნი ი (15 ხელის მოწერა).

ამ სხარტული ექსკურსიიდანაც აშკარად ჩანს ყმის „რაობა“ ბატონის წინაშე; ყმის, როგორც ადამიანის, ხსენებაც ზედმეჭია¹.

„მაღალი კოასის“ განუსაზღვრელი განაჩენი ყველაზე უფრო მძაფრად აწვა ყმების იმ კათეგორიას, რომელიც იწოდებოდა სამეგრელოში „მოჯალაბეებად“ (დოლმახორე). „მოჯალაბე“ ეს ყველაზე უფრო დაბალი ყმა იყო. თამამად შეიძლებოდა მისი როგორც გაყიდვა, ისე მზითვის სახით ქალზე გადაცემა ნაწილობრივ ან მთელი ოჯახით: მას ევალებოდა ყოველგვარი სამუშაო და განსაკუთრებით კი ღომის ცეხვა, რაც ყველაზე სამარცხვინო საქმედ ითვლებოდა სამეგრელოში².

რაც შეეხება განსაკუთრებულად ყმებით ვაჭრობას, იგი ჩვეულებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. დიდიხანი არ იყო გასული მას შემდეგ, რაც დადანი ოსმალეთის სულთანისაგან რეცეპტისებურ

¹ „ვინ ადამიანი? სადაური ადამიანი“-ო? წამოხტა და წამოიძახა გაღიზიანებული მურზაყანმა (ალქასხანიაში; „ყმები თუ ადამიანებიია, ჩვენნი მურაც ადამიანი ყოფილა აბა“ (იხ. „მოჯალაბე“ კირილე წუთისოფლელისა 1914 წელი: „სახალხო ფურცლის“ სურათებიანი დამატება, № 12, გვ. 1).

² О крестьянском сословии Мингрелии Р. Эристова. Кавказская Старина за 1873 год, № № 4-5,

მოწერილობებს ლებულობდა სამარცხვინო ხარკის წესიერად გარდახდის შესახებ...

ამ „რეცეპტში“ დაწვრილებით აღნიშნული იყო ის სავალდებულო ნორმა, რომელიც უნდა დაეკმაყოფილებინა დადიანს ოდიშიდან გაგზავნილი ბავშვებისა და გოგოების სახით (მოყვანილობა, სიმაღლე, თვალები, პირი, თმა, ადამიანის სხეულის სხვა ნაწილების ფორმა, რესაკვირგელია ოსმალეთის სულთანისა და ფადიშაჰის გემოვნებასთან შეფარდებით). თუმცა ოფიციალურად ეს ხარკი მოსპობილი იყო, მაგრამ არა ოფიციალურად, ვაჭრობის სახით, მას უკანასკნელი მთავარდავითის დროსაც დიდი გასავალი ჰქონია¹ და ქალაქი ანაკლია ტყვეთა გასყიდვის მოგდნად ქცეულა.

„ათასგვარი საშვალემა იყო იმისათვის, რომ თავისუფლად გაესეირნათ გლეხის ხარჯზე და აქ საჭირო არ იყო არავითარი ოინები და მოხერხება, არამედ თამამად შეიძლებოდა ყველაფრის გამოსახვა სასურველ ფორმებში, მაგალითად, მიბრძანება და გაჩერება გლეხთან კვირის განმავლობაში, პირუტყვის წართმევა სამათლიანი ბეგრის სახით ანდა ბოლოს ვიფოხდა შემთხვევით ნაჭერი მიწის ჩამოჭრა მეზობლისათვის გადასაცემად და ათასი-ასეთები. მიზეზთა საძებარი საშვალეზანი ფრიად მრავალფეროვანნი იყვნენ; გლეხის თავზე ვანუწყვეტლივ ეკიდა დამოკლესის მახვილი და ამისთვის სიამოვნებით სტოვებდა ის თავის სამშობლოს და მიდიოდა კახეთში სამუშაოდ (კურსივი ჩვენია). აქ თვისი შრომა მას სავსებით აკმაყოფილებდა და არა იშვიათად პოულობდა იგი საშვალეზას ფულის სახით, რომ სავსებით გაყროდა თავის მებატონეს“²

ბოლოს, „დაბალი წოდების“ უფრო დაახლოვებული მდგომარეობის გამოსარკვევად ჩვენ შეგვიძლია მოვიყენოთ 1869 წლ. კამერალური აღწერილობიდან სტატისტიკური ცნობები, რომელშიაც აღნიშნულია „მალი“ და „დაბალ“ წოდებათა რიცხვობრივი შეფარდება. როგორც ამ აღწერილობიდან ჩანს, სამეგრელოს მთელი

1) გრიგოლ ბოკუჩავას სახლში ნაპოვნ ერთ-ერთ საბუთიდან როგორც ჩანს, უკანასკნელი მთავარი დავითი თავის ოფიციალურ მიმოწერაში სუჯუნის მაზრის მდივანბეგ ვამეხ დადიანისადმი 1848 წ. წერს უკანასკნელს, რათა მან:

„ჩიუტილებლად წარგზავნოს სამხედრო სასამართლო კომისიაში ქუთაისს აზნაური უჩარდია გაბუნია, კახეთისათვის მის საქმესა გასყიდვისათვის სჯულის წინააღმდეგობის ორთა ყრმათა ციბაძისა და ფირცხელაძისა.“ (ამეგრელოს მუზეუმი. საარქივო განყოფილება, № 480).

2) იხ. Крепостное состояние в Мингрелии К. А. Бороваина. Тифлис 1865 г., გვ. 66.

მოსახლეობა შედგებოდა 25,479 კომლისაგან; თუ თითოეულ კომლში ორივე სქესიდან დაუშვებთ 5 სულს, მივიღებთ სულ 127,395 სულს. ამ რიცხვიდან ნაწილდებოდა:

„მაღალი კლასი“:

1) ბატონიშვილები	215 სული
2) თავადები	1,309 „
3) აზნაურები	10,361 „
4) სამღვდლოება	2,340 „
	სულ 14,225 სული

„დაბალი კლასი“:

1) აზატები	2,875 სული
2) მსახურნი	19,935 „
3) გლეხი ან მარგალი ¹	85,520 „
4) მოჯალაბე	4,950 „
	სულ 113,280 „

ასეთი იყო დაახლოებით „დაბალი წოდების“ მდგომარეობა ოდიშში გაბატონებული „მაღალი წოდების“ წყალობით.

უკანასკნელი მთა-პარი დავითი (1842—1853). სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანის შემდეგ მართვა-გამგეობა წილად ხვდა რუსეთში აღზრდილ დავითს. სწავლა-განათლებით აღჭურვილი დავითი შეუდგა თავის სამთავროს საქმეების მოწესრიგებას. ხოლო მოსაწესრიგებელი ბევრი რამ იყო. თავად-აზნაურობის აღვირახსნილობა და გაფუქსავატება, ხალხში გაბატონებული ძარცვა-გლეჯა და ყოველგვარ წესებს მოკლებული, ანარქიული მართვა-გამგეობა მოითხოვდა მტკიცე ნებისყოფის მმართველს, მრისხანესა და სასტიკ ადმინისტრატორს. ასეთი მოვალეობა იკისრა ახალგაზრდა მთავარმა. ზუგდიდში გაჩნდა სასახლე და მშვენიერი ტროპიკული ბაღი, სამხარეულოში chef le cuisine შვეიცარიელებსაგან, სასახლის კარზე მთელი გროვა „ლამაზი, ახოვანი და მარდი“ მეგრელი თავადების ახალგაზრდობისა იყო; იგი ძორიგეობდა სასახლეში, უკეთებდა მოხსენებებს მთავარს სტუმრებისა და მთხოვნელების შესახებ, ასრულებდა ბრძანებებს და „ბრწყინვალე“ შინაყმის სახით

¹) „მეგრელი“. (მარგალი) მეგრელთა თანამედროვე შემეცნებით აუცილებლად წოდებრივი, კლასობრივი ტერმინია, plebei-ს, დაბეჩავებული კლასის აღმნიშვნელი და არა ტომობრივი.

ყველგან აცილებდა მთავარს თავის მეუღლითურთ.¹ სამთავრო უწყებ-
ის ამ გარეგანი ფორმის მოგვარების შემდეგ, ის შეუდგა უწყების
შინაგანი საქმის მოწესრიგებასაც და უპირველესად ყოვლისა განიხილა
სამთავრო დებულება და შეიტანა მასში არსებითი ცვლილებები:
შესცვალა წესდება, რომლითაც თანამდებობა მემკვიდრეობით გადა-
დიოდა მამიდან შვილზე. სამთავრო დაყო რამოდენსამე ოლქად და
თითოეულ 4 ოლქში დააწესა სასამართლო და „პოლიციის“ საქი-
როებისათვის დააყენა მდივან-ბეგები მათი თანაშემწეებითა და ბო-
ქაულებით.

უმალლეს სააპელაციო სასამართლოს სახით დაარსა მართლ-მსა-
ჯულების უზენაესი ორგანო პირველი რიგის მდივან-ბეგებისა და
რჩეულ თავად-აზნაურთა წარმომადგენლებისაგან შემდგარი.

ბოლოს აღმასრულებელი ნაწილის უძალდესი მმართველობის-
თვის დააყენა ბოქაულთ-უხუცესები. სამსახურიდან გადააყენა თავის
მამის მარჯვენა ხელი, მთავარი ვეზირი, „დიდ-ნიკოდ“ წოდებული,
კაცი მეტად მოქმედი და გონიერი. ამ გარემოებამ კი მას დიდ-ძალი
მტრები შეჰპაატა, რომელთა რიცხვში განსაკუთრებით აღსანიშნავია
„დიდი“ ნიკოს შვილები: გიორგი, პეტრე და ბესარიონი. ესენი მამის
ასეთი შეურაცხყოფის გამო შურითა და გესლით იყვნენ აღსავსენი
და ეძებდენ მოხერხებულ დროს, რომ აშკარად გაელაშქრათ მთავრის.
წინააღმდეგ, თუმცა ყველაფერი ეს ერთგვარ ფარისევლურ ჩადრში
იყო გახკეული. საერთოდ თვით მაღალი წოდების ახალგაზრდო-
ბაც მეტად ცუდ მდგომარეობაში იყო ჩაყენებული დავითის პოლი-
ტიკით: ჯერ ერთი, სწავლის მისაღებად ნებართვის მიცემა მთავრი-
საგან განსაკუთრებული, იშვიათი წყალობა იყო. სწავლის მიღების
შემდეგ, საშობლოში იძულებით დაბრუნებისას, არამცთუ მისი
გამოყენება ხდებოდა, არამედ სრული უარყოფა, აბუჩად და სამასხროდ
აგდება გარდაუვალი ზღუდე იყო თითოეულისათვის. აქ ადგილი
ჰქონდა არა ერთსა და ორს წამებას, არა ერთსა და ორს საშინელებას²

1). იხ. Потто, Утверждение Русскаго Владычества на Кавказе, გვ. 487.

2). სწორედ ამ ისტორიულ ეპოქას ეკუთვნის შალვა და დიანის ცნობილი
ანდრი „გეგეჭკორიც“. ახალგაზრდა გეგეჭკორმა გაათავა-რა ტფილისში საშუალო
სასწავლებელი, მოიწადინა სახელმწიფო სამსახურში შესვლა, მაგრამ დავითმა
ნება არ დართო, გამოითხოვა ის სამეგრელოში და დააყენა თავის საქმისმწარ-
მოებლად; გეგეჭკორი ვერ შეურიგდა ამ ძალადობას და კადნიერებით უპასუხა.
უმწეო ვასალს თავს დაეცა მთავრის რისხვა, შეუბრალეული დევნა, ფიზიკური
ტანჯვა, „დილიეება“ და ხუნდებზე ჯდომა, წყალში ჩაყენება; მისმა ნერვულმა აგე-
ბულებამ ვერ აიტანა სასტიკი ტანჯვა-წამება და ბოლოს ის ძალაუხნებურად ღუნდა
ჯაეთავისუფლებიანთ, როგორც ეპილეპსიით სავსებით დასახიჩრებული პიროვნება.

რაც უფრო ფართოვდებოდა ასეთი წრე, მით უფრო მწვავედებოდა დამოკიდებულება ურთიერთ შორის.

ამრიგად „მოაგვარა“ რა სამთავროს შინაური მართვა-გამგეობა, დავითმა მთელი თავისი ენერჯია მოახმარა სამთავრო ქონებისა და შემოსავლის გადიდებას: დაადგა ამ გზას და გახდა თავისი ოჯახისათვის ქონებრივი ინტერესების გულმოდგინე თანამოსანგრე: ამით კი მან, რასაკვირველია, მცხოვრებლების ყველა წრეში გამოიწვია წინააღმდეგობა¹ და წარმოშვა ოპოზიციონერები. შემოსავლის ინტერესით გატაცებულმა დავითმა შემოიღო ახალი რეფორმები. ამ მიზნით მან უწინარეს ყოვლისა:

ა) სამთავრო ქონების გლეხებს, რომელთა მოვალეობას შეადგენდა თავადების სასახლეების აგება-შეკეთება უკანასკნელთა სურსათ სანოვაგით, იძულებით დააკისრა მათ საკუთარი სურსათით გაეწიათ მუშაობა, წინააღმდეგ ძველი ადათისა;

ბ) 6000 საახნაურო გლეხი „საუდიერო“ს სახით დაბეგრა ფულთ, ვითომც სამთავროს სხვადასხვა გვარ მოთხოვნილებათა დასაფარავად; რასაკვირველია, ამან მეტად ცუდად იმოქმედა აზნაურებზე, მაგრამ ჩიქოვანების ხელის შეწყობით მან შესძლო ამ ხარკის აკრეფა;

გ) 1842 წ. ჩამოართვა თავად-აზნაურებს ერთგვარი ყმებიც რომელნიც მღვდლებად იწოდებოდნენ. დავითის გამთავრებამდე მღვდელი არაფრით განირჩეოდა უბრალო ყმისაგან. მხოლოდ მას ყმასთან შედარებით ზედმეტ ბარგად აწვა აგრეთვე თავის ხელობის მოხდაც საჭიროების დროს. ამითაც მან, რასაკვირველია, დაიმსახურა სავსე გულისწყრომა მაღალი წოდებისაგან.

დ) აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ ამ დროს დავითის ყურადღება მიიპყრო დიდშემოსავლიანმა საწყონდიდო მამულმა თავის ყმებითურთ, რომელთა რიცხვი 3000 კომლს აღემატებოდა.

¹) არა ერთსა და ორს საწინააღმდეგო მაგალითს ჰქონდა ადგილი თვით გლეხთა წრეშიც, მიმართულს დავითისადმი უშუალოდ თუ არა, ყოველ შემთხვევაში მის მდივანბეგებისადმი. საკმარისია გავიხსენოთ მკვლელობა სუჯუნის „მაზრის“ პირველი კლასის მდივანბეგ თავადი ვამეხ დადიანისა გადასახადის ნიდაგზვ სოფ. ნატოჩაოჲ (ახალ-სენაკის რაიონში) მცხოვრები ყმების — ივანიკა, სიკოია, პეტრია, უჩანია. ქაქუჩია, კოსტაია და გიორგი ქაჩიბაიების მიერ, რომ, მათაც ამის გამო მიეს. ჯა თითოეულს 50 „როზგი“ და სტაერობოლის სატუსაღოში 4 წლით გადასახლება (იხ. მოწერილობა მთავარი დ. დადიანისა სუჯუნის მეორე კლასის მდივან-ბეგის თანაშემწე ტარიელ დადიანისადმი. №1052 5 აგვისტო 1852 წელი. (საბუთი ნაპოვნია გრიგოლ ბოკუჩავას სახლში. ახლა სამეგრელოს მუზეუმის ხაარქივო განყოფილებაშია დაცული).

ამაზე მან მოხერხებულად დაიყოლია მაშინდელი ჭყონდიდელი (თავისი ბიძა), რომელიც დაარწმუნა ნატურის გადასახადის ნაცვლად წლიურად ფულის სახით 12,000 მანეთის შემოსავლის უპირატესობაში. როდესაც ეს ჭყონდიდელი მიიცვალა. მან განგებ, დასახული მიზნის მისაღწევად, მის მოადკილედ დანიშნა ჯრუჭის მონასტრის წინამძღვარი თეოფანე (გ ა ბ უ ნ ი ა), მაგრამ, სანამ შეუდგებოდა ზემოაღნიშნულ ყმებზე ფულის გაწერის დაკანონებას, საჭირო იყო წინასწარ გადმოესვენა სუჯუნის ეკლესიიდან მარტვილში „წმ. გიორგის სასწაულთ-მოქმედი ხატი, როგორც საჭყონდიდო ყმებისა და მაჰულის ბატონ-პატრონი“. მაგრამ ვიდრე ის შესძლებდა ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანას, თვით გარდაიცვალა (1853), და უანდერძა ამ საქმის განხორციელება თავის მეუღლე ეკატერინეს.

ამრიგად 11 წლის მართვა-გამგეობით (1842—1853) დავითმა ვერ შესძლო დაემსახურებინა სიმპატია და ავტორიტეტი ვერც ერთი წოდებისაგან: მას ყველა ემუხროდა, მის წინააღმდეგ ფეოდალური წრეები აშკარად თუ ფარულად მოქმედებდნენ განსაკუთრებით ქონებრივად გამდიდრების ტენდენციის გამო, რომელიც მისი მმართველობის ერთ-ერთ მთავარ დამახასიათებელ თვისებად ჩაითვლება.

დედოფალი ეკატერინე, როგორც დავითის პოლიტიკის გამგებელი მმართველი.

როდესაც ოდიშის უკანასკნელი მთავარი დავითი გარდაიცვალა (†1853), ტახტის მემკვიდრე ნიკოლოზი 7 წლისა იყო. კავკასიის მეფისნაცვლის ვორონცოვის წინადადებით სამეგრელოს მმართველად დანიშნა ქვრივი ეკატერინე, რომლის დამხმარედ მივლინებულ იყვნენ დავითის ძმები გრიგოლი და კონსტანტინე და სამეგრელოს ეპისკოპოსი თეოფანე. ამ გარემოებამ შექმნა ერთგვარი კრამოლა სამთავრო უწყებაში. საქმე იმაშია, რომ ძმის გარდაცვალების შემდეგ გრიგოლი თვით მოელოდა ოდიშის მმართველობას და როდესაც იმედი გაუცრუვდა, ის შურითა და მტრობით შესცქეროდა ეკატერინეს მარჯვა გამგეობას და არავითარ კეთილ სინდისიერ მონაწილეობას არ ღებლობდა „მმართველის საქმეებში“, გარდა მხოლოდ ინტრიგანობისა. კონსტანტინე კი, „ბოქაულთ-უხუცესის“ სახელწოდებით შემოსილი, უფრო ნადირობაში ატარებდა დროს; ხოლო ეკატერინე, მოკლებული მართვა-გამგეობის საქმეთა შესაფერცოდნა-გამოცდილებას, აშკარაა, ვერ იჩენდა რამოდენიმე მაინც შესაფერც ფხიანობას; მას არ ავიწყდებოდა მხოლოდ ის, რომ იგი დედაა მთავ-

რის შვილებისა და ვალდებულია მტკიცედ უპატრონოს მათ სამკვიდრებელს.

ინტრიგა, რომელსაც ეწეოდა გრიგოლი ეკატერინეს მიმართ, წაგრძნობი სახისა იყო, რადგანაც გრიგოლი ძლიერი იყო ჩამოპავლობით: მას ერთის მხრივ დიდი კავშირი და გავლენა ჰქონდა იმ დროინდელ „ბატონიშვილებზე.“ იგი აღიზარდა ტაია ბატონიშვილის ოჯახში და ამიტომ ბატონიშვილები მას ისე შეჰყურებდნენ, როგორც ახლობელ პირს, მოჰქონდათ თავი ძიძიშვილებად და ამ გარემოებით კი თამამად გრძნობდნენ თავს, რადგანაც მაშინ სამეგრელოში დიდი იყო პრესტიჟი და წონა გაზრდილსა და გამზრდელთა შორის ურთიერთობისა. მეორეს მხრივ ფაღავებიც ერთობ მომხრენი იყვნენ გრიგოლისა და ეს გვარი კი ყველა ნათესავებით საგროძნობ ძალას წარმოადგენდა მაღალ წოდების კრებულშიაც... ამ პირობებში ვერც ეკატერინემ შესძლო რამოდენიმედ ღაბრც გული მოეგო „მაღალი წოდებისა“, პირიქით, ამანაც ცალი თვალით დაუწყო ცქერა უკანასკნელს და განსაკუთრებით იმ რჩეულებს, რომელთაც „ბედნიერება“ ჰქონდათ რუსეთის სამსახურში შესულიყვნენ; ასეთებს სასახლეში არ იღებდნენ მომეტებულად, და თუ შემთხვევით ვინმე სასახლის კარებს ეღირსებოდა, მას დაცინვისა და დაბეზლების მეტი არა ერგებოდარა. „მაღალ წოდებისადმი“ ასეთი დამოკიდებულებით, მან აშკარა მტრად გადაიკიდა „დიდი ნიკოს“ შვილების გარდა ოდიშში სახელ მოხვეჭილი კაცი ელიზბარ ბატონიშვილი, რომელსაც რუსეთის სამსახურში ორი შვილი ჰყავდა. ამ ელიზბარს გარს ეხვია ხოლმე ყოველთვის ისეთი გავლენიანი გვარები მაღალი წოდებისა, როგორიც იყვნენ, მაგ.: მხეიძეები, ფაღავები, მიქაძეები, დგებუაძეები, წოდებულნი „რუსის პარტიად“, რადგანაც მათში დიდი ხნით მომწიფებული იყო უკვე აზრი რუსეთის მიკედლებისა.¹

ეს ხალხი ეძებდა მარჯვე შემთხვევას, რომ თავისი წადილი სისრულეში მოეყვანა; მაგრამ რამდენადაც მტკიცე და მყარ ნიადაგზე იდგნენ დედოფლის ოპოზიციონერები, იმდენად გაორკეცებულად მტკიცედ გრძნობდა თავს დედოფალი თავისი ერთგული და მარჯვენა ხელი ჩიქოვანებით.

1855 წელს მან განიზრახა ქმრის ანდერძის სისრულეში მოყვანა: ხატის გადმოტანა სუჯუნიდან მარტვილში, რაზედაც დაიყოლია თავის მხრივ თეოფანე ჭყონდიდელი. როდესაც ეს ახალი განკარგულება ხალხს განუცხადა დეკ. ნიკოლ ოზ ხოშტარიამ, ხალხი დარჩა ამით

1) იხ. Б о р о з д и н, გვ. 99.

შეტად უკმაყოფილო. სუჯუნის საკათედრო ეკლესია, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, შეიცავდა უზარმაზარ საჟყონდილო მამულს 30,000 სულით. ამ ხალხს უძველეს დროიდან მიაჩნდა სუჯუნის ეკლესია თავის დედა-ეკლესიად და უზენაეს მფარველად; ამ ეკლესიაზე საზოგადოდ გაწეული ღვაწლისა, შრომისა და ხარჯის გარდა იმ ახლარ ხანებში მათ ააშენეს იქ ქვითკირის დიდი გუმბათიანი ეკლესია. სწორედ ამ ერთგვარ აღტაცებულ მდგომარეობაში, რომლითაც ხალხი გამსჭვალული იყო სუჯუნის ეკლესიის მომავლის დიადი ბრწყინვალეობით, როდესაც საუკუხოებით განმტკიცებული სუჯუნის საკათედრო ეკლესია¹ უცბად, ერთის ხელის განძრევით, უბრალო, რამდენისამე გვაროვნობის კერძო სამრევლოდ გადააქციეს; ხალხმა ვერ მოითმინა ეს, საშინლად აზვავდა და, როგორც ერთი თვითმზილველი გადმოგვცემს: „ატყდა აჯანყება, შეიქნა ზარის რეკა და ბუკისა ცემა დაუცხრომელი ხალხისაგან; არ იყო გაწყნარება, ისე მოასკდა ხალხი უშრავლესი და ერთხმად შეთქვეს პირი: ან გაწყვეტა და ან ხელახლა ჩვენი ჩვეულების მოშლა არ იქნესო“².

როდესაც ამ ამბავმა მიაღწია ეკატერინეს ყურამდე, მან საკმაოდ შეიარაღებული მხლებლებით გაგზავნა აჯანყების ჩასაქრობად და ხალხის დასაწყნარებლად თავისი მაზლი კონსტანტინე, როგორც ბოქაულთ-უხუცესი. მაგრამ დაწყნარების ნაცვლად ხალხის სულიერი მდგომარეობა კიდევ უფრო გამწვავდა და აჯანყებულთ უწყალოდ სცემეს კონსტანტინეს მხლებლებს და თვით მასაც ეღირსებოდა მსგავსი განაჩენი, რომ თავის დროზე გაქცევით არ ეშველა თავისთვის. ამ აჯანყების ინფორმაციამ მიაღწია ტფილისში მეფისნაცვლის მურავიოვის ყურამდეც, რომელმაც ამის გამო გამართა დედოფალთან ვრცელი მიწერ-მოწერა, რის შემდეგ დედოფალი იძულებული შეიქნა ხელი აეღო ამ განზრახვაზე და გაგზავნა ხალხის დასაშოშმინებლად კონსტანტინეს უფროსი ძმა გრიგოლ მთავრის-ძე; უკანასკნელმა რამოდენიმედ დაამშვიდა საშინლად აზღვავებული ხალხი.

ამრიგად დედოფლის მიზანი მიუღწეველი დარჩა; სამაგიეროდ მისი განკარგულებით გრიგოლ დადიანისა და ეპისკოპოსი თეოფანესაგან შემდგარმა კომისიამ დამნაშავედ სცნო ზოგიერთი პირი, რომელთაც ბრალდებოდათ სუჯუნის აჯანყებაში ხელმძღვანელობის

1) ჩვენის აზრით სუჯუნის ეკლესიის ამ უაღრეს ავტორიტეტში უნდა ვეძიოთ ახსნა-განმარტება შემდეგი ხალხური ანდაზისა: „სუჯუნა მის უტიბუნ, ღუშუ თის აინია“ („სუჯუნა ვისაც წყალობს, ღომიც მას მოევა“-ო).

2) იხ. დეკ. ფეოდორე ხოშტარის მოგონება, გვ. 49-50.

გაწევა; ყველა ისინი დაკავებულ იქნენ შესაფერი სასჯელის მიკუთვნით. მათგან დეკ. ხიკოლოზ ხოშტარია გაგზავნეს საირმის მონასტერში უვადოთ, მოურავები მეთოხოშტარია, ალექსი გეგეჭკორი, ფილიპე იოსელიანი და გული თოფურია გადაგზავნილ იქნენ ლეჩხუმისა და სვანეთის ციხეებში, ხოლო უმთავრეს დამნაშავედ ჩათვალეს ცნობილი ივაბერი (იოანე ხოშტარია), რომელიც 1840 წლიდან 1855 წლამდე ასრულებდა სამეგრელოს მთავრის „შინაგანი კანცელარიის თანამდებობას“. ის დაუყოვნებლივ ვითარცა მთავარი დამნაშავე, გაუგზავნეს საქართველოს მაშინდელ ეგზარხ ისიდორეს. საქართველოს ერთ-ერთ უდაბნოში გასაწყესებლად, მაგრამ უკანასკნელმა ის გააჩერა ტფილისში დარიის მონასტერში, სადაც იგი მალე გარდაიცვალა (ibidem, 50—51).

როგორც ბევრმა სხვა გარემოებამ, ისე განსაკუთრებით დედოფლის ამ, აშკარა ანგარების გამომჟღავნებამ ძლიერ შეარყია სამთავრო სახლის პრესტიჟი სუჯუნის რაიონის საეკლესიო გლეხების თვალწინაც...

ამრიგად ეკატერინეს არავითარი არსებითი ცვლილება არ შეუტანია სამთავროს შინაურ მართვა-გამგეობაში; როგორც ჩანს, ის ამ მხრივ სავსებით მისდევდა დავითის მიერ აღებულ გზას.

ომერ-ფაშის შემო- საგარეო საქმეებში ეკატერინეს მმართველობა **სევა სამეგრელოში.** ბის სიგრძეზე განსაკუთრებით საგულისხმევია ყირიმის ომი სამეგრელოს ტერიტორიაზე ან ომერ-ფაშის შემოსევა სამეგრელოში. როგორც ვიცით, ამ ფრიად საპასუხისმგებლო მომენტში, მიუხედავად შესაფერი მოუმზადებლობისა, სახელმწიფო საქმეების მოგვარება წილად ხვდა ეკატერინეს. 1854 წლ. მაისის თვიდან მთელი სამეგრელო (სამურზაყანოითურთ) ხდება ამ ომის მთავარ თეატრად. რადგანაც მოწინააღმდეგეთა ჯარი რიცხობრივად გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე ადგილობრივი სამხედრო ძალები, ამიტომ გენ. მუხრანსკის გეგმით, რომელიც დანიშნული იყო ქუთაისის საგუბერნიო და სამეგრელოში შყოფი ჯარების უფროსად, ომს სამეგრელოს ტერიტორიაზე უნდა მიეღო **ხალხური, პარტიზანული ხასიათი.**

ამ თვალსაზრისით მოშლილ იქნა ყველა ის არსებული გზები, რომლებიც სამხედრო მიზნისათვის გამოუსადეგარნი იყვნენ; სოფლები გაამაგრეს, ტყეებში თავშესაფრები მოაწყვეს და შავი ზღვის ახლო მდებარე ადგილებზე დააბანაკეს ადგილობრივ მკვიდრობის შემდგარი სახალხო მილიცია.

რედუტ-კალეს დაკავება ოსმალეთის გარნიზონის მიერ 1851 წელს, ამავე წლის ზაფხულის თვეებში თვალსაჩინო ძალით ომერ ფაშის შტაბის უფროსის ფერჰად-ფაშის აფხაზეთის ნაპირებზე გადმოსვლა, და ბოლოს თვით ომერ-ფაშის კორპუსის მიერ 1855 წლის ოქტომბერში სოხუმის დაკავება, ეს ის შავი ღრუბლებია, რომლებიც განსაზღვრული დროის განმავლობაში არ მოშორებია სამეგრელოს, და უკანასკნელი აოხრებისა, აწიოკებისა და განადგურების მსხვერპლი შეიქნა. რამდენისამე დღის განმავლობაში უკვე მთელი სამეგრელო გახდა ომერ-ფაშის დროებითი სამფლობელო; მუხრანსკი იძულებული შეიქნა დაეხია თავის ჯარით დაბა ხონში, სადაც დანიშნული იყო შტაბის ბინა, ხოლო ეკატერინე თავად აზნაურთა რჩევით გადავიდა ლეჩხუმში და თავი შეაფარა ციხე „მურს“.

თურქთა თარეშს სამეგრელოში საზღვარი არა ქონდა. ომით მსედაც მოქანცულ ხალხს¹ დაედგა მოწინააღმდეგე ძალის უბეში და უბადრუკი ბატონობის მძიმე უღელი. არა ერთი და ორი ოჯახი ატირებულა და განადგურებულა ამ უბედურობის წყალობით. ხალხში დღემდეც მრავლადაა დარჩენილი მწარე მოგონებანი ამ დროისა. იმ ზომამდე გამძაფრდა ხალხის დაბეჩაფებული სულიკვეთება, რომ მათ უფლება აყრილთ და გაპარტახებულ ყოფაცხოვრებაში მყოფთ ბუნებრივად დაებადათ ერთგვარი მისწრაფება ზორკილისაგან თავის დაღწევისა; ალბათ ამ ნიადაგზეა წარმოშობილი ის ტენდენციური სააკენო სიმღერა², რომელიც დღესაც ხმარებაშია სამეგრელოს ზოგიერთ ადგილებში და რომელიც აკვნიდანვე ამზადებდა და წვრთნიდა ბავშვს ამ ოკუპაციის საწინააღმდეგოდ. სამეგრელოშიშის ზარის ქვეშ ცახცახებდა. თვით ომერ-ფაშის სურვილი იყო რამენაირად თავის მხარეზე გადაეყვანა ეკატერინე და დაებრუნებია ის ზუგდიდში, ამიტომ მან შემოსვლისთანავე გაუგზავნა დედოფალს გორდში ზუგდიდის სასახლის მოურავი ნიკო დგებუაძის ხელით შემდეგი შინაარსის წერილი:

¹) ამ ომით გამოწვეული, როგორც სამთავრო ქონებისა, ისე სამეგრელოს განადგურებული ნაწილების, ზარალი 50,000 მანეთს აღწევდა, რომელსაც ეკატერინე თხოულობდა რუსეთის მთავრობასაგან; იხ. Переписка владетелей Мингрели с 1801 года.

²) იხ. И. К и п ш и д з е. Грамматика мингрельского языка. СПб. 1914 г. 23. 138.

ზუგდიდი, 30-XII-1855 წლ.

თქვენო ბრწყინვალეზა!

„შემოველ რა იმ ქვეყანაში, რომელსაც თქვენი შვილის სახელით თქვენი ბრწყინვალეზა ჰმართავს,“ ჩემს მოვალეობად ვრაცხ გაუწყოთ ზრახვანი ჩემის უავგუსტოესის სულთნისა და დიდთა მის მოკავშირე სახელმწიფოთა.

„დღევანდელი ომი, როგორც ეს თქვენმა ბრწყინვალეზამ უწყის, დაწყებულია იმ სამართლიანი განზრახვით, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოთ და ბოლო მოუღოთ დაპყრობით წადიერებას რუსეთის იმპერატორისას.

„აი სწორედ ამ მიზნით ვახლავართ აქ; თან მყავს იმდენი ჯარი, რომელიც ღვთის შემწეობითა და მისი წყალობით, რომ სამართლიანი საქმისთვის ვიბრძვით, სრულიად საკმაო იქნება განვდევნოთ მტერი ამ ქვეყნიდან, სადაც თქვენი ბრწყინვალეზა მეფობს; მაგრამ შემოვედი რა სამეგრელოში, მე ჩემი უავგუსტოესი ხელმწიფისა და მისი მოკავშირე დიდი სახელმწიფოების სახელით მოხნობილი მაქვს დაუშვტკიცო თქვენს ბრწყინვალეზას, რომ მათ სრულებით არ სურათ შეეზონ სამეგრელოს მართვაგამგეობას ან რაიმე უფლება მოიპოვონ ამ ქვეყანაზე.

„მათი ერთად-ერთი სურვილია, რომ სამეგრელო და მისი მეზობელი ქვეყნები იყვნენ დამოუკიდებელი რუსეთისა და აგრეთვე სხვა სახელმწიფოსაგან და რომ საკუთარი მთავრობანი თავისუფლად მართავდენ მათ...“

„როდესაც ჩემმა ჯარმა, სამეგრელოში შემოვიდა რა, დაინახა, რომ აქაურ მკვიდრთა ერთ ნაწილს ხელში იარაღი აუღია, სხვები გაქცეულან და თავი მიუხეზებიათ თავიანთ სახლთ-კარისა და ქონებისათვის, რაც საერთაშორისო უფლების თანახმად სამხედრო ნადავლად უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროდ დავინახე, რომ ჯარს სხვა მეზობელი ქვეყნების მკვიდრნი გაჰყვნენ და ადგილობრივ მკვიდრთ რბევა დაუწყეს და აგრძნობინეს ომიანიძის მთელი საშინელებანი... რომ ტანჯვა შემემცირობინა ამ საწყალი ხალხისთვის, მე ვიხმარე მთელი ღონისძიება, რათა ეს უცხოელი თავთავიანთს ქვეყანაში გამეგზავნა, ხოლო ჩემი ჯარისკაცები სასტკად დავსაჯე და ამით დავაკავე მკვიდრთა რბევა-აწიოკებისაგან. მცხოვრებთა ერთი ნაწილი უკვე დამშვიდებული დაუბრუნდა თავის სახლთ-კერას, მაგრამ

ამ კაცთ-მოყვარული საქმის დასასრულებლად, მე ვიწვევ თქვენს ბრწყინვალეებს, დაბრუნდეს თავის სასახლეში, განაგრძოს თავისი ქვეყნის მართვა-გამგეობა და ამ გვარად დაამშვიდოს ქვეშევრდომნი და ჩააგონოს მათ, თუ რა სწადია ჩემს ხელმწიფეს, განუმარტოს ისიც, თუ რა აზრით არის აქ მოსული ჯარი, სახელდობრ აუხსნას ის, რომ ჯარმა აქ რუსებს უნდა ებრძოლოს და აღადგინოს სრული დამოუკიდებლობა სამეგრელოსი თავისი ძველებური მართვა-გამგეობით“...

„თქვენის ბრწყინვალეების დაბრუნების მოლოდინში მე თქვენს მაგივრად სამეგრელოს მმართველად ვაცხადებ ბატონიშვილ ნიკოს, რომელიც თქვენმა ბრწყინვალეებამ ზოგდელში გამოგზავნეთ, მაგრამ თქვენის შვილის და ქვეშევრდომთა ინტერესებისათვის მე თქვენ გიხმობთ ჩამობრძანდეთ ზოგდელში როგორც ეს შესაძლებელი იქნება და თვით ჩაიბაროთ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა.

დავრჩები თქვენის უბრწყინვალესობის უადრესი პატივისმცემელი ოსმალეთის ჯარის მთავარ-სარდალი.

ომერი¹⁾.

რაკი მდგომარეობა მეტად გართულებულიყო და თვით ეკატერინემ ვერაფერი გადასწყვიტა, ამიტომ მან ომერ-თაშის წერილი გაუგზავნა ტფილისში კბებუთოვს რომლისაგან დარიგებას ითხოვდა. ხოლო ამ წერილის პირი გადაუგზავნა ქუთაისში თავის ძველ ნაცნობ ნ. პ. კოლუბიაკინს. უკანასკნელმა არ დააყოვნა და წერილთან ერთად საპასუხო პროექტიც გამოუგზავნა ომერ-თაშისთვის გასაგზავნად. აი თვით ის პროექტი:

თქვენო აღმატებულებავ!

„ზრდილობა მავალეს გიპასუხოთ იმ წერილზე, რომლის გამოგზავნა ჩემთან საჭიროდ დაგინახავთ.

„ჩემი გამოთქმა იმდენად მოკლე და ნათელი იქნება, რამდენადაც ამას გარეშობა მოითხოვს.

„თქვენ, გენერალო, სამეგრელოში იმ განზრახვით ჩამოსულხართ, რომ ეს მხარე გახადოთ დამოუკიდებელი რუსეთისაგან და ეს კი სწორედ ეწინააღმდეგება ჩემს სურვილებს და, ჩემის აზრით, ჩემს ქვეყანასაც, სულ სხვა სჭირია.

1) იხ. К. Бороздин, 88. 34-36

„გარდა ამისა, თუ სამეგრელოს ვინმე ძლიერი მფარველი არ ეყოლა, ისე თავისთავად არსებობა არ შეუძლია იმ მიზეზების გამო, რომელთა ჩამოთვლა მეტად შორს წაგვიყვანდა და უეჭველია თან ისიც, რომ ეს მიზეზები არც თქვენ გამოგეპარებოდათ. ამიტომ რუსეთისაგან დამოუკიდებლობის დროს, ჩვენთვის აუცილებლად საჭირო გახდებოდა სამ სახელმწიფოთაგან ერთერთისთვის მფარველობა გვეთხოვა. ახლა კი მოგახსენებთ, რატომ არ მსურს ასეთი არც-ერთ მათგანისაგან.

„ოსმალეთი ვერც კი იფიქრებს სხვა დაიფაროს, რადგან თითონ მას სხვა პატრონობს და უნდა გამოგიტყდეთ, რომ არც ისეთი სახარბიელო პატრონი გააჩნია.

„ახირებულობა იქნებოდა საფრანგეთის მფარველობა იმ შემთხვევითი სახელმწიფოსი, რომელსაც დღესა თუ ხვალ ბოლო მოეღება.

„თქვენ თითონ არ გვირჩევდით, გენერალო, ინგლისისთვის გვეთხოვა მფარველობა, რადგან თქვენ უკეთ მოგეხსენებათ, რომ ყველა ხალხი, რომელსაც ხედაქწილად ინგლისის მზრუნველობა: ინდოელები, ჩინელები, იონელები, ან დამონავდენ, დამახინჯდენ გონებით ან გაუბედურდენ.

„ბოლოს არც იმას მოგახსენებთ, რომ სამთავე სახელმწიფოთა მფარველობა ერთად მინდოდეს, რომ ამით დაცინვის საბაბი არ მოგცეთ.

დასასრულ, გენერალო, გთხოვთ მიიღოთ რწმენა იმ გრძობათა, რომელნიც თქვენ შეგფერით“ (ibidem, 37-38).

დედოფალი ფიქრს მიეცა. მან ამ წერილის გაგზავნას სიჩუმე ამჯობინა და მეორე დღეს ბავშვები ლეჩხუმში, ციხე „მურში“, გაგზავნა. თითონ კი რამოდენიმე დღით გორდში დარჩა, რათა საჭირო განკარგულებანი მოეხდინა სალაროთა და ძვირფასი ნივთიულობის გაგზავნის შესახებ. ერთი კვირის შემდეგ თვით დედოფალიც გაემგზავრა „მურში“, სადაც მას იმედი ჰქონდა მიეცემოდა დასვენებას, მაგრამ ის არ ავიწყდებოდა ოსმალეთის მთავარ-სარდალს და გორდში დაბინავების სამი დღის შემდეგ ოპერ-ფაშისაგან კვლავ მიიღო შემდეგი წერილი:

„მთავარი ბანაკი, 9 (21) ნოემბერს 1855 წ.

თქვენო ბრწყინვალეზე!

„მე პატივი მქონდა მეახლებინა თქვენის ბრწყინვალეობისათვის წერილი, 30 ოქტომბრის (11 ნოემბ.) თარიღით, რათა მეუწყებინა თქვენთვის ჩემი უავგუსტოესის ხელმწიფის სულთნისა და მის მოკავშირე დიდთა სახელმწიფოთა წადილი, რომელთაც ჩემის წინამძღოლობით გამოგზავნეს ჯარი სამეგრელოს პროვინციაში.

„იმ წერილში მე ვარწმუნებდი თქვენს ბრწყინვალეობას, რომ ჩემს ხელმწიფესა და მის დიდთა მოკავშირეთა არავითარი სახელმძღვანელის აზრი არა აქვთ, მხოლოდ სურთ სამეგრელო და მისი მეზობელი პროვინციები რუსეთისა და აგრეთვე სხვა ახელმწიფოსაგან სრულიად დამოუკიდებელნი გახადონ და საკუთარი მართვა-გამგეობა მიანიჭონ.

„ვსარგებლობ შემთხვევით, რომ ისევ განვიმეორო ჩემი ნათქვამი და იმავე დროს ხელახლად მოვიწვიო თქვენი ბრწყინვალეობა თქვენი მემკვიდრე შვილითურთ ზუგდიდში, რათა აქ განაგრძოთ მართვა-გამგეობა თქვენი ქვეყნისა თქვენი შვილის სახელით.

„რაკი ჩემს 30 ოქტომ-ს გაგზავნილ წერილზე არავითარი პასუხი არა მაქვს თქვენი ბრწყინვალეობისაგან, ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია ვაუწყო თქვენს ბრწყინვალეობას, თუ რა შედეგი მოჰყვება თქვენს დაგვიანებას და დაუბრუნებლობას თქვენი სამთავროს დედა-ქალაქში.

„სამეგრელოს მკვიდრნი თანდათან მშვიდდებიან, მაგრამ აკლიათ მეთაური, რომელმაც იმ დროს, როცა მთელი მხარე ჩემს ჯარს აქვს დაპყრობილი, უნდა ჰმართოს იგი და თავის რჩევა-დარიგებით უწინამძღვროს იმ ამბების დროს, რომელიც მის ვარშემო ხდება.

„თუ თქვენი ბრწყინვალეობა არ დაბრუნდება და ისევ არ ჩაიბარებს სამეგრელოს მმართველის მესაჭეობას თქვენი შვილის სახელით, ამით თქვენ კიდევ უფრო გაუმწვავებთ ყოფნარსებობას თქვენს ქვეშევრდომთ, ამით თქვენ დაივიწყებთ თქვენი შვილის ინტერესებს და საუკუნოდ დაჰკარგავთ სამეგრელოზე რასმე უფლებას თქვენ და თქვენი შვილიც, მაშინ ჩემი უავგუსტოესი ხელმძღვანელი სულთანი და მისი მოკავში-

რენი იძულებულნი გახდებიან მიმართონ იმ საშუალებას, რომელიც მათ სრულიად არ სურთ: დააწესონ სამეგრელოში მყარი, არავისაგან დამოკიდებული მთავრობა, რომელსაც ამ მხარის და ხალხის ინტერესი უფრო აწუხებდეს იქნება.

„მიიღეთ რწმუნება ჩემის უპარესის პატივისცემისა.

მთავარ-სარდალი ოსმალეთის სახელმწიფო მხედრობისა

ომერი“.

ამ წერილის მუქარის კილომ მეტად შეაშინა დედოფალი მით უფრო, რომ ბებუთოვისაგან ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მიღებული პასუხი, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყო. ეს წერილიც მაშინვე ბებუთოვს გაუგზავნა. ამასობაში ქვემო სამეგრელოდან მეტად სამწუხარო ამბავი მოდიოდა: სამეგრელოს მოსაზღვრე სამურზაყანო ოსმალების სატაშალიყოლ გადაიქცა და თაშად დანიშნულ იქნა რუსეთის მხედრობის გენერალ-ლეიტენანტი მარღანია, რომელიც ოსმალეთის მხარეზე გადავიდა.

აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შერვაშიძე ცდილობდა სამეგრელოს მკვიდრთა ოსმალეთის მხარეზე გადაყვანას. ამასობაში ომერ-თაშას ჯარი ზუგდიდიდან ონტოფოში ჩავიდა. ჯარს უკან მისდევდნ აფხაზები, წებელდელები, უბიხები და ყველა ვიგინდარა, რომელნიც სოფლებს მოედვენ, დაუწყეს რბევა-აწიოკება, ქალები და ყმაწვილები ტყვედ მიჰყავდათ. მთელმა სოფლებმა სახლთ-კარს თავი დაანებეს, ტყესა და მთებში გაიხიზნენ და რაც მოხვდებოდათ, იმით იკვებებოდნ.

ომერ-თაშისა და თურქების მოქმედების ამბავი დაწვრილებით მოსდიოდა დედოფალს. ამასთან ერთად ყოველ-დღე ახალ-ახალი ჭორები ესმოდა: ერთის მხრივ მას ამტყუნებდნ იმაში, რომ ის განზე იდგა და ომერ-თაშის მოწვევაზე პასუხსაც არ იძლეოდა, რომ მას შეეტომით ისევ რუსების მხარე ეჭირა, რაც დასაგმობი იყო იმდენად, რამდენადაც რუსები ვერასოდეს სამეგრელოს ვერ დაიბრუნებენ და ომერ-თაშასთან კავშირის გაწყვეტას მხოლოდ უვიცობით ხსნიდნ. მეორეს მხრივ დადიოდა ხმები, ვითომც დედოფალმა პირდაპირ გამართა მიწერ-მოწერა ომერ-თაშასთან და მოლაპარაკება აქვს სამეგრელო რუსეთს ჩამოაცილონო. ასე რომ, ვინც უნდა მისულიყო კერძო კაცთაგან სარდალთან, მაშინვე იტყოდნ, რომ დედოფლისაგან არის მოგზავნილი და ჩუმჩუმად რაღაცას ახერხებსო. დედოფალი ორ ცეცხლს შუა იწოდა. ამ მეტად გართულებულ მის მდგო-

მარეობას ზედ ისიც დაემატა, რომ 20 ნოემბერს იმდენი ხნის მო-
უთმენელი ლოდინის შემდეგ ჰებუთოვისაგან მოვიდა პასუხი:
„შვილები წამოიყვანეთ სამეგრელოდან და ტფილისში წამობრძან-
დით“-ო. ამის ასრულება მეტად უმძიმდა დედოფალს, იმიტომ რომ
ადგილობრივი თავადები უარზე იდგენ მცირე წლოვანი, მთავარი
ტფილისში გაეგზავნათ და მეორეც ომერ-ფაშა გაიგებდა თუ არა
დედოფლის შვილებითურთ სამეგრელოდან გასვლას, მაშინვე სხვას
აღიარებდა სამეგრელოს მთავრად. ყველაფერი ამით მეტად აღელვე-
ბული იყო დედოფალი და განიცდიდა საშინელ წუთებს, მაგრამ მა-
ლე მდგომარეობა გაუმჯობესდა: 22-ნოემბერს დედოფალმა მიიღო
კოლუბიაკინისაგან წერილი მურავიოვის მიერ ყარსის აღების
შესახებ, რაც სავსებით არკვევდა სამეგრელოს ბედ-იღბალსაც. დედოფ-
ლის სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. შვილები ბოროზდინს ჩააბა-
რა და თითონ ჯარში მონაწილეობის მისაღებად მეორე დღეს მურის
ციხიდან წავიდა. გორდზე ვავლის დროს დედოფალმა გაიგო, რომ
სასახლე ზუგდიდში ოსმალებს ყაზარმად უქცევიათ და შიგ ბატო-
ობდა ისკანდერ-ფაშა, პოლონელთა მოღალატე გრაფი ილინსკი,
რომელსაც თავის მოვალეობად დაუსახავს. დედოფლისთვის შემდეგი
წერილი მიეწერა:

ბანაკი ზუგდიდთან, 22 ნოემბ. (3 დეკ.) 1855 წ.

„ზუგდიდში იმდენი ჯარი მოვიყვანე, რომ სრულებით
საკმარისია დავიცვა სიცოცხლე და ქონება ადგილობრივ მკვიდ-
რთა და აგრეთვე უცხოელთა, რომელნიც აქ დასახლებას მრ-
ისურვებენ.

„პატივი მაქვს მოვახსენო თქვენს ბრწყინვალეებას, რომ მე
იძულებული ვაგხდი ჯარი თქვენს სასახლეში დამებინავებინა.
რაც შეეხება მხოლოდ იმ ნივთებს, რომელნიც აქ თქვენ ბრწყინ-
ვალეებას დაუტოვებია, ყოველივე ზომა ვიზმარე, არაფერი და-
იკარგოს.

„თავადი ნიკო დგებუაძე, თქვენი უბრწყინვალესობის
წარმომადგენელი და პეტრე მხეიძე იმის მოწმენი არიან, რომ
ჩემი აზრი იქითკენაა მიმართული, რათა სამართლიანად, მო-
გვეპყრა ამ ქვეყნის მკვიდრთათვის. სანამ მეგრელები თოფს არ
გვესვრიან, მათ სიცოცხლესა და ავლადიდებას ხელს არავინ ახ-
ლებს. მაგრამ ღმერთმა ნუ ჰქნას, თუ რომლისამე მარტოდ
დარჩენილი ან გზა-დაკარგული ჯარისკაცის გაძარცვა ან

მოკვლა განმეორდა, იძულებული ვიქნები მთელის სისასტიკით შური ვიძიო.

„თქვენს ბრწყინვალებას ვსთხოვ გამოუცხადოს სამეგრელოს მკვიდრთ, დარჩენ სოფლებში და თავიანთ საქმეებს მოჰკიდონ ხელი; თან ვსარგებლობ ამ შემთხვევით და თქვენს ბრწყინვალებას ვუცხადებ ჩემს ღრმა პატივისცემას.

ვრჩები თქვენის ბრწყინვალეების უმორჩილესი მონა მეჰმედ-ისკანდერ-იბრაჰიმ, ოსმალთ მხედართ-მთავარი“ (ibidem, 51-52).

26 ნოემბერს დედოფალი უკვე იმერეთს იყო დაბა ხონში და როგორც მეგრელთა მილიციის წინამძღოლი რამდენჯერმე მონაწილეობას იღებდა მტერთან ბრძოლაში, მაგრამ მტრის ბანაკიდან მას მაინც არ ასაგენებდენ, არწმუნებდენ, ვითომც ის ებრალებოდათ და ფილანტროპიული სარჩულით იწვევდენ ზუგდიდში. ამ მიზნით მას ერთსა და იმავე დროს ორი საგულისხმიერო წერილი მოუვიდა (ფრანგულად):

მთავარი ბანაკი ოსმალებისა, სამეგრელო.
6 დეკემბერს (25 ნოემბ.) 1855 წელს.

ბატონიშვილო!

„მისი დიდებულების ინგლისის დედოფლის მთავრობამ კავკასის ქვეყნებში აგენტად გამომგზავნა. პატივი მაქვს ვაუწყო თქვენს ბრწყინვალებას, რომ მზად გახლავართ შეგარიგოთ თქვენ და მარშალი ომერ-ფაშა, ოსმალეთის ჯარების სარდალი. თუ კიდევ არ დაუბრუნდით თქვენი სამთავროს რეზიდენციას, ჩვენის აზრით, ამას არასასურველი შედეგი მოჰყვება, როგორც თქვენს უფლებათა, ისე საკუთარ ქვეშევრდომთა ბედ-იღბლის გარშემო; მათი მდგომარეობა დღითი-დღე აუტანელი ხდება. რაც შეეხება ოსმალთა ჯარის ქცევას, უნდა მოგახსენოთ, რომ მისი უფროსის სიბრძნისა და კეთილშობილობის წყალობით, მეგრელები მათი უკმაყოფილონი არ არიან. გარდა ამისა შემძლია თამამად ვთქვა, რომ შემდეგშიაც ასე კარვად მოექცევიან სამეგრელოს მკვიდრთ. მაგრამ უწესოება შინაურ საქმეებში ერთობ დიდია: მეზობლები ხშირად ესხმიან თავსა და აწიოკებენ, ომერ-ფაშა ამ შემთხვევაში განზე დგას, არაფერში ერევა: „ჩემი საქმე არ არის“-ო. პირიქით, როგორც მისი,

დსე ჩემი განზრახვანი გვაიძულებენ არ ჩავერიოთ იმ ქვეყნის შინაურ ცხოვრებაში, რომელიც ოსმალეთს დაუპყრია, ამიტომ თუ რამ უბედურება დაატყდათ თავს სამთავროს მკვიდრთ, ბრალი დაედება იმ უფროსებს, რომელთაც ყოველგვარი საჭიროების გარეშე თავი ანებეს თავიანთ ქვეშევრდომთ. სასტიკად მხოლოდ მაშინ მოიქცევა მარშალი, თუ შინაურმა უწყესობამ საზღვარს გადააცილა; ამ შემთხვევაში ომერ-ფაშა იძულებული იქნება ახალი მთავრობა დააწესოს სამეგრელოში, რომ თავისი ჯარი უფრო უზრუნველ ჰყოს ყოველგვარი მოსალოდნელი ხიფათისაგან. თქვენი ბრწყინვალეებისა და თქვენი შვილების საკუთარი ინტერესი მოითხოვს ეს მძიმე საქმე როგორმე ჩქარა გაათაოთ.

„ჩემი ამხანაგი ბატონი შამპუაზონი, საფრანგეთის სახელმწიფოს აგენტი, დროებით სხვაგან გაემგზავრა, მე ვკისრულობ იმას, რომ ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ორივე ერთი აზრისა ვართ და მასაც თავის მთავრობისაგან ისეთივე დარიგება აქვს, როგორც მე ჩემისაგან. იქნება თქვენმა ბრწყინვალეებამ საჭიროდ დაინახოთ გიახლოთ თვით. თქვენი სურვილი შემძლია ავასრულო, თუ გზაში არაფერი შემემთხვევა!

ვრჩები უღრმესი პატივისცემით უმდაბლესი და უმორჩილესი მონა-მოსამსახურე თქვენის ბრწყინვალეებისა,

ვ. ლონგუორტი“.

აი მეორე წერილის შინაარსი:

„ბანაკი და მთავარი სადგომი სოფ. ონტოფოში.
6 დეკემბერს (25 ნოემ.) 1855 წ.

ბატონი შვილო!

„საკვირველი არ არის, რომ თქვენი ბრწყინვალეობა ამდენ ხანს ყოყმანობს? როგორც მანდილოსანს ეს გეპატივებათ, მაგრამ თუ კიდევ ამ გარემოებამ გასტანა, სავალალო იქნება თქვენისა და თქვენი შვილების ინტერესებისათვის. რუსები დამარცხდნენ ღუნაიზე, ყირიმში, ინგურზე, ყველგან, სადაც კი მტერი შეხვდა. თქვენს ბრწინვალეობას კარგად უნდა ჰქონდეს გაგებული, რომ იმათ არ ძალუძთ კავკასიაში დაპყრობილი ქვეყნები შეინარჩუნონ. მერე რა ღონეს ხმარობენ ისინი ამისათვის? არაფერს. სულ უკან იხევენ, ციცხლს უკიდებენ თავიანთ შენობებსა, თავიანთ სურსათსა, კერძო პირთა ქონებასაც არა

ჰოგავენ და ზმავე დროს ვერა ჰბედვენ და არც შეუძლიათ გაუმკლავდენ მტერს.

„მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში უნდა იბრძოლოს რუსეთმა, მთელი საუკუნის განმავლობაში უნდა ღვაროს თავისი ჯარის სისხლი, რომ ოდნავაც არის, დაიპყროს კავკასია, ეს უპატრონოდ დარჩენილი და ყველასაგან მივიწყებული მხარე.

„ევროპამ ახლა გაახილა თვალები: „მეტი მოთმენა არ შეიძლება“-ო და გადასწყვიტა კავკასიის ერნი, გონებრივის სიბნელითა და სიღარიბით შეწუხებულნი, გაათავისუფლოს. ევროპას სურს, რომ თქვენ შეუერთდეთ განათლებულ ხალხს, რომ იმ განძითა და სიმდიდრით, რომელიც უფალს თქვენი ქვეყნისათვის მოუმაღლებია, თქვენვე სარგებლობდეთ.

„ამრიგად, ჩვენა გვსურს დამოუკიდებელ და მდიდარ გყოთ და თქვენი ბრწყინვალეობა კი ყოყმანობს; ნება გვიბოძეთ, ბატონიშვილო, მოგახსენოთ, რომ თქვენი ბრწყინვალეობა ბრძანდებით მეგრელი და მმართველი სამეგრელოსი და არა ქვეშევრდომი რუსეთისა.

„ღმერთმა ჩაგაბარათ თქვენ ინტერესები თქვენი ქვეყნისა, თქვენი შვილებისა, თქვენი კურთხეულის ხარისხისა.

„აქაური ხალხი და ქვეყნები სხვის ხელში თავისი დღეში არ იქნებიან, მაგრამ, ვინ იცის, მოკავშირე სახელმწიფოებს შეიძლება თავი მოჰბეზრდეთ კიდევ თქვენი ყოყმანობით. იტყვიან: „ამდენ ხანს ხალხის დატოვება უპატრონოდ არ შეიძლებაო, ამდენ ხანს იმიტომა ჯიუტობს, აქედან თავისი ნებით იმიტომ გაიხიზნა, რომ მთავრობაზე ხელი აიღო“-ო და თქვენს მაგივრად სხვა თავადს დანიშნავენ მმართველად.

„მე კარგად მაქვს გათვალისწინებული, თუ რა ძნელია ამ შემთხვევაში თქვენი მდგომარეობა, როგორც ქალისა, მაგრამ რაკი თქვენს ბრწყინვალეობას მთელი ერის უფროსობა გაბარიათ, რაკი ვალდებული ბრძანდებით იბრუნოთ თქვენი შვილების ინტერესებისათვის, უნდა იცოდეთ, რომ საჭიროა ხელის გამოღება.

„თქვენო ბრწყინვალეობა, მაპატრავეთ ჩემი გულახდილი ლაპარაკი; თქვენ თითონ დაინახავთ, რომ ასე გულახდილად იმიტომ მოგახსენეთ ყველაფერი, რომ თქვენი ბრწყინვალეობის მოწიწებითი პატივისცემა მაქვს.

გენერალური შტაბის პოლკოვნიკი, იმპერატორის ბრძანებით მყოფი მისს ბრწყინვალემა გენერალისიმუს ომერ-ფაშასთან **გრაფი მეფრე** (ibidem, 55—58).

ამ ორი წერილიდან ნათლად ჩანდა, რომ ომერ-ფაშამ, რადგანაც დედოფალი-ზუგდიდში თავის რჩევით ვერ მოიყვანა, მიმართა უფრო დიპლომატიურ საშუალებას: ინგლისისა და საფრანგეთის პოლიტიკური აგენტების წყალობით შეეცადა დედოფალი ზუგდიდში დაებრუნებინა, მაგრამ მაინც ვერას გახდა და ამის შემდეგ ოსმალთა ბანაკიდან დედოფალს წერილი არ მოსვლია.

ამასობაში გენერალმა მურავიოვმა გურიის რაზმს, რომელსაც მუხრანსკი ხელმძღვანელობდა, 7 ბათალიონი მიაშველა. იმერეთი სიხარულმა მოიცვა, როდესაც გაიგეს, რომ ჯარი სურამს გადმოცდაო. ომერ-ფაშამ, რომელიც ქუთაისიდან 25 ვერსის მანძილზე იდგა, გაიგო თუ არა ეს მისთვის მეტად სამწუხარო ცნობა, იმერეთის საზღვარს თავი ანება. როგორც დამარცხებულმა დაიწყო უკან დახევა უკვე მეტის სისასტიკითა და ზარალის მიყენებით ადგილობრივ მცხოვრებთადმი, ვიდრე შემოსევისას. თავის მხრივ კი თვით მუხრანსკის განკარგულებაში მყოფი ლაშქარიც საშინელ ეკონომიურ გაჭირვებასა და შიშში აგდებდა ისედაც მტრისაგან გაჩანაგებულ ხალხს.

ამ აფორიაქებული დროის სურათს ნათლად გვიხატავს ეკატერინეს მიერ ბოროზდინისადმი. გაგზავნილი წერილი: „ომერ-ფაშა სრული სიმშვიდით იხევს უკან (ცხენიწყლიდან რედუტ-კალესაკენ). ჩვენი ჯარების გადაყვანა ვერ მოხერხდა; როგორც თქვენ იცით, მუხრანსკიმ უდროოდ გადასწვა ყველაფერი; ვერც ხიდებს, ვერც ნაკვებს, სამეგრელოში ვერ შეხვდებით. ის უკვე ახლა 500 მეგრელი და იმერელი მილიციელით თვით დაედევნა მტერს; მან თავის მოქმედებას უწოდა პარტიზანული ომი, მაგრამ გარწმუნებთ, რომ ისინი მტრის წინააღმდეგ ვერაფერს გახდებიან, როგორც თქვენ ცაგერიდან. მხოლოდ საშინლად აოხრებენ და ანგრევენ სამეგრელოს. კრაოდენობა მათი იქნება 3000 და წარმოიდგინეთ მთელი ეს ჯარი მოკლებულია თავის სურსათს-სანოვავებს და იმყოფება მეგრელების ხარჯზე. მე გული მიკვდება, როდესაც მცხოვრებლები მოთქმითა და ტირილით ეცემოდნენ ხოლმე ჩემი ცხენის ფეხების წინ. საშინელებაა ის, რაც ხდება აქ“ (ibidem, 86—87).

დასავლეთ სამეგრელოში 40—50 ვერსის მანძილზე დამარცხებული ჯარის დახვეა გაფუჭებულ შარა-გზებზე დეკემბერსა და იანვარში განსაკუთრებული სიძნელით წარმოებდა. განიზრახა რა ომერფაშამ ყულევით გაქცევა, ის ვერ ასცდა იმ დიდ ლაფებს, რომელთა შიაც ერთნაირად იფლობოდენ, როგორც ქვეითა ჯარი, ისე ცხენოსანთა რაზმებიც. ასე რომ მსგავს გაკირვებაში სავსებით გასაგები იყო ომერფაშის გაცემა: „36 ქვეყანა მოვიარე და არსად ისეთი ტალახი არ მინახავს, როგორც სამეგრელოში“-ო¹.

ამავე დროს ადგილობრივი მილიცია და სხვადასხვა შემადგენლობის მფრინავი რაზმები („ლეტუჩი კამანდები“) თავს დაესხნენ ზუგდიდის გარნიზონს და უმრავლესობა დაატყვევეს. ამით განრისხებული, ზუდიდიდან უკვე გაქცეული ისკანდერ-ფაშა, ისევ დაბრუნდა უჯან და მეგრელების ჯავრის ამოსაყრელად გადაწვა მთავრის სასახლე და მშვენიერი ბაღი; ბევრ სხვა შენობათა შორის დაიწვა როზმორდუქის საქსოვი ქარხანაც. სამაგიეროდ ადგილობრივი მილიციამ მოხერხებულ ადგილებზე ეცემოდა თათრის ჯარს და ხოცვა-ჟლეტით მიერეკებოდა ქვალონითა და ხორშით რედუტ-კალესაკენ.

მაგრამ ეს არ იყო კიდევ უკანასკნელი სიტყვა არევ-დარევისა: არა ერთსა და ორს შეტაკებას ჰქონდა კიდევ ადგილი, როგორც რეგულარული, ისე კერძო პარტიზანული ჯარების საშუალებით, მანამ, სანამ ბოლოს, მარტის დასაწყისში, არ მოვიდა უკანასკნელი ცნობა იმის შესახებ, რომ ყირიმში უკვე ერთი თვით ჩამოვარდა ზავი, ხოლო პარიზში წარმოებს მოლაპარაკებაო...

19 მარტს 1856 წელს კი გამოქვეყნდა პარიზის ზავი საბოლოო მორიგების შესახებ, რომლის ძალით ყარსი ისევ ოსმალეთს გადაეცა და რუსეთს კი სამაგიეროდ დაუბრუნდა სევასტოპოლი. ვინაიდან ამავე წლის 26 აგვისტოს დანიშნული იყო რუსეთის ხელმწიფის ალექსანდრე მეორის ტახტზე ასვლა და სხვათა შორის „საღვთო ცერემონიაზე“ დასასწრებლად მიპატიუებული იყო ეკატერინეც, უკანასკნელი შეუდგა გამგზავრების სამზადისს და ივლისის თვეში გაუდგა გზას რუსეთისაკენ. განსაკუთრებული ინსტრუქციით გადააბარა სამეგრელოს მმართველობა გრიგოლს (თავის მახლს), ხოლო სამთავრო სახლის სახლთ-უხუცესობა კი დავით ჩიქოვანს. სრულებით თავდავიწყებას მისცა ხალხის აუტანელი მდგომარეობა ამ საშინელი ომით უკიდურესობამდე გამძაფრებული.

¹) იხ. Потто. Утверждение Русского владычества на Кавказе, გვ. 489.

ალეგ-მიცემობა სამე- ალეგ-მიცემობას და მასთან დაკავშირებით
გაბლოში მე-XIX სკ. უცხო ხალხთა მჭიდრო ურთიერთობას სა-
პირველ ნახევარში მეგრელოსთან, როგორც ზღვის ნაპირზე
და დასავლეთის შუაში: მდებარე ქვეყანასთან, აღრიდანვე უნდა ჰქო-
ნოდა ადგილი; რომ თავი დაეანებოთ ჩვენი ისტორიის უძველესსა და
ძველ პერიოდებს, როდესაც წარმოიშვა ჩვენი ქვეყნის ბუნებრივი სი-
მდიდრის ემბლემა „ოქროს ვერძი“-ს მითი ბერძნებთან ურთიერთო-
ბაში, საკმარისია გავიხსენოთ განსაკუთრებით მე-XVI სკ.-დან დაწვე-
ბული მრავალ კათოლიკე მისიონერთა ჩამოსვლა სამეგრელოში, ქა-
დაგება ადგილობრივ და მათი ზეგავლენა, როგორც ხალხზე, ისე
თვით მმართველობაზედაც...

ალეგ-მიცემობის სისტემატიურ ხასიათს კი სამეგრელოში საფუ-
ძველი ეყრება მე-XIX სკ. 20-ან წლებიდან.

1821 წლის 8 ოქტომბრის განკარგულების ძალით ამიერ-კავკა-
სის პროვინციებს მიენიჭათ ვაჭრობის სრული თავისუფლება. პირ-
ველ ხანებში მომეტებულად სომეხ ვაჭართა თაოსნობით გახშირდა
მიმოსვლა იმ დროში სახელ-განთქმულ ლეპციგისა და ფრანკფურტის
იარმარკებთან: აქ შეძენილი საქონელი უფრო მანუფაქტურული სა-
ხისა იგზავნებოდა ბროდოდან და რადცილოვიდან რედუტ-კალეში;
რედუტ-კალედან კი ურემებით და ჯორებით მოჰქონდათ ტფილისში,
ხოლო ტფილისიდან ერევნით და ნახჭევანით გადაჰქონდათ თავრიზში.

ამრიგად ამ მარშრუტის საქონელი აკმაყოფილებდა მთელ წინა-
აზიას. ამ მიმართულებით ვაჭრობა იმდენად აყვავდა, რომ მეორე
წელს ნარდად მოვაჭრეთა რიცხვი გაორკეცდა: მოტანილი საქონ-
ლის ღირებულება აღწევდა 2,000,000 მანეთს ვერცხლის ფულით.
რედუტ-კალე, ამ დრომდე თითქმის სავსებით უცნობი ბუდე, სადაც
მხოლოდ რამდენსამე ხის ქოხებს დაინახავდით, უცბად, მოულოდნე-
ლად გახდა ფრიად მნიშვნელოვანი, მთავარი ემპორიუმი შავი ზღვის
აღმოსავლეთ ნაპირზე, როგორც ძველი დროის ფაზისი და დიოს-
კურია.

უცხო ხალხის წარმომადგენლები, მშენებლები, ვაჭრები, ქარავ-
ნის გამყოლები, მედუქნეები და ყოველგვარი ჯურის კონტრაბანდი-
სტები, მრავლად დაეფუძნენ ადგილობრივ: „გახშირდა სავაჭროები,
ვით ჭანჭრობებში სოკოები“; სამეგრელოს სააღმშენებლო სახის ხელ-
უხლებელი სიმდიდრე მით უმეტეს ხელს უწყობდა ამ გარემოებას.
მცირე-აზიის ნავთსადგურებიდან გახშირდა მიმოსვლა საბერძნეთისა,
სათათრეთის გემებისა, რომელსაც შეზღუდვებით არამცთუ მარტო
რედუტ-კალეს ნაპირზე, არამედ თვით მდინარე ხობზედაც.

მიგრამ, გირდა იმპორტისა, ადგილი ჰქონდა აგრეთვე ექსპორტ-საც: სიმინდი, ფეტვი, თუთუნი, ხილეულობა, ტყავები, სანთელი, ღვინო და განსაკუთრებით სამეგრელოს მშენიერი სააღმშენებლო მასალა გაჰქონდათ ოდესაში, ესაღებდენ იქ მოგებით და ეს საქმე რაჰოდენიმედ წინ სწევდა კოლხიდის ნაპირის დაღარიბებულნი ხალხის ქონებრივ მდგომარეობას.

ამრიგად ლეპციგ-ოდესა-რედუტ-კალეს ვაჭრობამ გამოაცოცხლა ტფილისი, ერევანი და თავრიზიც და ასეთი ტემპით დაწყებული საქმე განსაკუთრებული წარჩინების გზას დაადგა, მაგრამ ხანმოკლე იყო მისი სიცოცხლე, მისი არსებობა.

1831 წელს რუსეთის ფინანსთა მინისტრმა კანკრინმა, რომელიც თავიდანვე აღმაცერად უყურებდა ამ ვაჭრობას, გამოგზავნა საქმის გასაცნობად კანცლერი პელჩინაკი. პელჩინაკის ხელი შეუწყო აგრეთვე თავისი ზრახვების სისრულეში მოსაყვანად მაშინდელმა სამოქალაქო საქმის გუბერნატორმა ზავილეისკიმ. რედუტ-კალეში დააწესეს ბაჟი და 1832 წ. კი მოხსნილ იქნა ვაჭრობის თავისუფლება და მის ნაცვლად დაარსდა ტფილისში აზიის სავაჭრო საზოგადოება, რამაც საშინელი თავზარი დასცა კოლხეთის მკვიდრ მცხოვრებლებს.¹

მართალია, ამით ბოლო მოეღო არსებითად ამ მნიშვნელოვან ვაჭრობას, მაგრამ მიმოსვლა, ურთიერთობა, 1832 წლიდან განსაკუთრებით რუსეთთან ისევ გრძელდებოდა...

ვიციტ, მაგ., რომ ანაკლიასა და რედუტ-კალეს, როგორც სავაჭრო პუნქტების დათმობისათვის ლევან დადიანს ეძლეოდა წელიწადში 12,000 მანეთი.

აღსანიშნავია აგრეთვე მე-XIX სკ. პირველი ნახევრის მიწურულში ვაჭრობა-წარმოების ის თვალსაჩინო აყვავება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ზუგდიდის ოლქის მოსაზღვრე მდინარე ცივის მარცხენა ნაპირზე მდებარე კენტრალ ემპორიუმ სუჯუნაში. მდინარე ცივიდან ეს რაიონი იწყებოდა თეკლათის საზოგადოებით, სადაც უმოკრესად ცხოვრობდენ მხეიძეები, მათ შემდეგ უფრო ზღვის ახლო თავადი ჯაიანები, ქოჩაქიძეები და მიქაძენი. მათი ადგილები აღწევდა მდინარე რიონამდე და საზღვრავდა დიდ საეკლესიო მამულს საჭყონდიდოს, რომელიც იწყებოდა მდინარე რიონის ნაპირით ს. ჭალადიდიდან. მთელი ეს ოლქი ცნობილი იყო მცხოვრებლების შრომის მოყვარეობითა და მშვიდობიანი ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი თვისებებით. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ყველაზე უფრო მდიდარი კუთხე იყო სამეგრელოში. ამ კუთხის თითოეული ნაწილის მცხოვრებლებს ჰქონდათ

¹ ს. მ. Wagner. Peise nach Kolchis Leipzig. 1850. გვ. 207-210.

განსაზღვრული, სპეციფიკური ხელობა ან წარმოება. მხეიძე, მიქაძე და ქოჩიაძეები ეწეოდნენ ტყის ექსპლოატაციას; საეკლესიო აზნაურებსა და გლეხებს პურისა და ღვინის მეურნეობის გარდა; და განსაკუთრებით კი ჩალვადრობითა და სანდლებით გადაჭქონდათ ტრანსპორტი ორპირიდან¹ რიონით ფოთში. ამასვე მისდევდნენ ქალაქილის მცხოვრებლებიც¹.

საეკლესიო მამული სუჯუნაში აწარმოებდა ცხოველ ვაჭრობას, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა ებრაელთა ახალშენიც... საჭილაოს რაიონში იყო სავაჭრო ადგილი დაბა ორპირი რიონსა და ცხენიწყლის შესართავთან: აქ არსებობდა ფოსტა და რწმენებული იყო ნავთსადგური ყველა სატრანსპორტო გემებისათვის. მათ ინახავდნენ აქ რუსეთის ყოველი კუთხიდან თავმოყრილი საქურისები, რომელნიც შეადგენდნენ № 96 საინვალიდო როტას, რიცხვით 380 კაცამდე. მათ ააგეს რიონის გასწვრივ ლამაზი სახლები და ამით დაბა საგრძნობლად დაამშვენეს. როგორც მუშებმა, მიუხედავად თავიანთი ფიზიკური დაშავებისა, მაინც მოიტანეს აქ სარგებლობა. მათ შორის შეხვდებოდით ყოველგვარ ხელოსნებს, დურგლებს, ხუროებს, მჭედლებს, მეფურნეებს და სხვა; ასე რომ შესაკვეთებს ისინი ქუთაისიდანაც ღებულობდნენ: ჯანსაღობით თუმცა სუსტნი იყვნენ, მაგრამ შრომის მოყვარე მუშაკი-საქურისები არამცთუ ასწრებდნენ შენაკვეთ სამუშაოთა შესრულებას, არამედ იმავე დროს ინახავდნენ აგრეთვე სატრანსპორტო გემებსაც ორპირიდან ფოთამდე სხვადასხვა სიმძიმეთა გადასაზიდავად².

აშკარაა, ეს კოლონია ხალხის ფართე მასასთან ურთიერთობის გარეშე ვერ იარსებებდა; პირიქით, უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ჰქონდა უაღრესი ეკონომიური მნიშვნელობა იმდროინდელი სამეგრელო-აქსათის ადგილობრივი მცხოვრებლების ამ ხელოსნობაში ჩაბმის გამო.

დაახლოვებით მე-XIX სკ. 40 წლებში ზუგდიდში ჩვენ ვხედავთ აბრეშუმის ამოსახვევ ქარხანას³ (ფილატურა) საფრანგეთის გრაფ ჟანტი-დე-როზმორდჟის ხელმძღვანელობით.

¹) ს. თეკლათიდან და სახარბედიოდან გაჭქონდათ სტამბოლში დაფნის ფოთოლი და კაკალი, რაც ჩანს ბერძენ სპილიოტსა და მიქელიჩა ვრიგოლიას შუამტყდარ უთანხმოებიდან ხელშეკრულების სფეროში მთავარი დავითის დროს (ნაპოლეონ საბუთი № 4898 და № 3338. სამეგრელოს მუზეუმი. საოქივო განყოფილება).

²) იხ. К. А. Бороздин, გვ. 288—9.

³) ამ ქარხნის ერთ-ერთი მომუშავე ფრანგი-მჭედელი, საფრანგეთის ბარიკადების მოწამე აღფრთოვანებული იყო სამეგრელოს გლეხური აჯანყებით და მზად იყო ემდერა მარსელისა.

როზმორდღუკმა დაჰყო აქ თითქმის 15 წელი, შეისწავლა ადგილობრივ მკვიდრთა ენა, დაუახლოვდა მცხოვრებლებს და აპირებდა ლესიჭინეშიც (ზუგდიდის მაზრა) ასეთივე განყოფილების გახსნას, მაგრამ, სამწუხაროდ, მის განზრახვას ხელი შეუშალა ყირიმის ომმა და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფერჰად-ფაშის მიერ გადამწვარ იქნა ზუგდიდის სასახლესთან ერთად როზმორდღუკის საქსოვი ქარხანაც¹.

ყურადღების ღირსია აგრეთვე სამეგრელოს მთავარ დავითის მიერ მოწყობილ სამზარეულოში chef de cuisine შვეიცარიელები და თვით მისი ინდივიტუალური სპეციალი დარგისათვის უცხოელების მოწვევა (როგორც მაგალითად, ოქრომჭედლების, ექიმების, უბრალო მჭედლების) და, თუ ყველა ამას სახეში მივიღებთ, შეიძლება ითქვას, რომ სამეგრელოს მკვიდრ მცხოვრებლებს საშუალება ჰქონდათ მე-XIX საუკუნის პირველ ნახევარში უკვე უშუალოდ გაეცნოთ დასავლელები, ჩაეხედათ მათ შინა ბუნებაში, მათ საზოგადოებრივ წესწყობილებაში, რაიც უეჭველად ბატონ-ყმობის საწინააღმდეგო მისწრაფებას წარმოშობდა მათში.

ჩვენის აზრით სწორედ ეს გარემოება იყო მიზეზი სამეგრელოს გლეხების იმპეტაციუ ორგანიზაციისა და დისციპლინის, რომლის გამო აჯანყების ჩასაქრობად ქუთაისიდან გაგზავნილი გენერალი კოლუბიაკინი გაკვირვებული სწერდა მეფისნაცვალს ტფილისში: „მიზანი ამბოხებისა მხოლოდ წინამძღოლებმა და თავდადებულებმა უწყიან, მაგრამ სიტყვები და იდეები, ლოზუნგებად გადასროლილი ხალხში, აძლევენ მას ისეთ ხასიათს, რომლის გამოსარკვევად საჭიროა მივმართოთ დასავლეთის ნომენკლატურას“² ანდა „არ არის საეჭვო, რომ მმართველობის ნაკლსა და შინაურ ბოროტ შთაგონებას ზედ დაემატა დასავლელების იდეების გავლენა... შემოტანილს — მეტყვიან — ვის მიერ, რა გზით? ვუპასუხებ: წარსულთ ომით, მოვაჭრე უცხოელების აქყოფნით, კონტრაბანდისტების მიერ და ბოლოს, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ზღვიდან ქარით“ (ibidem, 173).

ამრიგად სამეგრელოში მე-XIX სკ. პირველ ნახევარში დასავლეთის შუქი უკვე იმდენად შემოიჭრა, რომ მან თვით ადგილობრივ მკვიდრთა ფართე მასაში ჰოვა შესაფერისი გამოძახილი...

1) ომერ-ფაშის ასეთი მოქმედებით უკმაყოფილო როზმორდღუკი გაემგზავრა სტამბოლს და საფრანგეთის ელჩი ტუვენელის საშუალებით ზარალის ასანახი ურებლად გამოითხოვა ოსმალეთის მთავრობისაგან 15,000 მანეთი.

2) იხ. Ак. Кав. Ар. Ком., т. XII, გვ. 172.

II. გლეხური მმართველობის დამყარება.

როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, სახლთუხუცესად ან სამთავრო ქონების მეთვალყურედ ეკატერინემ მოსკოვში გამგზავრების წინ დატოვა დავიას ჩიქოვანი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ეკატერინეს დაბრუნებამდე 'მეეკეთებინა სალხინოს სასახლე (რადგანაც ზუგდიდის საეცებით გადამწვარი იყო ისკანდერ-ფაშის მიერ) და მკაცრი თვალყური ედევნებოდა სასახლის სამეურნეო ნაწილის გაუმჯობესებისათვის. ჯერ კიდევ სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის დავითის მიერ სამთავრო უწყება მომართული იყო ოსტატურად. ეს ხალხში მხოლოდ სიძულვილის გამომწვევი აპარატი მოქმედებდა ერთგვარი ხერხით და, ამ მხრივ სამთავრო შენობათა შესაკეთებლად თუ გასაკეთებლად დაწესებული ბეგარა დაბალი წოდებიდან მუშახელის უფასოდ გამოყვანისა და სარგებლობისა ძალაში რჩებოდა, რაც იმ თავითვე ჰბადებდა გლეხებში უკმაყოფილებას. ადათის ძალით კი ყველა მებატონის სამფლობელოში გამოძახილ მუშას იმავე მებატონისაგან უნდა მიეღო სასმელ-საჭმელი; მაგრამ მთავარი ამ ადათს თავის პირადი სარგებლობისათვის, უარყოფითად შეხვდა და თანდათან აიძულა გლეხები გამოცხადებულიყვნენ სამუშაოზე თავიანთი სურსათით.

მის სიკვდილის შემდეგ ეკატერინეც იცავდა ამ წესს და სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი თავის აგენტების საშუალებითა და უფრო კი თავის მარჯვენა ხელის მოურავი მალაქიაკ უხალეიშვილის შემწევობით შეუდგა ეკატერინეს მოსკოვში ყოფნისას სალხინოს სასახლის შეკეთებას და მორეკა სხვადასხვა სოფლიდან ხალხი, მოსთხოვა მათ ამ მიჩნეულ სამუშაოს შესრულება თავიანთივე სურსათ-სანოვავით.

გლეხები, ფარული უკმაყოფილებით აღსავსენი, volens nolens, შეუდგენ მუშაობას თავიანთი საკუთარი მჭადითა და ღომით. სახლთუხუცესს მოსთხოვეს მხოლოდ ნება დაერთო მათთვის სამთავრო წისქვილში ხორბლეულობის დაფქვაზე. სახლთუხუცესმა ნება დართო მხოლოდ განსახლდრული ნაწილის აღებით. ამით კი უკვე საბოლოოდ

ავსო მოთმინების უილა და გლეხებმა ცხარე პროტესტი განაცხადეს იმ ახსნა-განმარტებით, რომ ჩვეულებრივი ადათი სამთავრო წყობილებასთან ურთიერთობისა უკვე დაირღვა მაშინ, როდესაც გლეხებს დააკისრეს სამუშაოზე თავიანთი სურსათით გამოსვლა, ხოლო ამას კი ახლა ემატება კიდევ ახალი უსამართლობა ახალი ბაჟის გადახდით. როდესაც სახლთუხუცესმა ამას არ მიაქცია სათანადო ყურადღება, მეორე დღეს გლეხთა დეპუტაცია წარუდგა ეკატერინეს მოადგილე გრიგოლს ზუგდიდში; მაგრამ გრიგოლმა თავის ინსტრუქციის მეოხებით დეპუტაციას ვერც ჰო უთხრა და ვერც უარი დაბრუნდა დეპუტაცია სალხინოში და მოუწოდა ისედაც აბოზოქრებულ ზღვა-ხალხს გაუცივოსაქენ. სახლთუხუცესის ცდა, რომ წინააღმდეგობა გაეწია შეიარაღებული ძალით, სასტიკად დამარცხდა. მის მოხელეებს გლეხებმა სცემეს უზომოდ, თვით მისი ძმა ივანე ჩიქოვანი გარეკეს და იგრძნეს რა, რომ რუბიკონი გადალახული იყო, უკვე ათასობით შეგროვდენ მახლობელ მთაზე წაჩხურუს ეკლესიის გალავანში და შეჰფიცეს ერთმანეთს ბატონთა უსამართლობის წინააღმდეგ უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე ებრძოლათ.

სახლთუხუცესი გაიქცა გრიგოლთან და ითხოვდა მისგან საგრძნობ ძალას მემამობხეთა დასამორჩილებლად, მაგრამ გრიგოლმა განუმარტა, რომ მის ინსტრუქციაში არ არის ისეთი მუხლი, რომელიც ავალბდეს მას სახლთუხუცესის ყოველგვარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას. სახლთუხუცესი იძულებული შეიქნა ხელი აეღო სამუშაოზე.

სალხინოს სასახლის ირგვლივ შექმნილმა უკუღმართობამ ბუნებრივად შეაკავშირა მტკიცე ერთეულში სამუშაოდ თავმოყრილი გლეხობა. ეს იყო ერთად-ერთი გამოსავალი იმ საშინელი ჭანჭრობიდან, რომელშიაც ჩაყენებული იყო გლეხობა.

ამგვარად სალხინოს სასახლის ისტორია შეიქნა საბაბი გლეხების შეკავშირებული გაფიცვა პროტესტისა არსებული უსამართლობის საწინააღმდეგოდ.

დეპუტაციის გაგზავნას გრიგოლისადმი, შეკავშირებულ პროტესტს ახალი ბაჟის შემოღების გამო და წაჩხურუს გალავანში ყველა ერთისათვის“ ფიცის მიცემას, როგორც დანამდვილებით გამოირკვა, წინასწარ ხელმძღვანელობდა არალეგალური ორგანიზაციული წრე „სხუნუ“ (თათბირი) სქვამაია ნადარაიასა, შუკოჩია კილასონისა და გვატია გადილიასაგან შემდგარი¹.

¹) ჩვენება გუჩურო უვანიასა და პიხვიჩია გადილიასი (ს. კიწია).

მათი წინამძღოლობით ეს აბობოქრებული მასა, წაჩხურეს ეკლესიის გალავანში ფიცის დადების შემდეგ, დაბარგდა „კირილ-ხინჯ“-ში“ (სალხინოსა და კიწის საზღვარზე) და ბუკის საზარელი დაკვრით, შემოიერთა დანარჩენი ნაწილი საზოგადოებისა, აღმართა წითელი ღროშა „შილა“ და მეთაურად აირჩია მებატონეს ყოფილი ქეშიკი, უტუ თოდუა, ხელობით მექურჭლე, მთელ სოფელში სიპართლით განთქმული („მართალია“) და დიდი ავტორიტეტის მქონე.

ეს მოულოდნელი, სტიქიური, მაგრამ დასაწყისშივე მეტად განმტკიცებული აღელვება ისე მოედდა ახლო მდებარე ადგილებს, რომ სულ რამდენისამე დღის განმავლობაში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც სალხინოს სასახლე ხელთ იგდეს, უკვე მთელი სალიპარტიანოც ¹ მათ განკარგულებაში იყო.

მომხდარი სინამდვილის ცნობა მყისვე მოედდა მთელ სამეგრელოს. თითოეული მემამულის ოჯახში დაახლოებით ხდებოდა ის, რაც მოხდა სამთავრო უწყებაში. რადგანაც თითოეული მემამულე ზრუნავდა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აენაზლაურებია ომით გამოწვეული თავის ზარალი გლეხის ზედმეტი შრომით, მისი ოფლითა და, თუ გნებავთ, მისი დასაკუთრებით, გასაგებია, თუ ხალხმა, რომელსაც საშინელი მეწყერისაკენ ერეკებოდა მებატონეთა თავგასულობა, ცქვიტა ყურები და სალხინოს ამბოხებას გვერდში ამოუდგა: იშვა გლეხის წიაღიდან ბრძოლის იდეა; ვერც გრიგოლმა და ვერც ეპისკოპოსის სამოციქულო სიტყვამ ოდნავად ვერ შესძლეს რამოდენიმედ მაინც შეეჩერებინათ თანდათან მოზარდი სამეგრელოს გლეხობის მთლიანი აჯანყება.

როდესაც გლეხებმა სალიპარტიანო ხელთ იგდეს, მაშინ უკვე მოწყობილი იყო ასაფეთქებელი ნიადაგი „სამანიჩოში“ (დღევანდელი წალენჯიხის რაიონი) არალეგალური ორგანიზაციის ერთერთი წევრის შუკოჩია კილასონიას მიერ წალენჯიხის მცხოვრებ მთელ „ლაკადაში“ (ზემო სამეგრელო) ცნობილ უტუ მიქავასთან. ხოლო როდესაც სალიპარტიანოელები, რიცხვით 4000 კაცი, უტუ თოდუას მეთაურობით, შეიარაღებული შუბებით, წალდებით, ჯოხებითა და მაგვვარი იარაღით, გადავიდნენ ხობიწყლის მარჯვენა ნაპირზე და ესტუმრნენ წალენჯიხას, მთელი ლაკადის გლეხობა, რო-

1) სალიპარტიანო შეიცავს ძდინარე ტყეზურის ორსავე ნაპირზე მდებარე 16 სოფელს: ნობული, წაჩხურა, ვახა, ლეცე, სარხინო, ქაცარი, ოქური, თამოკო, მაცა-ციხე, თარგამული, ნახურცილოუ, გურზემი, კიწია, დოშაყი, ტალერი, დღვანა და ჟინოთას.

გორც ერთი კაცი, დადგა ფეხზე, მტკიცედ შეჭთიცა სალიპარატიანო-ელებს და თავის საკუთარი დროშითა და საყვირებით შეუერთდა მას ამ ზღვა ხალხის, ამ მრავალრიცხოვანი, როგორც ამას სამეგრელოში უწოდებენ, „ურდუმის“, საერთო უფროსად, და მთავარსარდლად ერთსულოვნად არჩეულ იქნა მჭედელი უტუმ იქაგა, რომლის სახელი განზოგადებული იყო მთელს ოდიშში, როგორც თავის ხელობით (განსაკუთრებით ზეინკლობით), ისე თავის შეურიგებელი, საარაკო საქციელით თავად-აზნაურობასთან. უტუმ უმაღლეს ფეხზე დააყენა მთელი გლეხობა მდინარე ხობიწყლიდან ინგურამდე, სალიპარტიანოელებთან შეერთებული წალენჯიხელებით დაბრუნდა უკან ხობიწყლით და ესტუმრა საიჩუოს¹. (მდინარე ოჩხომურისა და ცივის შუა მდებარე სოფლები), მისთვის უკვე კარგად ნაცნობ მხარეს (იხ. უტუს პიროვნება) და ნოქალაქევიტ ბანძა-მარტვილის რაიონებს. ამ დროის განმავლობაში ფარული ორგანიზაციის ზემოქმედებით მოზადებულმა ბასა სხულ უხიამ საქმე გაჩარხა საჭყონდილოში და როდესაც უტუმ დაეუფლა ბანძა-მარტვილს, საჭილაო-სუჯუნის რაიონმა კოჩა თოდ უას მეთაურობით მოასწრო ბატონის უღლის გადაგდება მარტის თვეში.

თავისი შეიარაღებული მოგზაურობა სამეგრელოს ყველა ადგილებში უტუს ჯარის მიერ (10,000) წარმოებულ იყო ერთგვარი გეგმაგათვალისწინებული სახითა და თანამიმდევრობით.

აი თვით ის გეგმა, რომელიც სავალდებულო ნორმად მიიჩნია უტუმ:

ა) ყველა იმ გლეხებს, რომელნიც ეწინააღმდეგებოდნენ მათს განზრახვას და არ შეუერთდებოდნენ მათ ფიცით, აპარტახებდნენ ქონებრივად და სჯიდნენ ფიზიკურად;

ბ) ათავისუფლებდნენ როგორც მოახლეებს, ისე ყოველგვარ მოსამსახურეებს, თავად-აზნაურების ოჯახებიდან და აქორწინებდნენ მათ;

გ) იმ თავადებსა და აზნაურებს, რომელნიც გაუწევდნენ წინააღმდეგობა-ურჩობას, ანდა ცნობილი იყვნენ წინედ თავიანთი სასტიკი მოპყრობით ყმებისადმი, ანადგურებდნენ უმთავრესად ქონებრივად²

1) ჩვენება პეტრე ლაშხიასი (ს. გაშფერდი).

2) როგორც დანამდვილებით გამოირკვა, ამ აჯანყებაში უტუს ლაშქარმა საესეებით გაუნადგურა სახლთ-კარი მაღალი წოდებიდან შემდეგ პირებს: მურაზია და ჯაფარიძეს (ს. კიწია), დიმიტრი ბატონიშვილს (ს. მოხაში), სუმო და ბეჩუნა ჯორჯიკიებს (ნოჯიხის მდივანბეგები), ლევან ჩიქოვანს (ს. ნაგვაშუუ), ლევან გოშუას (ს. კირცხი), დავით შენგელაიას (ს. ობუჯი, მღვდელი) და სხვები.

დ) ძალით შეიჭრებოდნენ ეკლესიებში და შეურაცხყოფდნენ აგრეთვე ყველა იმ მღვდლებს და საერთოდ საეკლესიო პირებს, რომელნიც არ თანაუგრძნობდნენ მათ და თავიანთი ქადაგებით ცდილობდნენ მათი მოძრაობის უარყოფას.

ხალხში, ფართე მასაში კი, ხელმძღვანელობდნენ შემდეგი პრინციპებით „თავად-აზნაურთა წოდება არ უნდა არსებობდეს, რადგან ჩვენ ყველანი ძმები ვართ. ფუფუნება ცოდვია და ამისთვის აკრძალულია ქარხნის მაუდისაგან სირიფით შემკული ჩოხის ტარება. სავაჭრო მოგება უნდა იქნას ზომიერი და ამისთვის წესდება ნიხრჩ არამცთუ ყველა ბუნებრივ ნაწარმოებზე, არამედ ყოველგვარ საქონელზე საერთოდ“¹ ... მაშინ, როდესაც აჯანყებამ მიიღო ფართე ხასიათი, თაყის რკალში ჩაითრია მთელი სამეგრელო და მარტის თვეში მიაღწია თავის განვითარების უმაღლეს დონეს, ძველი მმართველობის ნაშთი ყველგან გაქარწყლებული იყო: სამეგრელოს ახალი მმართველი, ქვეყნის გამგებელი, უტუ მ ი ქ ა ვ ა გახდა; მას უშუალოდ ემორჩილებოდნენ, როგორც მთავარი ლაშქარი, ისე საზოგადოებებში მის მიერ გლეხთა წრიდან ახლად დაყენებული ნდობით აღჭურვილ პირები. ხალხმა მას მიანიჭა განუსაზღვრელი უფლება „დადიობა“, „კეისრობა“ (იხ. უ ტ უ ს პ ი რ ო ვ ე ნ ბ ა).

რას აკეთებდა ამ დროს თავად-აზნაურობა და საერთოდ ყოფილი მმართველობა? ისინი იმდენად უძლური, იმდენად მისუსტებულნი და ღონემიხდილნი აღმოჩნდნენ ამ აჯანყების წინაშე, რომ უმთავრესმა ნაწილმა თავი შეათარა აფხაზეთსა და სვანეთს; ნაწილი კი მთებში გაიხიზნა და ნაწილი შეურიგდა თავის მდგომარეობას და ძალა-უნებურად დამორჩილდა ასე რომ მასიურ სამკდრო-სასიცოცხლო ხასიათის შეტაკებებს აჯანყებაში გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის ადგილი არ ჰქონია, თუ სახეში არ მივიღებთ პარტიკულარულ შეტაკებებს: ზუგდიდში იქაურმა მდივანბეგ ნიკო დადიანმა თავად-აზნაურების რაზმთან ერთად მოისურვა მოძრაობის შეჩერება, მაგრამ წარმოებულმა სროლამ ვერ გამოიღო ნაყოფი მათ სასარგებლოდ.

დროებით მმართველმა გრიგოლმა და ჭყონდიდელმა თეოფანემ ეკატერინეს ჩამოსვლამდე სცადეს მორიგება და გაემგზავრენ ს. ოჩხომურში,² სადაც დაბანაკებული იყო გლეხთა ლაშქარი, მაგრამ უკანასკნელთ რგინი სრულებით არ მიიღეს.

1) Ак. Кавк. Арх. Ком., т. XII, 83. 107.

2) იხ. Ак. Кав. Ар. Ком. 83. 108 და თედორე ხო შ ტ ა რ ი ა ს მოგობება, 83. 60.

როდესაც სამეგრელოში ყველგან ჩატარდა გლეხთა აჯანყების ოპერაცია, გაქარწყლდა თავად-აზნაურობის ხელისუფლება¹⁾, უტუს შეიარაღებული ძალის მთავარი ნაწილები დაბანაკდნ მდინარე ხობიწყლის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირებზე და უტუს კი მიენიჭა სამეგრელოს უზენაესი მმართველის უფლებები, სწორედ მაშინ 1857 წ. აპრილის თვეში ჩამოვიდა ეკატერინე პეტერბურგიდან ტფილისს, სადაც უკვე სამეგრელოს გლეხური აჯანყების ინფორმაცია მიღებული ჰქონდათ. რასაკვირველია, ეს ინფორმაცია არ გამოეპარებოდა მასაც, მაგრამ ის სრული სულიერი სიმშვიდით გამოემგზავრა ტფილისიდან-მაისის თვეს თავის სამფლობელოსაკენ. მოაღწია სოფელ კულაშს, მას დაუხვდა დიდის მოწიწებით მეკრელი თავად-აზნაურობა, ეპისკოპოსი და დროებით მმართველ გრიგოლი; ეკატერინემ შეამჩნია, რომ ამ შემხვედრ წრეს აკლდა ბევრი წარმომადგენელი „მაღალი კლასიდან“ და მისდა სამწუხაროდ აქვე გაიგო კიდევ, რომ სამეგრელო შემადრწუნებელ მდგომარეობაშია: თავად-აზნაურობის არსებითი ძალა სადღაც უკვალოდ გამქრალა, ქვეყნის მმართველობა ჩაუბარებია უტუს და მის ლაშქარს, მოახლე-მოსამსახურეებს მიუტოვებიათ თავიანთი მებატონეები, გლეხების საკმაო რიცხოვანი შეიარაღებული ძალა უტუს მთავარსარდლობით დაბანაკებულია მდინარე ხობიწყლის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირებზე. სახლთუხუცეს დავით ჩიქოვანმა უამბო ყველაფერი ეკატერინეს სალხინოს სასახლის ისტორიიდან საკუთარი თავის მართებულად აღიარებით.

გრიგოლმა თავის მხრით უმოქმედობის საბუთად ინსტრუქციის-მემორანდუმი გამოიყენა, სადაც აღნიშნული არ იყო სალხინოს სასახლის ირგვლივ განსაკუთრებული სამოქმედო მუხლი. ამრიგად მათ შუა ატყდა მთელი დავა-აღრქოთი; ბოლოს ერთმანეთისადმი აუგის თქმისა და მუქარის შემდეგ ეკატერინე ჩიქოვანებთან ერთად გაემგზავრა გორდს, სადაც ეწერდა თავადებსა და ბატონიშვილებს შორის ფართე აგიტაციას; მაგრამ, როდესაც ჩიქოვანების გარდა მას არავინ შერჩა მისი ჭრების გამზიარებელი, ის დარწმუნდა, რომ მხოლოდ გრიგოლისა და ეპისკოპოსის საშუალებით ვერას გახდებოდა და ძალაუწებურად თვით უნდა ჩარეულიყო უშუალოდ გლეხების აჯანყებაში, რომ შეეჩერებინა როგორმე მომხდარი სინამდვილის

¹⁾ როგორც ამ დამორჩილების, ისე საერთოდ თავად-აზნაურთა უძლურებისა და მათი ნიშანდობლივი თვისების ირონიულ გამოხატულებას შეიცავს ერთი ხალხური ლექსი, რომელიც დღესაც პოპულარულია სამეგრელოში და სასიმღეროდან გამომყვებულნი (იხ. И. Кипидае. Грамматика Мингр. языка, გვ. 149-150).

გალრმავება და გარეშე ძალის დაუხმარებლად კვლავ ჩაებარებინა თავისი ერთგული მოხელეებისათვის ქვეყნის მართვა-გამგეობის სადავეები. ამ მიზნით 13 მაისს, ის ეპისკოპოსის თანხლებით თვით გაემგზავრა სალხინოში, სადაც თავი მოიყარა ყველა ახლო მდებარე რაიონებიდან აზღვავებულმა ტალღამ და აქ გლენობა პირისპირ წარუდგა თავის ყოფილ მმართველს. ამ ფრიად საპასუხისმგებლო მომენტში, როდესაც გაპარტახებულ-გაჩანაგებულ ხალხს ესაჭიროებოდა შველა, შეღავათები და გულის მოგება, სწორედ მაშინ ეკატერინემ, როგორც სასტიკი ფეოდალის ღირსეულმა მემკვიდრემ, ამ პირისპირ შეხვედრის დროს მოითხოვა თავის „ზარალის“ ანაზღაურება და სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი გამოიყენა ვით ბრალმდებელი გლენთა მიმართ. დიდი ხნის აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ გლენებმა წარუდგინეს თავიანთი მოთხოვნილებები. ეკატერინემ მოითხოვა სრული მორჩილება, რის შემდეგ ის შეძლებისდაგვარად დააკმაყოფილებდა წარდგენილ მოთხოვნილებებს. ხალხი კი მტკიცედ იდგა თავის გადაწყვეტილებაზე; არავითარი შიში და მორიდება არ ეტყობოდა მის ნებისყოფას სამართლიანი მოთხოვნილების გამო. ვერც ეპისკოპოსმა თავისი ხატებით უშველა რამე. ამრიგად 13 მაისის მოლაპარაკებამ არსებითად ნაყოფი ვერ გამოიღო ეკატერინეს სასარგებლოდ. მაშინ მან მიჰმართა სხვა უფრო მოხერხებულ საშუალებას. გასწია ფარული აგიტაცია ვითომდა გლენებისადმი ფართე შეღავათების დათმობით და კიდევ იქონია გავლენა ხობიწყლის მარცხენა ნაპირს დაბანაკებული ლაშქრის ხელმძღვანელზე იმდენად, რომ 15—16 მაისს ამ ლაშქრის მესვეურებმა უტუ თოღუამ და ზოგიერთ უხუცეს გლენებმა შეჰფიცეს მორჩილება „სასწაულთ-მოქმედი“ ხატის წინაშე და თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესება მიანდვეს ეკატერინეს სამართალს, ხოლო ხობიწყლის მარცხენა ნაპირზე მდგომი ლაშქარი განიცდიდა მერყეობას; მაგრამ განსაკუთრებული სიფხიზლით იდგა თავის პოსტზე მარჯვენა ნაპირზე დაბანაკებული ლაშქრის მთავარი ნაწილი „კეისარ“ უტუ მიქავას მეთაურობით (10,000).

მასთან დათმობაზე საუბარიც ზედმეტი იყო და, როგორც ეკატერინეს აგენტების მოქმედებით, ისე თვით მარცხენა ნაპირზე დაბანაკებული ლაშქრის ნაწილების დათმობით, ის საშინლად გაშმაგებული ლამობდა მარცხენა ნაპირზე გადასვლას, რომ პირისპირ გასწორებოდა თავის „მმართველს“.

საქმე ბოლოს იმ ზომამდე მივიდა, რომ ეკატერინეს დარჩენა სალხინოში საშიში შეიქნა. დაატყვევეს რა მისი შინაყმებიდან ბევ-

რი პირნი, მან გადასწყვიტა თავისი ნათესავებით თავი შეეფარებინა მენიქი დადიანის ასულის სასახლეში (ქვაშოხორში), სადაც ეახლენ მას გრიგოლი და კონსტანტინეც.

მდგომარეობა რთულდებოდა და განიცდიდა კრიზისს. ეკატერინემ იგრძნო სავსებით თვისი უძლურება აჯანყების წინაშე. მან დაინახა აგრეთვე ისიც, რომ, თუმაცა ამ აჯანყებას წინ უძლოდა სალხინოს ამბავი, როგორც „უბრალო“ საბაზი, არსებითად მისი შინაარსი გაცილებით უფრო ღრმა იყო. ეკატერინე შეუდგა ამ მდგომარეობიდან თავის დასალწევად სხვადასხვა საშეაღებების ძიებას და უკვე ღრმად დარწმუნებული იმაში, რომ სამეგრელოში ადგილობრივი ძალების წყალობით გლეხებთან გამკლავება უბრალო ფიქცია იყო, მიმართა გარეშე რუსების ძალას, ამ შემთხვევაში უკვე ტფილისიდან კარგად ნაცნობ იმ დროს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორ კოლუბიაკინს, მეორე დღესვე, ე. ი. 17 მაისს, აფრინა შიკრიკი მიქაძე მასთან შემდეგი შინაარსის წერილით:

„სამეგრელოს სამფლობელოს დაბალ ხალხში ატყდა უწესრიგობა; გლეხები განუდგენ თავიანთ მებატონეებს და ადგილობრივ მმართველობას. ისინი ფიცს სდებენ საერთოდ არ უღალატონ ერთმანეთს და ყოველი მდგომარეობის დროს იყვნენ ყველა ერთისთვის. არ ააშკარავენ მეტს არავითარ მიზანს ამ უწესრიგობისას; ისინი დღითი დღე ცდილობენ სამეგრელოს ყველა გლეხების ერთ მთლიანობაში ფიცით შეერთებას და ამის შემდეგ ლამობენ იმ მიზნის განხორციელებას, რომელიც მხოლოდდამხოლოდ მათ უწყის. უმორჩილესად მოგმართავთ თქვენ ამის მიღებისთანავე გამოგზავნოთ დაბა სენაკში 300 ან რამდენიც ხელთ გეყოლებათ დონის ყაზახები კარგი მოთადარი გეოფიცრით, რომელთაც უბრძანეთ სისწორით აღასრულონ მხოლოდ ჩემგან საკუთრივ გაცემული ბრძანებები“.¹

III. რუსეთის ჯარის შემოსვლა და გლეხთა მმართველობის ლიკვიდაცია.

კოლუბიაკინი, რომელსაც უკვე 1856 წელსაც ჰქონდა ჩამოყალიბებული თეორიული საკითხი „სამეგრელოს სამოქალაქო სხეულის იურიდიული ნორმების“¹ შესახებ, იმ დროს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორად იყო. წერილის მიღების მეორე დღეს საკმაო შეიარაღებული ძალით ის გაუდგა გზას სამეგრელოსკენ. დილის 10 საათზე ტეხურის მხრივ შიკრიკიც გამოჩნდა: მისგან შეიტყვეს, რომ გენერალიც მოემგზავრებოდა². ამასობაში კი მტვრის დიდი კორიანტელი დადგა და რამდენისამე წუთის შემდეგ გამოჩნდა ქვაშორში მთელი წყება შეიარაღებული ყაზახებისა საჭირო სამხედრო მოწყობილობით.

შეხვედრისთანავე პირველი თბილი სალამის შემდეგ, ეკატერინე შეუდგა მომხდარი ამბების განმარტებას კოლუბიაკინის წინაშე. თავზე მოახვია რა გრიგოლს მთელი უბედურება ამ აჯანყებისა, ის ამბობდა: „დავუტოვე სამეგრელო ნორმალურ მდგომარეობაში და მან [გრიგოლმა] თავისი მოლაღატური მართვა-გამგეობით ააჯანყა გლეხობა. ჩვენი ოჯახის მტერ ბატონიშვილებთან ხელჩაკიდებულმა შეაწუხა უკიდურესობამდე თავდადებული ხალხი [იგულისხმება ჩიქოვანები], რომელიც თავითვე ლამობდა აჯანყების ჩაქრობას, და ამით გააღრმავა ეს ძლიერ. ახლა ჩემი პეტერებურგიდან დაბრუნების შემდეგაც თავისი მალული მანევრებით ის ხელს მიშლის დავაწყნარო მხარე. საქმე იმ ზომამდე გართულდა, რომ თავშესაფარი უნდა მომენახა ჩემი ნათესავის სახლში და აქაც შეეძლებოდა უშიშრად დარჩენა. რამდენისამე ვერსის მანძილზე დაბანაკებულია, მრავალრიცხოვანი გლეხური ბანდა და გვიქადის შემოტევით. აქედან, თუ

1) იხ. Архив Главного Начальства, связка № 2084.

2) გარდა აღნიშნული ოფიციალური მიმართვისა, ეკატერინე კერძო წერილით სთხოვდა კოლუბიაკინს დაუყოვნებლივ ჩამოსვლას და ფართე ხასიათის დახმარების გაწევას.

რას აყენებდა წეს ხალხი (გლეხური ბანდა) თავიანთ მებატონეებს, ადვილი საფიქრებელია, რომ მეც თავს დამატყდეს ყოველგვარი მათი სიბრაზე-სიმხეცე... ჯერ, სანამ დააწყნარებდეთ სამეგრელოს, საჭიროა გრიგოლის გაძევება“-ო. კოლუბიაკინი, მოკლებული საქმის ვითარების ცოდნას, გაყვა ეკატერინეს რჩევას და ორივე ძმა გრიგოლი და კონსტანტინე აიძულა გამგზავრებულიყვნენ ტფილისის პოლიტიკური მოსაზრებით. თვით კი საკმაო შეიარაღებული სამხედრო ძალით მოითხოვა შარა-გზის მცოდნე პირები და დაიძრა მახლობლად დაბანაკებულ გლეხთა მთავარი ლაშქრისაკენ.

სოფელ შხეფიდან 5 ვერსის მანძილზე გენერალმა შეამჩნია მოშოროებით თემშარაზე 5 ცხენოსანი, რომელნიც მომავალი ჯარის ნახვისთანავე მყის გაბრუნდნენ უკან. თანამგზავრებმა აუხსნეს გენერალს, რომ ესენი იყვნენ ლაშქრის ცხენოსანთა მზვერავები. 8 ვერსის მანძილზე (ქვაშობორიდან) გენერალმა ამალღებულ ბორცვიდან შენიშნა ფართე ბუჩქნარიანი მინდორი, რომელზედაც თვალუწვდენელი დაბურული ტყის გვერდით დაბანაკებულიყო სამარშრუტო წყობილებით მრავალრიცხოვანი გლეხთა ლაშქარი. მისი რაოდენობა ერთის დახედვითაც შეიძლებოდა განსაზღვრულიყო დაახლოებით ათ ათასამდე. ისმოდა საშინელი ხმები ბუკთა, რომელნიც მოუწოდებდნენ ყველას დარაზმვისაკენ. როდესაც გენერალი მიუახლოვდა გლეხთა ლაშქარს ნახევარი ვერსის მანძილზე, უკანასკნელი უკვე დაძრულიყო, მოჩანდა დროშები და მოუძლოდა საშუალო ხნის მამაკაცი ნაციონალურ ტანისამოსში გამოწყობილი სამხედრო წითელ-არშინი ქუდით, მხარზე ლეკურ-გადაკიდებული. თანამგზავრებმა აუხსნეს გენერალს, რომ ის იყო ლაშქრის მთავარსარდალი „კეისარი“ მკედელი უტუ მ ი ქ ა ვ ა.

„ძნელია ვრცლად გამოიკვება იმ პროცესისა, რომლის მეოხებით მსგავს ბანდას შესძლებოდა ამ სახეობამდე მიღწევა,—ამბობს ამ შეხვედრის დამსწრე კ. ბოროზდინი. უძნელესია მოთხრობა მათი გავერანებული ისტორიისა, მაგრამ ერთი მიუცილებლად აშკარაა, რომ მათ შემადგენლობაში შევიდა უსასტიკესად, დევნილი ხალხი რამოდენიმე წინამძღოლთა ირგვლივ“.

როდესაც გენერალი მიუახლოვდა, ჯარმა ალყა შემოარტყა გლეხთა ლაშქარს. ჩამოვარდა საჩუმე... „თქვენმა დედოფალმა, დაიწყეთ გენერალმა, მომიხმო მე, რათა ბოლოსდაბოლოს დაგიმორჩილოთ თქვენ. ნახევარი წელიწადია, რაც თქვენ არ უსმენთ კანონიერ ძალას. დედოფლის ვერავითარმა რჩევამ ვერ გასჭრა თქვენს შესაგონებლად. თქვენ თქვენი მებატონეები არამცთუ მიაგდეთ და ას-

რულებთ დაკისრებულ ვალდებულებას, არამედ სასტიკად უმკლავდებით მათ. ნუ თუ თქვენ ფიქრობთ, რომ ამას ბოლო არ მოეღება? მე მოვედი თქვენთან გასასწორებლად და არ წავალ უამისოდ, თუნდაც რომ მომიხვდეს ყველას გაწყვეტა“. დიდიხნის სიჩუმის შემდეგ, გლახთა ლაშქრიდან წამოდგა ყველაზე უფრო მსცოვანი, მიუახლოვდა გენერალს და მოითხოვა მისგან სიტყვის უფლება. გენერალი დათანხმდა და მიიწია იქვე ჩრდილიანი ხის ქვეშ, სადაც თვით ლაშქარიც დაბანაკდა.¹

გლახთა ლაშქარში ატყდა ჩოჩოლი, გენერალმა მოითხოვა რომელსამე ერთს ელაპარაკნა. ყველგან ისმოდა ძახილი: „მიქავამ, მიქავამ, მიქავამ ილაპარაკოს“ და რამდენსამე წუთის შემდეგ გენერალს წარუდგა სახალხო ტრიბუნი, ლიდერი მკვდელი უტუ მიქავა:

გენერალმა მოიწვია ლაშქრის მეთაური, რომელთანაც ჰქონდა მეტად საინტერესო საუბარი. მიქავამ „ალტკინებულ-ენერგიული სიტყვებით დაიწყო ლაპარაკი ხალხის ტანჯვათა შესახებ“¹ და გენერალს გააცნო მისი მდგომარეობა შემდეგს მუხლებში:

1. გადასახადი განუსაზღვრელია;
2. ოჯახები ნაწილდებიან;
3. საკუთრება დამოკიდებულრა ბატონთა თვითნებობაზე;
4. საჩივრები იძლევიან მხოლოდ საბაბს ახალი შეურაცხყოფისათვის მომჩივანთა საზიანოდ;
5. გლახები სამეგრელოში ადამიანები არ არიან.²

საკბროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ თვით უტუს სიტყვაც (ბოროტდინის რედაქციით) ამ შეხვედრის დროს გენერლის წინაშე წარმოტქმული რომლის მჭერმეტყველურმა და მოსწრებულმა სიტყვა-პასუხმა რამოდენიმედ დააფიქრა გენერალი და საგრძნობლად შეამსუბუქა ის შურისძიება, რომელიც მას დედოფლის რჩევით უნდა გამოეჩინა.

„დაახლოვებით წლის უკან—დაიწყო უტუმ—სამშობლო ჩვენი გარემოცული იყო ოსმალეთის ჯარით; მტერმა გასწყვიტა, დაანგრია ყველაფერი, რასაც მისი ხელი მისწვდა. შევლას ჩვენ არსაიდან არ მოველოდით: რუსის ჯარი ჩვენგან წავიდა

¹ იხ. Ак. Кав. Ар. Ком., 88. 113.

² ჩვენებანი პიხვინია გადილიასა (კიწია) და სიმონ ჩქოფოიასი (მარტვილი), რომელნიც უშუალო მონაწილეობას ღებულობდნ აჯანყებაში: ლომიკია და ნკო. ჯღანჯღავასი (გაქვილი), ტოტია ჯანაშიასა (ნოჯინი) და საბა ბერხასი (კორცხელი).

და ჩვენმა მებატონეებმა კი დახმარების მაგივრად დაიწყეს ბავშვების მოტაცება და ოსმალეთში გაყიდვა; აუარებელი ბავში წაათრიეს უკანასკნელებმა ოსმალეთში.

მოგეშორდენ ოსმალები, მაგრამ ჩვენი მებატონეები თვით ოსმალებზე უფრო სასტიკად მოგვეპყრენ. ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაყოფი მათ სასარგებლოდ მიდის (კურსივი ყველგან ჩვენია) გლენს. მათი აზრით, არ უნდა გააჩნდეს არაფერი, ისინი თითოეულ მათგანს ქონებრივ ღირებულებას ართმევენ თუ არა ხერხით, ძალდატანებით მაინც; ჩვენ ამას უკვე შევეჩვიეთ, მაგრამ მათ ჩვენში ადამიანური სულიც არ უნდათ დაინახონ. მათი რწმენით ჩვენ ყოველგვარ პირუტყვზე დაბლა ვდგავართ: მოეწონება ბატონს მეზობლის ქორი და ის სცვლის მასზე გლენის კომლს, მწვეარსა და მეძებარ ძაღლებზე კი რამოდენმე კომლს. პირუტყვი უფრო მეტად ფასდება, ვიდრე ჩვენ. იქ კი ცხენიწყლის გაღმა არავეითარ მსგავსს მოვლენას არა აქვს ადგილი (ცხენიწყალსა და რიონს გაღმა, ე. ი. იმერეთსა და გურიაში. უკვე დიდი ხანი იყო, რაც რუსის მმართველობა მოქმედებდა). ჩვენ ვიცით, რომ ისინი იქ არ დგანან პირუტყვზე დაბლა: რომ იქ არსებობს მათთვის სამართალი და კანონი. რად ვართ ჩვენ ასე მოძულებული ღვთისაგან, რომ ჩვენშიაც არ დამყარდა ისეთივე რამე?...

ბატონებისათვის ბეგრის გადახდაში ჩვენ ვესწრაფოდით პატივისცემას ადათისადმი საერთო დაწესებულს ჩვენი წინაპრების მიერ, მაგრამ ის წმინდა ადათიც დიდხანია, რაც მათ შებილწეს და ომის შემდეგ კი მათმა მძვინვარებამ ყოველს საზღვარს გადააჭარბა. განსაჩივრება? სად? ვის წინაშე? დედოფალი აქედან შორს იყო. მდივანბეგები კი მებატონის მხარეზე იყვნენ; მათგან, გარდა ძალდატანებისა, ჩვენ არაფერი სიკეთე გვინახავს; თვით დედოფლის მმართველნი იმ სიმხეცემდე მივიდნენ, რომ საკუთრივ მათმა გლენებმა უარყვეს მათლამი მორჩილება და დედოფლის ჩამოსვლამდე კიდევ ფიცი დასდევს არ გაეცათ ერთმანეთი. ჩვენ მივეყვით. მათ მაგალითს. ვფიქრობდით, რომ ის მალე დაბრუნდებოდა, მაგრამ განვლო თვეებმა, ჩვენ დავხეტიალობდით კუთხიდან კუთხემდე მებატონეებისგან თავის დასაფარავად. მხოლოდ, როდესაც იმათ ჩვენზე დევნა და ნადირობა დაიწყეს, ჩვენ შევერთდით ამხანაგურად.

და ძალდატანებას ძალდატენებით ვუპასუხეთ. ამასობაში და-
დგა გაზაფხული, ყანები არ ითვისებოდა, მებატონეები არ თმო-
ბდენ, ჩვენც არ ვთრობდით. ბოლოს, ზაფხულს ჩამობრძანდა დე-
დოფალი და რა? არამცთუ ჩვენ მისგან რამე მფარველობა მი-
ვიღეთ, პირიქით, მან ჩვენი გაგონებაც არ მოისურვა. „როგორ
თუ გაბედეთო, თქვა მან, მებატონეებთან წინააღმდეგობა-ურჩო-
ბა-“ო? ჩვენი წინააღმდეგობა კი მხოლოდ იმაში გამოიხატებო-
და, რომ ჩვენ ჩამოვართვით მათ ჯაჭვები და ხაჯალურები,
რომლებითაც ჩვენ ისინი მთელი წლობით გვტანჯავდენ; გა-
მოვიყვანეთ მათი სახლებიდან დები, ქალიშვილები, რომლებ-
საც ისინი ხასებად იყენებდენ მოახლის სახელწოდებით, და
ქრისტიანულად დავაქორწინეთ. მოხუცმა თქვენ მართალი გი-
თხრათ, რომ თუ კი თქვენ ჩვენთან არ მოსულიყავით, ჩვენ მი-
ვიდოდით თქვენთან. მე მიმყავდა ყველა ეს ხალხი თქვენთან,
და რამოდენიმე დღის შემდეგ ჩვენ უკვე ვიქნებოდით ცხე-
ნის წყლის გაღმა. სამშობლო ჩვენი ჩვენთვის მობეზრებუ-
ლია. ჩვენ გადავსწყვიტეთ მოვშორდეთ მას სამუდამოდ და ვია-
როთ, საითკენაც თვალნი იხედებიან... დეე, ჩვენთვის ექნათ ყვე-
ლაფერი, რასაც მოისურვებენ, |თუ გინდ ყველანი დავეზრი-
ტეთ, ჩვენ მაინც მივეციოთ ერთმანეთს ფიცი: არასოდეს არავი-
თარ შემთხვევაში უკან არ დავბრუნებულსყავით. რაღაა ის სა-
მშობლო, სადაც შეუძლებელია თავის შეფარვა, სადაც შენ-
ზე, ვით მხეცზე, ნადირობენ. დედოფალმა ყველაფერი ეს უწ-
ყოდა ჩვენგან, მაგრამ მას ჩვენი შველა არ უნდოდა. არასოდეს
და არაფრით ჩვენ მას არ ვაშინებდით. საშიში ჩვენგან არა
იყო რა. ჩვენ ავაზაკები კი არ ვართ, არამედ დაბეჩავებულები,
უბედური, მხოლოდ სიმართლის მაძიებელი ხალხი ვართ. მოგვე-
ცით ეს, გენერალო, ჩვენ გადაჭრით დაგემორჩილებით თქვენ.
რა უნდა გვექნა ჩვენ, განაგრძო მიქავამ, თუ არა ძალზე ძალით
გამკლავება? აი თუნდაც გუშინ, ჩვენ ძალაუნებურად მოგვიხდა
გაგვეცა პასუხი აღნიშნული საშუალებით ერთ აქაურ მებატონის-
თვის(რომლის გვარი იქვე ახსენა), რომელმაც, მოაგროვა რა თავი-
სა მოგვარენი, მოულოდნელად დაეცა გლეხს და მოსტაცა მას
ჩვენ მიერ წამოყვანილი და დაქონწინებული ქალი, წინედ
მის მსახურად ნამყოფი... არ ჩანს, თუ სად დამალეს
ეს ქალი და ამბობენ კი, რომ ის უკვე ახლა აფხაზეთის შა-
რა-გზაზეა, რათა იქ გაყიდულ იქნას. ეს ძალდატანება არ დარ-

ჩა უპასუხოდ ჩვენის მხრივ და თვით მებატონე უკვე შეკრულ-დატყვევებულია ჩვენ მიერ, სანამ არ დააბრუნებს მოტაცებულ ქალს“ (ibidem, 144-146).

ამ მდგომარეობიდან თავის დასაღწივად უტუმ წარუდგინა გენერალს გლეხთა აჯანყების მთავარი მოთხოვნილებები:

1. კაცის (ბატონის) კაცი არ უნდა არსებობდეს; 2. ნაცვლად ბატონთა უანგარიშო მმართველებისა უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი; 3. უნდა მოისპოს ყმების ყიდვა-გაყიდვა; 4. გადასახადს უნდა დაედვას ნორმალის საზღვარი; 5. ყმა უნდა სარგებლობდეს ადამიანური უფლებებით; 6. საკუთრება არ უნდა იყოს დამოკიდებული ბატონის თვითნებობაზე, არამედ უნდა არსებობდეს სავალდებულო ნორმა; 7. უნდა მოისპოს წინანდელი სატანჯო იარაღები და უნდა დაწესდეს სამართალი ბატონსა და ყმას შორის; 8. განმტკიცებული ადათებისადმი უნდა არსებობდეს პატივისცემა.

ამ მოთხოვნილებასთან ერთად უტუმ მოატანინა და დაყარა გენერლის წინ მთელი გროვა ხუნდებისა, ხაჯალურებისა, ქანჩებისა და ყველა იმ სასჯელი იარაღებისა, რომლებიც ხმარებაში იყვნენ გლეხების მიმართ. ამ იარაღების დათვალიერებამ გენერალზე მეტად ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

ამ დროს სათემო შარა-გზის მახლობლად გამოჩნდა რამოდენიმე ცხენოსანი; ეს იყო ადგილობრივი მდივანბეგი მებატონეებით. გენერალმა მოიხმო ისინიც და უთხრა: „თქვენი ახსნა-განმარტება ჩემთვის არ არის საჭირო, მომიხმო მე აქ თქვენმა დედოფალმა გლეხური აჯანყების ჩასაქრობად და კიდევ ვაქრობ მას.“

შემდეგ კოლუმბიანი მიუბრუნდა უტუს ლაშქარს, აღუთქვა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. მებატონეებსა და გლეხებს შორის შუამავლად დანიშნა ორი თავისი მოხელე რ. ერისთავი (ცნობილი ქართველი მგოსანი) და მიქელაძე. გამოართვა ლაშქარს ბუკები და დროშები და მოსთხოვა მას დაშლილიყო. უტუსა

და მის თანაშემწეებს მიეცა წინადადება, რათა მათ ფართე დახმარება გაეწიათ ხსენებული მოხელეებისათვის ხალხის დასაწყნარებლად; თვით კი დაბრუნდა ისევ ქვაშოხორში.

არ შეიძლება არ ითქვას, რომ გენერლის ასეთ მოქმედებას უალერესი გავლენა არ მოეხდინოს უტუს ლაშქარზე, რომელიც მასში მხოლოდდამხოლოდ ხედავდა ეკატერინეს მიერ მუხანათურად მოწვეულ სამხედრო ძალას მათთან გასამკლავებლად. უტუს ლაშქარი, თავის მოლოდინის წინააღმდეგ, დარწმუნდა იმაში, რომ გენერლის მოქმედება არ გამოიხატებოდა მხოლოდ სამხედრო ძალით გლეხთა დამორჩილებასა და დევნაში, არამედ ის იხედებოდა რამოდენიმე იმ სოციალ გარემოში, რომელიც სარჩულად, დაედვა აჯანყებას. როდესაც გენერალი უშუალოდ დაარწმუნა ლაშქარმა ამაში, ეს მისთვის უკვე გამარჯვებაც იყო და სიამოვნებით გაჰყვა გენერლის მოთხოვნას. უტუმ მამართა თავის ლაშქარს და საუკეთესო საშუალებად სცნო გაჰყოლოდა გენერლის რჩევას; რუსეთის ჯართან უტუს სადავო არაფერი ჰქონდა, მით უმეტეს, როდესაც გენერალმა აღუთქვა წარდგენილი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

ამიტომ უტუმ და თვით ლაშქარმაც თანაბრად გაიზიარეს ეს შეხედულება და ლაშქარი დაიძრა დაშლის მიზნით, დატოვა რა სადარაჯოზე მისი ხელმძღვანელი უტუ.

IV. მდგომარეობის გამწვავება და სამებრელოს ავტონომიის გაუქმება.

მაისის 22-ს კოლუბიაკინი ხელახლა გამოემგზავრა თეკლათში. გაიარა ქვალონი და უტუ მიქავას თანხლებით მეორე დღეს გადავიდა ზენში, შემდეგ აბასთუმანსა და რამდენისამე დღის განმავლობაში კი ზუგდიდში იყო, სადაც წინასწარ დაბარებული ჰყავდა ეკატერინე. ყველა ამ სამარშრუტო რაიონებში დაბანაკებული იყო მთავარი ლაშქრის ცალკე ნაწილები, სადაც კოლუბიაკინი უტუს საშუალებით აღწევდა იმავე მიზანს. ზოგიერთ მთიან ადგილებში, საქმის ვითარების გამორკვევლობის ნიადაგზე, ექსცესებსაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ეს შემთხვევითი მოვლენა იყო. საქმის გამორკვევის შემდეგ ყველგან დამაკმაყოფილებელ შედეგს აღწევდა. გართულებული მდგომარეობის ასეთი ლიკვიდაციით ეკატერინე დარჩა მეტად უკმაყოფილო. თავმოყვარეობა მისი შელახული იყო, პრესტიჟი დაცემული, რადგანაც კოლუბიაკინმა არ გაამართლა მასზე დამყარებული იმედები: ის არა ცეცხლითა და მახვილით შეიქნა შურისმძიებელი (როგორც ეს წარმოდგენილი ჰქონდა ეკატერინეს), არამედ არსებული მდგომარეობის გამომძიებელი, როგორც განსაზღვრული ტენდენციით გაქვინთილი. ეკატერინე წყევლიდა თავის თავს კოლუბიაკინის მოპატიჟების გამო, მაგრამ საქმეს ამით როგორ უშველიდა? საკუთარი ხელეობით თავისი სამარე გათხარა. საშინლად აწუხებდა მას აგრეთვე ისიც, რომ საქმის ამ ლიკვიდაციაში დაედადებული მისი მარჯვენა ხელი ჩიქოვანები გარედ დარჩენ. სტანჯავდა მას კოლუბიაკინის მიერ ასე აშკარად გამომჟღავნება იმისა, რომ „ადამიანობა და ჩვეულებრივი ადამი, ეს ის ფარგლებია, რომელსაც ვერ გასცილდება ბატონის უფლება“. ამის შენდეგ ხომ უფლებო იყო სახლთუხუცესის აპარატი, როგორც ჩვეულებრივი ადამის აღმკვეთი; ეკატერინეს ძალაუნებურად უნდა აღეარებია სახლთუხუცესის ისტორია დაფქვის შესახებ, რაც სარჩულად დაედვა აჯანყებას, აშკარა უსამართლობად. მაგრამ ის ამას ხომ მთელი თავის არსებით უარჰყოფდა და გამო-

ვიდა თითქოს ისე, რომ კოლუბიაკინი არამცთუ აქრობდა გლეხთა მრისხანებას, არამედ ხელს უწყობდა, ამართლებდა მას და რამდენადაც მოუთმენლად მოელოდა ის მას ქუთაისიდან, გაორკეცებული მოუთმენლობითვე ცდილობდა ახლა მის ჩამოშორებას. მაგრამ გვიანლა იყო. ბოლოს ღაინც შეპირების თანახმად გაემგზავრა ზუგდიდში, სადაც მას დაუხვდა სოხუმიდან დაბრუნებული გაგარინი (კოლუბიაკინი კი დევჯარ იყო ზუგდიდში ჩასული). ეკატერინემ იშოვა შესაფერი დრო და აჯანყების შესახებ გაგარინს უამბო ყველაფერი ისე, როგორც თავდაპირველად ქვაშოხორში კოლუბიაკინს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აშკარა ცილისწამება დასდო უკანასკნელს: „მე ვთხოვდი მას ჩემს განკარგულებაში ყაზახებს, მისი ჩამოსვლა სრულებით არ იყო საჭირო, ის არამცთუ აქრობს, პირიქით აჯანყებს გლეხებს“—ო (ibidem, 151). რასაც ვირველია, მსგავსი დასმენის შემდეგ გაგარინი დარჩა კოლუბიაკინის მეტად უკმაყოფილო, მიიჩნია უკანასკნელის შემოსვლა სამეგრელოში მის ნებადაურთველად აშკარა თვითნებობად.

ამით მეტად უხერხულ მდგომარეობაში ჩავაოდა კოლუბიაკინი ზუგდიდში ჩასვლისას, როდესაც გაიგო ყველაფერი თვით გაგარინისაგან. განსაკუთრებით აკვირვებდა ის, რომ ეკატერინე უარს ამბობდა წერილის მისდამი გაგზავნის შესახებ. გადაუხადა შესაფერი მადლობა მას და გაემგზავრა ქუთაისს, სადაც შეუდგა თავის მოვალეობის ასრულებას. მეორე დღეს კი ვრცელი მოხსენება გაუგზავნა რფილისში მეფისნაცვალ ბარიათინსკის, სადაც ჰკიცხავდა არსებულ წესწყობილებას სამეგრელოში და მებატონე-მემამულეების უხემდამოკიდებულებას გლეხებისადმი: „ეგზიკუცია ვერ გამოიღებს არსებითად ნაყოფს, თუ კი პირადი შემადგენლობა სამეგრელოს ადმინისტრაციისა არ იქნება შეცვლილი. რა სამართლიანობაა მდინარე ცხენიწყალი, რომელიც გეოგრაფიულად შუაზე ყოფს ერთ მხარეს, ერთი თავისი ნაპირით იძლეოდეს კანონიერ იურიდიკციას, მეორით კი სრულ უსამართლობას? შეუძლებელია ამ ფაქტს მუდამ გვერდი ავუხვიოთ“—ო (ibidem, 54).

რამდენისამე დღის შემდეგ ზუგდიდიდან დაბრუნდა თვით გაგარინიც, რომელიც იქ ყოფნის დროს ბევრს ეცადა საქმის მოწესრიგებას. დიდხანს სჯა-ბაასობდა თავად აზნაურობასთან და არწმუნებდა მათ უფრო მსუბუქი, ლმოპიერი ზომების მიღების უპირატესობაში გლეხებთან; ეკატერინეს კი დაჰპირდა რამოდენსამე გამოცდილ მოხელეთა გამოგზავნას.

ასე ფიქრობდა საქმეს მოგვარებას გაგარინი. მეორე დღეს კიდევ შეიმუშავა პროექტი და თავის პირადი მდივან იზუმსკის მეო-

ხებით აცნობა მეფის ნაცვალს: „სამეგრელოში უწესრიგობის მოსასპობად საკმარისია გამოგზავნოთ რამოდენიმე მოხელე, რის საშუალებას არ მძლევს მე ჩემი სამმართველოს შტატების განსაზღვრული რაოდენობა“-ო (ibid., 155).

მოხსენებანი ერთის მხრავ კოლუბიაკინისა და მეორეს მხრივ გაგარინისა იმდენად ეწინააღმდეგებოდენ ერთმანეთს, რომ ბარიათინსკიმ ვერ გამონახა საერთო შემარიგებელი საშუალება და ფიქრს მიეცა: კოლუბიაკინი, რომელიც პირადად გრძნობდა თავს ეკატერინესაგან შეურაცხყოფილად, სიმშვიდის დასამყარებლად ვერ ხედავდა სხვა საშუალებას, თუ არ სამეგრელოს ადმინისტრაციის, თუნდაც ღროვებით, მაგრამ მაინც სავსებით, გადადგომას, გაგარინს კი შესაძლებლად მიაჩნდა საქმის შველა უფრო შინაური ხერხით, რომ აღელვებული ცხოვრება ისევ ნორმალ კალაპოტში ჩამდგარიყო.

ადგილობრივ ადმინისტრატორთა ორმა ასეთმა საწინააღმდეგო აზრმა იჭიქულა ბარიათინსკი, სანამ საკითხს, საბოლოოდ გადასჭირდა, გაეგზავნა ადგილობრივ საქმის ვითარების სრულ გამოსარკვევად მთავარ სასამართლოს ნამდვილი წევრი იპოლიტე დიკრუასი. როდესაც ეს ახალი რწმუნებული 19 ივნისს გამოცხადდა ქუთაისში გაგარინთან და გადასცა თავისი მანდატი, გაგარინი მეტად უკმაყოფილო დარჩა ბარიათინსკის ამგვარი ქცევით, მით უფრო, რომ ახალ სტუჟართან გაგარინი სრულებით არ იყო გაცნობილი, რაც მათ შუა თავდაპირველადვე მშრალ დამოკიდებულებას ამყარებდა. დიკრუასს თან ახლდნენ ტფილისიდან ადიუტანტი ჩ. ერტკოვი და მოხელენი ბარანოვსკი, უულცინსკი და შერემეტიევი. მან უპირველეს ყოვლისა დაჰყო რამოდენიმე დღე დედოფალ ეკატერინესთან და დაჰპირდა საქმის მოგვარებას მის სასარგებლოდ. ბოლოს დაათვალიერა ოდიშის უმთავრესი ნაწილები და გაჩერდა ქვაშოხორში, სადაც კომისიასთან ერთად შეუდგა საქმის ვითარების შესწავლას. კომისიის მუშაობას ჰქონდა პირველად შემარიგებელი ხასიათი, მაგრამ მალე დიკრუასი ფიქრს მიეცა. მართლაცდა სამეგრელოს მაშინდელი აწეწილი და დომხალივით ერთმანეთში არეული მდგომარეობა დამაფიქრებელიც იყო: ეკატერინე მისცემოდა საშინელ ნერვულობას, ის ბრალს სდებდა ყველაფერში მალალ წოდებას. მალალი წოდება კი, პირიქით, მომხდარ სინამდვილეს ეკატერინეს სუსტ მმართველობას აწერდა; უტუ კი (ე. ი. ხალხი, როგორც ადამიანური უფლებებისთვის მებრძოლი, ორსავეს სდებდა ბრალს. რომელ მათგანისთვის უნდა გაეწია დიკრუასს ანგარიში? ..

მართალია, უტუს ლაშქარის დაიშალა, რა თვით უტუს ხელისუფლებით იდგა სადარაჯოზე და საკმარისი იყო ამ პიროვნების უბრალო ხელის განძრევა, რომ მისი ლაშქარი ფცხზე დამდგარიყო. უტუს ეს უაღრესი ავტორიტეტი ხალხში იმდენად ცხადი და თვალსაჩინო იყო, რომ ის დიკრუასს არ გამოეპარებოდა მიუხედავად იმისა, რომ ის ახლად ჩამოსული სტუმარი იყო სამეგრელოში. ამიტომ ისიც მსგავსად კოლუბიაკინისა, ვერ გაპყვა ბარიათინსკის განკარგულებას უტუს დაპატიმრების შესახებ: „რადგან დაპატიმრება მისი ხელახლად დაჰბადებს ახალ აღელვებებს გლეხთა შორის“. პირიქით, მას საფიქრებლადაც გაუხდა გლეხების სალი დამოკიდებულება შექმნილი მდგომარეობისადმი. „თვით მიქავასა და მისი თანაშემწეების მისწრაფებებში მე არ შემოძლია იქვი არ შევიტანო, რომ არსებობს არალეგალური აზრი გლეხებ შორის ამბოხების ჩანასახის დატოვების შესახებ რმ შემთხვევისათვის, თუ ჩვენ საბოლოოდ არ ვიხსნით იმათ არსებული გაჭირვებიდან“ (ibid., 220-1) სწერდა ის ბარიათინსკის ბოლოს დარწმუნებულმა გლეხების ჭეშმარიტებაში განაჩენიც გამოიტანა და აცნობა მეფისნაცვალს: „სიმართლე არაფერში არ არის. ადმინისტრაცია ცხოვრობს ბაეებით. თვით მონაწილეობას ღებულობს ქურდობასა და ცარცვაში. სამართალი აშკარად იყიდება ფულით. სკოლების ხსენებაც არ არის. დედოფალს სურს მხოლოდ იმიფოს, სასახლენი აშენოს და სრულიად არ ფიქრობს მაროვა-გამგეობაზე, მიანდო რა ეს უკანასკნელი ჩიქოვანების თავისუფალ ცარცვა-გლეჯას“. ამის შემდეგ ბარიათინსკისათვის საკითხი უკვე საბოლოოდ გადაიჭრა, მან სავსებით გამოიყენა რუსოფილური მიზნით ეს ფრიალ მოხერხებული მომენტი და ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე, 1 აგვისტოს 1857 წელს სამეგრელოში ახალი ჯარების შემოსვლასთან ერთად გამოქვეყნებულ იქნა მისი შემდეგი განცხადება: „სამეგრელოს, სამთავროს თავადებისა, აზნაურებისა, სამღვდელთა და გლეხებისადმი თქვენის მთავრის გენ. მ. დავით დადიანის სიკვდილის შემდეგ მისმა საიმპერატორო უდიდებულესობამ კეთილ ინება სამეგრელოს მმართველად დაენიშნა თქვენი მთავრის ნიკოლოზ დადიანის სრულ წლოვანებამდე განსვენებული მთავრის ქვრივი ეკატერინე ალექსანდრეს ასული დადიანი და დასახმარებლად მისა დანიშნულ იქნა საბჭო შემდგარი განსვენებული მთავრის ძმების გრიგოლისა და კონსტანტინესა და სამეგრელოს ეპისკოპოსისაგან. ეცანი რა საჭიროდ ამ საბჭოს შეცვლა, მე უზენაეს ხელმ იფე იმპერატორას მიერ მონიჭებული ძალაუფლებით დავნიშნე სამეგრელოს მმართველად ამ დრომდე არსე-

ბული საბჭოს ნაცვლად ახალი საბჭო ამიერ-კავკასიის მთავარ მმართველობის წევრის დიკრუასის თავმჯდომარეობით. ეს ახალი საბჭო შედგებოდეს იქნება ოთხი წევრისაგან: ორი მთავრობიდან და ორი სამეგრელოს საპატიო თავადებისაგან და განაგებდეს იქნება სამეგრელოს მთავარ ნიკოლოზ დადიანის სრულ წლოვანებამდე.

მოვალწევინებ რა ამ განკარგულებას სამეგრელოს ყველა წოდებათა: თავადთა, აზნაურთა, სამღვდლოებათა და გლეხთა ყურამდე, სრულს რწმენაში ვრჩები, რომ თითოეული თქვენთაგანი შეძლებისდაგვარად ეცდება ხელი შეუწყოს მთავრობის კეთილ განზრახვებს, ჟრთიერთის წინაშე მთავრობისადმი მორჩილების მაგალითის ჩვენებითა და თითოეულისადმი დაკისრებულ მოვალეობათა მართებულად შესრულებით“ (ibid, 264—265).

ამ ახალი ჯარების შემოსვლამ სამეგრელოში მძიმედ დააფიქრათავად-აზნაურობა; ის უკვე დარწმუნდა იმაში, რომ ამ ახალი ჯარების შემოსვლას აღარ ჰქონდა დროებითი ხასიათი; მათვის უკვე საეჭვო არ იყო, რომ ეკატერინეს მმართველობა განიცდიდა სამუდამო აღსასრულს და უკანასკნელად ჰღაფავდა სულს; ამიტომ სამეგრელოს თავად-აზნაურობა მოკლებული ყოველგვარ რეალ ძალას, ლმობიერად მიუბრუნდა ბარიათინსკის 27 ივლისს შემდეგი თხოვნით:

„სამეგრელოს მთავრები ლევანი და დავითი რუსეთის ტახტის მაღალი მფარველობის შემდეგ ყოველთვის განუსაზღვრელ გულმოდგინებას იჩენდენ ამ ყოველად მოწყალე ტახტისადმი, წინაგვიძღოდენ, ხელმძღვანელობას გვიწევდენ თავიანთ ქვეშევრდომებს, რათა გაგვეწია სამსახური დიდი ხელმწიფის საერთოგლოდ. სხვადასხვა დროს გაცემულ ხელმწიფის უხვ წყალობებს, კერძოდ ზოგიერთ ჩვენებზე და თვით მთავრებზე, ჩვენ ყოველთვის ვრაცხდით განსაკუთრებულ ყურადღებად, ნიშნად ჩვენი დამსახურებისა. ასეთი წყალობებით მთავრობის მხრე, ყოველგვარი საყვედურების გარეშე, მიიცვალნენ ჩვენი ხსენებული მთავრები. ჩვენ ვთვლით აგრეთვე ჩვენ თავს ურცხვად ხელმწიფის ტახტის ერთგულ ქვეშევრდომებად და შეურყევლად თავდაპირველი ჩვენი მთავრის სახლისადმი, რადგანაც ამაზე ყოველთვის იყო უმაღლესი ნებაყოფლობა.

უკანასკნელი მთავარ დავითის გარდაცვალების შემდეგ ყოველად მოწყალე ხელმწიფის მართლმსაჯულებამ გაიხსენა რა მთავართა ზემოაღნიშნული განუსაზღვრელი გულმოდგინეობა და ხელსაღები სამსახური, აიყვანა 7 წლის ობოლი ყმა ნიკოლოზი მი-

სი მშობლების სამთავრო ხარისხზე და განამტკიცა სამთავრო უწყება მისი ყოვლად მოწყალე სიგლით. ჩვენ აქ კვლავ დავინახეთ რუსეთის ტახტის დიდი ყურადღება ჩვენი სამთავრო სახლისადმი, ვიქნეთ ერთგულნი უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე და ამიტომ განვაახლეთ ფიცი ყოვლად მოწყალე რუსეთის ხელმწიფისა და ჩვენი მცირეწლოვანი მთავრისადმი. ჩვენი მთავრის მცირეწლოვანობამ დააკისრა მის დედას ქვრივ ეკატერინეს მმართველობის უღელი და ეს მან მიიღო უზენაესის ნებით.

ამ მმართველობის ჩაბარების დროს მოხდა განხეთქილება ხელმწიფეებს შორის და ჩვენმა ქვეყანამ სამი წლის განმავლობაში განიცადა ყველა საშინელებანი და განადგურებანი ომისა. ჩვენი მთავარი დაუღალავად იღვწოდა რუსეთის ჯარისათვის ყოველგვარი დახმარების აღმოსაჩენად და ქვეყნის შინაური სიმშვიდის დასაცავად. ამ დროის განმავლობაში, თუმცა მას ხელს უშლიდენ ზოგიერთი ცუდად განწყობილნი პირნი ომისათვის ხალხის სამზადისსა და ხელმწიფისადმი შეურყეველი გულმოდგინეობის განმტკიცებაში, მაგრამ ამისდა მიუხედავად, ის შეძლებისადაგვარად მაინც იღვწოდა ყველა მცხოვრებისათვის და, რამდენადაც დრო ნებას აძლევდა, შესაფერისად ეხმარებოდა მათ გაჭირვებაში. ვიხსენიებთ რა ჩვენს მიერ შესრულებულ არა ერთ შეფიცვას ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის საერთგულოდ, ჩვენ ჭეშმარიტად ვიტყვი, რომ ჩვენს ამ მთავარს იმ საშინელ დროში მიუძღვის იმდენი ამაგი და დაუფასებელი სამსახური ხელმწიფისათვის, რომ ეს აღემატებოდამამაკაცის ძალ-ღონეს. უყურადღებოდ დასტოვებულ მტრის მატური დაპირებები, მან შესწირა ყოველგვარი თავისი სარგებლიანობა შურისძიებასა და ხელმწიფისადმი ერთგულებას. ჩვენ ყოველთვის ვიყავით და ვართ დარწმუნებული, რომ განსვენებულის ყოვლად მოწყალე ხელმწიფე ნიკოლოზ პირველის მართლმსაჯულება, აფასებდა რა შრომას და ქალური ბუნების განწირვას, ღირსყოფის თავისი უზენაესი წერილითა და დაარწმუნა, რომ ის არის დედა თავისი ობლებისა და სამეგრელოს ხალხის მფარველი.

დღეს კეთილად მსუფევმა ალექსანდრე მეორემ მას უაღრესი წყალობის ნიშანი უჩინა, გამოიწვია რა ის თავისი მცირეწლოვანი მთავრით თვით საღვთო ცერემონიალზე და მით განასხვადა.

ის განსაკუთრებული წყალობით. ყველაფერ ამას ჩვენი საზოგადოება ღებულობდა თავის საკუთარ წყალობად, ნიშნად მუდმივი ყურადღებისა სამთავრო სახლისა და ჩვენდამი. ამ მადლობის გადახდა ჩვენ ვერაფრით ვერ შეგვიძლია, მაგრამ მოგვაქვს სამსხვერპლოდ ჩვენი მტკიცე და განუსაზღვრელი ერთგულება ჩვენი საკუთარი სისხლის დაღვრით.

მაგრამ ყველაფერ ამასთან, სამწუხაროდ, დედოფლისა და მცირეწლოვანი მთავრის წასვლამ წააქეზა ზოგიერთი უწესო პირები ახლანდელი ამბოხების დაწყებაში. მათი ამისათვის დღე და ღამითი მისწრაფებანი დღეს უკვე გამოაშკარავდნენ და ისინი თავიანთი უსაფუძვლო ჭორებით დღესაც არ ცხრებიან, რათა ჩაუნერგონ ხალხს შფოთი; ოცნებობენ: მოსპონ ჩვენი სამთავრო სახლი და საბაბად გამოყავთ ხალხი, რომლის მეთაურად თვით შეიქნენ, არც მალავდნენ და კიდევ ბედავდნენ თქმას, რომ ეს არის ვითომდა უმაღლესი მთავრობის ნებაყოფლობა.

ჩვენ აქაური გლეხების არეულობის დასაწყისშივე ვიცოდით, რომ ამბოხება მებატონეებისა და უეჭველად არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ არ იყო გლეხების მიზანი, არ იყო შედეგი მათი შევიწროებისა. ეს მტკიცდება ჯერ ერთი მით, რომ სამეგრელოს გლეხები იმყოფებიან იმ მდგომარეობაში, რომელიც არსებობდა აქ წარსულ საუკუნეში და გარდა ამისა გაუმჯობესებულსა და შორს უპირატეს ყოფა-ცხოვრებაში, რაც შეუძლიათ დაამტკიცონ თითქმის ყველა იმერეთ-გურია-აფხაზეთ-სვანეთთან მოსაზღვრე მცხოვრებლებმა. აქაური მთავრობა დიდი ხანია თვალყურს ადევნებს, რომ მებატონეების წინანდელს განუსაზღვრელ ძალა-უფლებას და მკაცრსა და უწყალო მოპყრობას გლეხებისადმი ადგილი არ ჰქონდეს, რითაც გლეხების მდგომარეობა საგრძნობლად შემსუბუქებულია შედარებით უწინდელთან; მეორე, იგივე განუსაზღვრელი ხელისუფლება ეხება თანამდებობის პირებსაც, რომელნიც წინედ სარგებლობდნენ ამ უფლებით, მაგრამ ახლა იმათთვისაც ნაჩვენებია ძალა-უფლების საზღვარი და დასჯის შიში; მესამე—აჯანყებაში მონაწილეობას იღებენ ისეთი გლეხები, რომელთაგან ზოგიერთები სრულიად არა, ხოლო ზოგიერთნი ძლიერ ცოტა ხანს მსახურობდნენ. აქედან ადვილად ჩანს, რომ გლეხების მიერ წამოყენებული და დასახელებული მიზეზი არ არის კეშმარიტება.

დასაბამითგან არ გაგონილა, რომ მებატონის ან მთავრის ძალაუფლება ყოფილიყო გლეხების მიერ შეგინებული, თითქმის

მაშინაც კი, როდესაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გლეხებზე იმყოფებოდნენ სასტიკი შევიწროებაში, მაგრამ დღეს, სამწუხაროდ ყოველთა, ჩინებულად ვხედავთ, რომ გლეხებს წინამძღოლობენ ზოგიერთი მაღალი გვარის პირები, რომელნიც დიდი ხანია, რაც შემჩნეულნი არიან კანონსა და მთავრის განკარგულებაზეა მოწინააღმდეგედ და საზოგადოების მტრებად. ვხედავთ იმასაც, რომ მათდამი და ამ თანამედროვე ოინებისადმი მიქცეული იყო ფრიალ დიდი ყურადღება და ჩვენი სიმართლისადმი და უფლებისადმი კი არავითარი. მთავრობის განკარგულებები მცირდებოდა და ჩვენი ძალაუფლება კი არსად ჩანდა. ამ გავრცელებულმა ვერაგულმა სიტყვამ მიგვიყვანა ჩვენ უკიდურესობამდე, ამისთვის ჩვენ ვკადნიერდებით მოგახსენოთ რამოდენიმე სიტყვა ჩვენი საჭიროების შესახებ:

ა) რის გამოც უნდა იყოს წამომდგარი სამეგრელოს თანამედროვე უწესრიგობანი, მაინცდამაინც ბრალის დადება დედოფალზე და 10 წლის ყრმაზე, ჩვენ ვუჭირობთ, არავინ უნდა ჩაიდინოს, რადგანაც ამათში, პირველი, ვიტყვიტ სიმართლით, იცავს თავის მოვალეობას, როგორც შეჭფერის ხელმწიფისა და ხალხის მზრუნველობისათვის ჭეშმარიტად თავდადებულს. უკანასკნელი კი შეუძლებელია მონაწილე გაეხადოთ ამა თუ იმ დანაშაულისა;

ბ) ჩვენ მტკიცედ ვიცით, რომ ზოგიერთი ბოროტად განწყობილი პირები, რომლებსაც ჩვენ დავასახელებთ დაკითხვისას, არიან დამნაშავენი ყველა აქაური უწესრიგობისა. ჩვენ ამას დავამტკიცებთ, როგორც ფიცის ქვეშ, ისე შეურყეველი ფაქტებით. მაშასადამე, მხოლოდ მათს დასჯას, როგორც მშვიდობიანობის მტრებისას, შეუძლია დააწყნაროს მხარე. უმართებულად გამტყუნება ამაში სამთავრო სახლისა და უკანასკნელის დაცემა გვიჩვენებს ჩვენ უმაღლესი მფარველობის აღკვეთას და აჭეშმარიტებს ბოროტად განწყობილთა ნალაპარაკევს, რომ ეს იყო ვითომდა მთავრობის ნებაყოფლობა;

გ) არ შეგვიძლია დავმალოთ, რომ ამ საგნისათვის გამომძიებლის სახით მოქმედ პირებს არ მიუქცევიათ ჩვენი მცირე ყურადღებაც, არ მოუთხოვიათ საქმის გამოსარკვევად არავითარი საჭირო პასუხები. ჩვენი წერილობითი თუ ზეპირი განცხადებანი მათ არარაობად ჩათვალეს. მოწინააღმდეგენი კი, ეს საზოგადოების მტრები, რომელთაც ჩვენ აშკარად გამოვრი-

ცხავთ ჩვენი საზოგადოებიდან, სარგებლობენ მათგან აღმატებული ნდობით, ყურადღებითა და მორჩილებით, რაც ჩვენ იმ ზომამდე შეურაცხყოფას გვაყენებს, რომ სიკვდილამდე ვართ მიყვანილნი;

დ) გვესმის, რომ ჩვენს მოწინააღმდეგე პირებს ჩვენისა და სხვების სახელით შეაქვთ თხოვნები თითონ და მათ მიერ მოსყიდული პირები აწერენ მათზე ხელს ჩვენს მაგივრად. მაგრამ ჩვენ მტკიცედ ვამოწმებთ რომ, გარდა ზემოხსენებულისა, ჩვენ სხვა არავითარი სურვილი არა გვაქვს, რადგანაც ყველაფერი დანარჩენი მოგონილია ღვარძლიანი პირების მიერ. ჩვენი ასეთი შევიწროებისა და მოუთმენელი უბედურების წარმოდგენით თქვენს ბრწყინვალეებასა და როგორც ჩვენი მეფის მოადგილეს, ასე ყოვლად მოწყალე ჩვენს ხელმწიფეს, ცრემლიანი შევსთხოვთ ყურად იღოს ჩვენი ასეთი მდგომარეობა და ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის მიერ თქვენდამი მონიჭებული ძალაუფლებით გვიხსნათ ჩვენ მსგავსი შედეგებისაგან მშვიდობიანობის აღდგენის ბრძანების გაცემით, რომ ყველა ურჩი პირები იქნენ მორჩილებაში მოყვანილნი, საზოგადოების მტრები განდევნილნი და მცირეწლოვანი მთავრის უფლება დაცული ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის, მფარველობითა და სახლი მისი განმტკიცებული მისი უზენაესი ძალით. თუ კი სამეგრელოში აღგილი აქვს რამე ნაკლს, ასეთ შემთხვევაში ისე უნდა მოვიქცეთ, როგორც ეს ენებება უმაღლეს მმართველობას სამთავრო სახლის ხელისუფლების დამსხვრევის გარეშე, რომ არ მოგვაშოროთ მცირეწლოვანი მთავარი და უსაყვარლესი დედ-ჩვენი დედოფალი. სამეგრელოს საზოგადოებას 53 წლ. განმავლობაში არ შეხვედრია საჭიროება შეიწუხებინა მმართველობა თავისი თხოვნითა და რადგანაც ეს არის პირველი, ამისათვის ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის მაღალი სულითა და განუსაზღვრელი გულკეთილობით, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ რა გინდ ეს ჩვენი თხოვნა არ იმსახურებდეს პატივისცემას, ის ჭაინც მიღებულ იქნება, ვითარცა პირველი და მოგვანიჭებს ჩვენ ამ გამოსათხოვ წყალობას და მით მოგვაწვდის ჩვენ ახალსა და გამოუთქმელ შენდობას. თქვენ კი, უბრწყინვალესო თავადო, ვითარცა ხელმწიფის ნაცვალი, იყავით უუამაველი მის სამპერატორო დიდებულების წინაშე, როგორც ეს შეჭმენის

კეთილ სათნოიან ჩამომავლობასა და თქვენს კაცო-მოყვარეობას“¹.

ეს თხოვნა, ხელმოწერილი 166 თავადისა და 849 აზნაურის მიერ, სულ მცირე წონისა გამოდგა ბარიათინსკის წინაშე. მისთვის ეს საკითხი უკვე სავსებით მომწიფებული და გადაჭრილიც იყო ამ დრომდე შედგენილი და 1 აგვისტოს გამოქვეყნებული განცხადების სახით. მით უმეტეს ბარიათინსკის ამ გზრდაწყვეტილობას ბანს აძლევდა დიკრუასისთვის ჩაბარებული 31 ივლისს სამეგრელოს ზოგიერთი თავადების დეპუტატთა განცხადება, მიმართული ზემო მოყვანილი თხოვნის დასარღვევად, სადაც აღნიშნულნი იყვნენ თხოვნაზე ხელისმომწერ ზოგიერთ თავადაზნაურთა საძაგლობანი, მათი „საგმირო საქმენი“, როგორც მაგალითად:

1. გრიგოლმა, ტარიელ დადიანის შვილმა, მოკლა ორი კაცი.
2. არჩილ დადიანმა, არამზადაა, მოკლა კაცი.
3. კონსტანტინე ოტიე დადიანის-ძე არამზადაა.
4. დატო არჩილის-ძე დადიანმა მოკლა კაცი კოლოშილი.
5. ალექსანდრე მანუჩარის-ძე დადიანი ქურდია.
6. ბატია კაციას-ძე დადიანი მექრთამეა.
7. თავადებმა ხახუ და დუტუს-ძე ფალავებმა შეადგინეს ყალბი საბუთები.
8. თავადები ბატა, გრიგოლი, ჟოსტა, მიხეილ და სამსონი ფალავები ქურდებია.
9. გიორგი ჩიქოვანმა მოწამლა თავისი მეუღლე.
10. თავადი ბერუკა აფაქიძე ტყვეთა გამყიდველი და ქურდია და სხვა².

ასე რომ ამ თხოვნას ბარიათინსკის გადაწყვეტილებაში ოდნავი რყევაც არ გამოუწვევია... დარჩა თავადაზნაურობა ყოველგვარ იმედს მოკლებული. მეტი გზა აღარ იყო, ის უნდა მისცემოდა მშვიდობიან ცხოვრებას და არ უნდა გადაელახა ახალი მმართველობის მიერ მისთვის დადებული საზღვარი, მაგრამ განა მას შეეძლო ხელი აეღო საუკუნოებით არაადამიანურ მოქმედებებზე? რასაკვირველია არა! და სწორედ ძველი უსამართლობის თუნდაც ერთი მაგალითის განმეორებამ უშალ დაბადა და გამოიწვია თავის საღარაჯოზე თნიზლად მდგარი საიჩუოს გლეხობის მტკიცე ერთეულში შეკავშირებული ამბოხება.

¹) იხ. Акт. Арх. Ком., გვ. 241-247.

²) იხ. Ак. Кав. Арх. Ком., გვ. 298-299.

V. საიჩუოსა და ნახუნუს გლეხთა აღელვებანი და მათი ჩაქრობა.

საიჩუოს რაიონის (ზუღი, საიჯა, ხორში, ქვალონი, ბია და ნოჯიხი) გლეხების აღელვებას სარჩულად დაედვა შემდეგი გარემოება: ხორშის საზოგადოების 15-16 წლ. ბავში ივანე სერგია გამოჰყოლოდა თავის რძალს ს. ქვალონში; მეორე დღეს დაბრუნებისას ეს ბავში გზაზე დაუჭერია ამავე სოფლის მცხოვრებ აზნ. ვატალოლუას და კიდევ გაუყიდია იგი. რამდენისამე დღის შემდეგ ბავშვის ჭირისუფლებმა შეიტყვეს ეს ამბავი, მაგრამ არაფერი გაუვიდათ ბავშვის დასაბრუნებლად. მომხდარი სინამდვილე მყისვე მოედვა მთელს ახლო მდებარე საზოგადოებებს. გლეხობამ ეს მაგალითი მიიღო აშკარა დამრღვევ საბუთად ახალი მმართველობისთვის წარდგენილი მოთხოვნების განხორციელებაში და ამით იგრძნო ერთგვარი მუხანათობა; ისევე შეკავშირდა და მეორე-მესამე დღეს საიჯა, ხორში, ქვალონი და ბიის საზოგადოების გლეხობა, რიცხვით 300 კაცამდე, ესტუმრა ქვალონს და ხელი მიჰყო თავად-აზნაურობის ნგრევა-აწიოკებას. თავად-აზნაურობამ გლეხებს სტხოვა ერთი კვირის ვადა ბავშვის დასაბრუნებლად. გლეხობამ იმ პირობით განაცხადა თანხმობა, თუ მათ მძევლის სახით მიეცემოდათ ერთი ლოლუასა და მეორე ჩიჩუას ასულები, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაემუქრენ მთელი სოფლის დაწვა-დაგვით. თავად-აზნაურობა დარწმუნდა, რომ ამ საშუალებით ის ვერას გახდებოდა და მუხანათური დასმენით მიმართა თეკლათის რაიონის მეთვალყურე ლიანცკორანსკის იმ აზნა-განმარტებით, რომ გლეხთა შეიარაღებული ბრბო მზად არის თავს დაეცეს და საბოლოოდ გაანადგუროს ქვაშოხორში დაბანაკებული რუსის ჯარიო. ლიანცკორანსკიმ ეს გაგებისთანავე აცნობა დიკრუასს, რომელმაც მეორე დღესვე გამოგზავნა ქვალონში ყაზახების საკმაო შეიარაღებული ძალა პოლკ. კულვანოვსკის მეთაურობით. ზემო-ქვალონის იმ ადგილას, რომელიც დღეს „ბეჟანკას ნოხორი“-თ იწოდება, მოხდა შეიარაღებული შეტაკება ერთის მხრივ ყაზახებისა (ადგილობრივ თავად-აზნაურობასთან

შეერთებით) და მეორეს მხრივ მეამბოხე გლეხებს შორის¹. რამდენისამე კაცი მსხვერპლის შემდეგ მეამბოხეებს უწყალოდ სცემეს ჯერ იქ შეტაკების ადგილზე, შემდეგ კი 215 კაცი დატყვევებული წამოიყვანეს ქვაშოხორში და სასტიკი სასჯელის შემდეგ 15-ს მათგანს მიუსაჯეს ციხეში ჯდომა, დანარჩენი 200 კი გაათავისუფლეს შესაფერი სასჯელის მოხდით². საიჩუოს გლეხების ასეთი თავგადასავალი არ დარჩა „ლაკადის“ საერთო გამოძახილისა და ერთობისათვის უტხო. უკვე 8 სექტემბერს აჯანყდა ჯვარის რაიონის გლეხობა 500 კაცამდე და დაიძრა ზუგდიდისკენ. აჯანყების მიზეზად აყენებდნენ იმ უსამართლობას, რომელსაც მიეცენ საიჩუოს გლეხები. ს. ჯვარში აჯანყების ჩასაქრობად გაიგზავნა ტიმოფევი, შერემეტიევი და ტრუბაიევი, მაგრამ ამაოდ: აჯანყებამ მიიღო ფართე ხასიათი და თავის რკალში ჩაითრია ყულ-კარის, ჭაქვინჯის, კირცხის, აბასთუმნის, ხეთის და სხვა საზოგადოებები. მეამბოხეთა რიცხვი გადიდდა 3 ათასამდე და უკვე 9 სექტემბერს შიკრიკიც გამოჩნდა ზუგდიდში შესატყობად იმისა, მიემბრობიან თუ არა ზუგდიდის მცხოვრებნი საერთო შეიარაღებულ ამბოხებას.

მათი აშკარა განზრახვაა შეიარაღებული მოძრაობით ჯერ შური იძიონ ქვალონის თავად-აზნაურობაზე და შემდეგ კი გაათავისუფლონ სენაკში დამწყვდეული ამხანაგები: „იქ, სადაც დაიღვარა ჩვენი ძმების სისხლი, ჩვენც მზადა ვართ ჩვენიც დავღვაროთ“³—ო—ი მეამბოხეთა ლოზუნგი. ამბოხება ლამობდა თანდათან მიეღო მტკიცე ხასიათი და ხსენებულ მოხელეთა მცირე რაზმების გაგზავნა მის ჩასაქრობად უბრალო პალიატივი გამოდგა, რაშიაც მალე დარწმუნდა თვით გენ. კოლუბიაკინი.

„ლაკადის“ ამ მღელვარე განწყობილებამ და განსაკუთრებით კი საიჩუოდან ჯვარში გადატყორცილ გლეხთა ამბოხებამ მძიმედ დააფიქრა რუსეთის მმართველობა. ის ნათლად დარწმუნდა იმაში, რომ „დამშვიდება განისაზღვრებოდა მხოლოდ იმით, რომ ჯვარელქებისაგან შეგროვილი პარტია საგრძნობი წინააღმდეგობით თუმცა იწლებოდა, მაგრამ მებატონეებისადმი ურჩი სულიერი განწყობილება რამდენიმედ მაინც არ ირყეოდა“ და რომ აღმოეფხვრა მოსალოდნე-

1) ჩვენებანი გერასიმე ლოლუასი, ივლიტა ლოლუასა და ალექსი ფა-
სულიასი (ს. ქვალონი).

2) იხ. Ак. Кав. Арх. Ком., т. XII, გვ. 322-3.

3) იხ. Ак. Кав. Ар. Ком., т. XII, გვ. 324.

ლი აღელვების სილუეტები და საბოლოოდ დაეშალათ საიჩუოს უსამართლობის ნიადაგზე ხელახლა შიკავეშირებული ჯვარელების ლაშქარი, ქუთაისის გენ.-გუბერნატორმა ხელმეორედ გამოითხოვა ახალი ჯარი უკვე „ადმინისტრაციული გალაშქრების“ მიზნით.

22 სექტემბერს ქვაშობორიდან უკვე დაიძრა კოლუბიაკინი არა როგორც სამხედრო ხელმძღვანელი, არამედ როგორც უკიდურესი ადმინისტრაციული სასტიკი ზომების შემოღებით: გზადგზა ალაგმა მეამბოხეები და დაიმორჩილა ლეიჰინე; ჭაქვინჯი, ობუჯი და ნაწილი წალენჯიხის საზოგადოებისა, მაგრამ ზოგიერთი მთა-გორიანი ადგილების გლახობა მაინც არ გამოეხმაურა მის „ადმინისტრაციული დამშვიდების“ პროცესს. პირაქით, ჯვარის, ჯგალის, ნაგურუსა და წალენჯიხის საზოგადოებების გლახობა უკვე მომზადდა იმისთვის, რომ დაესაჯათ გენერლის ძახილზე გამოხმაურებული თავიანთი ამხანაგები. კოლუბიაკინის მდგომარეობა გართულდა და ახლად მომატებული ჯარით ადგილობრივ თავად-აზნაურობასთან შეერთებული დაბანაკდა ჯვარის საზოგადოებაში ს. ლეშამუგის მახლობლად, სადაც უკვე დაბინავებულიყო ჯვარის რაიონის გლახთა მთავარი ძალა.

უკმაყოფილო თავად-აზნაურობასა და აღელვებულ გლახებს შუა მომრიგებელი როლი იკისრეს, როგორც ნათლად გამოირკვა¹⁾, ბეჟა და უთუთ ხუბუტიებმა. გლახებმა წარადგინეს თავიანთი მოახოვნილებანი, სადაც, ქვალონში გლახებზე მუხანათურად თავდასხმის აღნიშვნასთან ერთად, ითხოვდნენ ყმის ზოგიერთ მოვალეობათა გაუქმებას, როგორიცაა, მაგ.: ღომის ცეხვის ვალდებულების შემსუბუქება, მინდის შემცრაება და სხვა შეღავათები; რასაკვირველია, თავად-აზნაურობამ არ მიიღო წარდგენილი მოთხოვნილებები და კოლუბიაკინის ყურამდე არც კი მიიტანეს წარმოებული მოლაპარაკება. პირაქით, ის საშინელი გესლითა და შურისძიებით აღსავსე დარჩა გლახების ამ განცხადების გამო და ჯვარის ამოსაყრელად კიდევ წააქეზა კოლუბიაკინი და დაარწმუნა იმაში, რომ თითქოს ლეშამუგეში დაბანაკებული ლაშქარი გამზადებულია ამოსწყვიტოს რუსის ჯარი. კოლუბიაკინი დარწმუნებული იყო თავად-აზნაურობის ინფორმაციის სინამდვილეში და გაგზავნა ყაზახები თავად-აზნაურობასთან ერთად, ვითარცა მოწინავე რაზმი, და ალყის შემოსარტყმელად კი პირველი ქართული ბათალიონის ერთი გუნდი.

ცხენოსანთა რაზმს მეამბოხეთა ლაშქარი შეხვდა ლეშამუგის ეკლესიის მახლობლად ტყის ჯაგნარში, ყოველივე მოლოდინის გარეშე, გართული ისრის სროლის თამაშით.

¹⁾ ჩვენება ქვაშტი ფიფიასი ს. ჩქვალერიდან (ჯვარი).

გლახობამ სროლა დაუწყო რუსის ჯარს, რომელსაც წინამძღოლობდა ადგილობრივი თავადაზნაურობა, როგორც მცოდნე იმ საიდუმლო ვაკე-ხეობისა, რომელიც უნდა გაეარა შეიარაღებულ ლაშქარს. ორივე მხრივ საკმაო მსხვერპლის გაღების შემდეგ, თუშცა ჯვარელების რაზმი გაფანტულ იქნა კოლუბიაკინი მარცხ იძულებული იყო მდგომარეობის სირთულის გამო და განსაკუთრებით კი რომ საშუალება ჰქონოდა ჯარის სიმრავლით ყოველივე ნაბიჯზე სასტიკად ეღვენებია თვალ-ყური, რათა სამემრისოდაც უზრუნველყო ჯვარის რაიონი ახალი აღელვებისაგან, გამოეთხოვა ბარიათინსკისაგან დასახმარებლად ტულის ქვეითა ჯარის ახალი ბათალიონი. ამის შემწეობით კი მ სექტემბრისათვის ჯვარის რაიონიც, როგორც „ლაკადის“ მოქნილი ნაწილი, განწმენდილ იქნა კვლავ ახალი ამბოხების შესაძლებლობიდანაც, მაგრამ საიჩუოს გლახების ამბოხებას მოჰყვა საგრძნობი აღელვებანი ნახუნუში (მარტვილის რაიონში).

ნახუნუშს აღელვებანი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რუსეთის მმართველობის შემოსვლას უკვე შეჰნატროდენ ზოგიერთი გავლენიანი თავადი და ბატონიშვილები გლახთა აჯანყებამდეც. ასეთ „მაღალ-წოდებათა“ სიაში თვალსაჩინო ადგილი ეკავა ფალავების გვარსაც, რომელთა მფლობელობაში იმყოფებოდა ს. ნახუნუშ. ფალავები, „რუსეთის პარტია“-დ წოდებულნი, სრულებით არ დაერიდენ ძველებური ჩვეულება-ადათის განახლებას, კვლავ მათს შემოღებას და ამიტომ ნახუნუშს გლახებზე დაიწყეს თარეში და მათი აწიოკება. ისინი თანდათან იმდენად გათამამდენ, რომ კვლავ აღადგინეს ცნობილი „სურია“ და ხელი მიჰყვეს აშკარად გლახის საარხო-საბადებლის განიაგებას. გლახებმა თავდაპირველად თხოვნით მიმართეს ფალავებს, რათა მათ ხელი აეღოთ ასეთ საქციელზე და არ შეებილწათ მათი მონაპოვარი. ამის გამო ფალავებმა არამცთუ რამე შელავათი მისცეს, არამედ კიდევ დაემუქრენ გლახებს რუსების იმედით. ზოგიერთმა მათგანმა უკმაყოფილებით მიმართა ოლქის მმართველის თანაშემწეს. ამ გარემოებას ზედ ისიც დაემატა, რომ ერთმა მათგანმა, სახელდობრ გიორგი ფალავამ, რომელიც ცხოვრობდა ერთ თავის გლახის ოჯახში, სრულიად დამშვიდებულად გლახის ორს 9-10 წლის გოგოს აბრეშუმის წითელი ძაფი შეაბა კისერზე, რაც ადათისამებრ იმას ნიშნავდა, რომ ისინი უნდა გამხდარიყვნენ მის „მოახლებად“ და მას კი ამის შემდეგ უფლება ეძლეოდა წაეყვანა ისინი თავის სახლში. ეს ფაქტი, როგორც დაგმობილი წესწყობილების კვლავ განახლების ნიშნად, უცბად მოედვა მთელ სოფელს. გლახები შეკავშირ-

დენ მტკიცე ერთეულში და გაჩნდა ხელჩართული ცემა ფალავებსა და გლეხებს შორის. გლეხები განურჩევლად და დაუზოგველად გაუმკლავდნენ მათ. რამდენისამე დღის განმავლობაში მთელი სოფელი დაცარიელებულ იქნა ფალავებისაგან. ოლქის მმართველის თანაშემწე კულვანოვსკი ყაზახების შემწეობით ეცადა დაემორჩილებია გლეხები, მაგრამ ვერას გახდა. ყაზახებსაც ფალავების ბედი ერგო: როდესაც ისინი განაიარაღეს და ცხენებიც დააჩოვებინეს. კულვანოვსკი იძულებული შეიქნა მიემართა ოლქის მმართველისა და გენერლისათვის, რომლებსაც სწერდა: „თუ ეს მოძრაობა ამ თავითვე არ იქნა ჩაქრობილი, ის შეიძლება მოედევას სხვა სოფლებსაც“-ო. კოლუბიაკინმა (თვით მძიმე ავადმყოფი იყო) ნახუნუუს აღელვების ჩასაქრობად გაგზავნა 100 ყაზახი და მეომარი ბათალიონის ერთი ასეული კრიტსკის მეთაურობით. ხელმძღვანელობა კი დაევალა ოლქის მმართველს, რომელსაც თან ახლდა ორი გენერალური იასაული—ძმები თეიმურაზი და სიკო თოფურიები. დიპლომატიური მრლაპარაკება გლეხებსა და სამხედრო ძალებს შორის დაეკისრათ ძმებს თოფურიებს. გლეხების მეთაურად აღმოჩნდა ადგილობრივი მცხოვრები, ფალავების ყოფილი ფარეში, ბასაია ცანავა¹, რომელიც უშუალო მონაწილეობას ღებულობდა გლეხთა აჯანყებაში. გამოირკვა აგრეთვე თვით მიზეზი ამ აღელვებისა, რომელიც განსაკუთრებით ფალავების მიერ გლეხებისათვის ძველებური ადათისა და ჩვეულების შემოღებით სარჩულდებოდა. ბასაიას დაევალა შეეკრიბა ნახუნუუს გლეხობა ოლქის მმართველთან მოსალაპარაკებლად. ფალავებთან საუბარში გამოირკვა ისიც, რომ ისინი სრულიად არ იყვნენ თავისუფალნი გლეხებთან დამოკიდებულებაში იმ დრომოქმული, არაადამიანური შეხედულებიდან, რომელიც მათ გააჩნდათ ეკატორინეს მმართველობის ჟამს. სწუბდენ აგრეთვე უზომოდ იმის გამო, რომ რუსების ადმინისტრაცია მათ ნებას არ აძლევდა უშუალოდ გამკლავებოდნენ გლეხობას. განსაკუთრებით საწყენად რჩებოდათ ის, რომ ეგზეკუციის საშუალებით რუსის ჯარისკაცებმა გამოაცალეს გლეხებს სარჩო-საბადებელი, რაც მხოლოდდამხოლოდ მათი საკუთრება შეიქნებოდა და რომლის ზარალი შეადგენდა დაახლოვებით 120 მანეთს. ოლქის მმართველმა მაშინ მიმართა ერთგვარ ხერხს: უმაღ უთაკილოდ გაუსწორა ეს ანგარიში იმათ 120 მანეთის მირაჰვეით, რამაც ძალზე მეტად გამო-

¹) გვარი ნამდვილი უნდა იყოს, როგორც ეს გამოირკვა ადგილობრივ ხაქარიკირტას და სხვათა ჩვენებიდან; თვით სახელი კი გვხვდება ბოროზდინის წიგნში (იხ. გვ. 334—360).

აბრუნა ფალავების შეხუთული სულისკვეთება ოლქის მმართველისადმი. მეორე დღეს კი, როდესაც ბასაიამ შეაგროვა სოფლის გლეხობა, გამოძიებიდან გამოირკვა, რომ 40 გლეხი აშკარად ლეზულობდა. მონაწილეობას ფალავებთან ხელჩართულ ბრძოლაში, რამდენიმე მათგანი აღვილონრივ დასაჯეს და ზოგიერთი მეთაურთაგანი კი ბასაიასთან ერთად გაგზავნეს სენაკის ციხეში. მხოლოდ ყოველგვარი გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად ოლქის მმართველმა საჭიროდ სცნო შეედგინა საკომლო გადასახადის უწყება. ფალავებს, რასაკვირველია, არაფრად მოეწონათ ასეთი საქციელი, მაგრამ 120 მანეთმა რამოდენიმედ გასჭრა და მათაც თანხმობა განაცხადეს.

ფალავების თითოეული გლეხისთვის შედგენილ იქნა განსაკუთრებული უწყება გადასახადების აღნიშვნით ორივე მხარის შეთანხმებით (თუ ვერ შეთანხმდებოდენ, მაშინ ინიშნებოდა ორივე მხარისაგან მედიატორები).

ამასთანავე ორსავე მხარეს წინდაწინვე გამოეცხადა, რომ ამიერიდან სამუდამოდ აღმოფხვრილია ძველი „სურია“ და „მოახლეობა“, რაც ორივე ნხრით დადასტურებულ იქნა ხელის მოწერით. ამით ბოლო მოეღო ნახუნუუს გლეხთა აღელვების მიზეზებს და საქმე გლეხების სასარგებლოდ გათავდა, თუმცა ამ საქმის მოგვარება მათ შესაფერ ფასად დაუჯდათ.

ნახუნუუს აღელვების ჩაქრობით დეკემბრის თვეში დასრულდა 1857 წ. სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების ისტორიაც¹.

მთელი სამეგრელო და განსაკუთრებით კი მისი უფრო მოქნილი და მოძრავი ნაწილები წალენჯიხა-ჯვარი, საიჩუო და სალხინო-შარტვილი გავსებული იყო რუსის ჯარებით. თვით ეკატერინე კი ოქტომბრის დამლევს უმაღლესი განკარგულებით პეტროგრადს გაემგზავრა.

ასე რომ ირგვლივ უზრუნველყოფილი, მტკიცედ ფეხ-მოკიდებული, რუსეთის ადმინისტრაცია ყოველგვარ საშიშროების გარეშე, ჩაუდგა სათავეში და სამეგრელოს სვე-ბედის მესაჭეობა ხელთ იგდო.

¹) როდესაც თავადაზნაურების თხოვნამ ვერ გასჭრა და ლეშამუვეს უკანასკნელი შეტაკებით გლეხთა აღელვებებს საზღვარი ეღებოდა და სამეგრელო კი თანდათან ახალი ჯარებით ივსებოდა, თავადაზნაურობას არ ეძინა. განსაკუთრებით ჩიქოვანების ხელმძღვანელობით დიდს მზადებას ჰქონდა ადგილი. ეკატერინე კი მომხდარი სინამდვილით უკიდურესობამდე შეწუხებული საკუთარ ინტერესებზე მაღლა ვერ დამდგარიყო.

და ყველაფერს ამას ძალდატანებით ხსნიდა. ის ვერ ურიგდებოდა იმ მდგომარეობას, რომ ადრე თუ გვიან მას უნდა დაეტოვებინა სამეგრელო და გამგზავრებულიყო რუსეთში. გასაგებია ამიტომ, თუ ის ჩიქოვანების ყოვილგვარ რჩევას რუსების წინააღმდეგ სიამოვნებით ღებულობდა ხოლმე. ჩიქოვანები კი იგონებდნენ სხვადასხვა ხერხს რუსებისათვის სამარცხვინო კომედიის მოსაწყობად. ასეთი კომედიების მოწყობა მათ მართლაც მოახერხეს ორ ადგილას შეიარაღებული წინააღმდეგობის გაწევით, სახელდობრ: კინჩხასა და ზანაში(?). უკანასკნელში განსაკუთრებით ოქტომბრის თვეს მწვავე შეტაკებას ჰქონდა ადგილი (ყოფილი სახლთ-უხუცეს დავით ჩიქოვანის ძმის ივანე ჩიქოვანის მეთაურობით), სადაც 300 კაციდან 15 იქნა მოკლული, დაახლოვებით ამდენივე, დაჭრილ დასახიჩრებული, 50 შეპყრობილი. ამ გამოსვლებმა ეკატერინეს მეტად შეუმოკლეს სამეგრელოში დარჩენის დღეები და ის უმაღლესი რესკრიპტის ძალით 25 ოქტომბერს თავისი მცირეწლოვანი ნიკოლოზით და ზოგიერთ თავად-აზნაურების თანხლებით გაემგზავრა პეტროგრადს (ibidem, გვ. 197).

2) 1858 წლის იანვრის თვეში კი დასრულდა საქმის გამოძიება გლახთა აჯანყების მეთაურთა შესახებ. 38 კაცს ბრალდებოდა მონაწილეობის მიღება ხელმძღვანელობის სახით, რომელნიც სხვადასხვა ვადით გადასახლებულ იქნენ რუსეთის გუბერნიებში. მათგან უტუ მიქავას, უტუ და კოჩა თოდუებს მიესაჯათ ხუთ-ხუთი წელი, როგორც ამას თვით ბოროზდინი გადმოგვცემს (გვ. 361), თუმცა პირველიცა და მეორეც ნხოლოდ 9 წლის შემდეგ დაბრუნდნენ, მესამე კი გზაში გარდაიცვალა.

VI. უბუ მიჰავას პიროვნება.

როგორც გამოიკვია, გლეხური აჯანყების მთავარ ხელმძღვანელებად გვევლინებიან: საჭილარდან (სუჯუნის რაიონიდან) — კოჩა თოდუა, სალიპარტიანოდან — უტუ თოდუა და წალენჯიხა-ჯვარიდან კი — უტუ მიქავა.

პირველი მათგანი, კოჩა თოდუა, აზნაური კორძაიას გლეხი საჭილარის რაიონიდან, უკვე ხანში შესული, 50 წლისა, შესახედავად მეტად ახოვანი, აწარმოებდა წვრილ ვაჭრობას. როდესაც სამეგრელოს მომეტებულ ნაწილში გლეხთა აჯანყებამ მიიღო რეალური ხასიათი, გლეხებმა ის გაიხადეს ხელმძღვანელად, რომელსაც ევალეობდა თავის ჩაგრულ და შეურაცხყოფილ მოძმეთა ინტერესების დაცვა. მის ასეთ პოპულარობას განსაკუთრებით ხელს უწყობდა, როგორც, ერთის მხრივ, ვაჭრობაში შექმნილი ცოდნა-გამოცდილება, ისე, მეორეს მხრივ და უმეტესად, გარეგნული აღნაგობა: მოყვანილი ტანადობა. გახდა რა საჭილარ-სუჯუნის რაიონის გლეხთა მეთაური, კოჩამ გაიჩინა ადამუტანტები, პირადი მდივანი, შიკრიკები. დადიოდა მსმთელი თავისი მხლებლებით და აწესებდა სამართალს ბატონსა და ყმას შორის. გლეხებს შემოჰქონდათ მასთან წვრილობითი საჩივრები. კოჩა უწყებების საშუალებით იბარებდა მებატონეებს და, თუ კი უკანასკნელნი ცხადდებოდნენ, ის მორიგებით ათავებდა ხშირად საქმეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჰგზავნიდა ადგილობრივ თავის რწმუნებულებს, რომელთაც ევალეობდათ დაეკმაყოფილებიათ გლეხების მოთხოვნილებანი. თავის მოქმედებაში კოჩა იყო მეტად მკაცრი; მაგრამ უნდა ითქვას ისიც, რომ მას უყვარდა წესრიგიც. მებატონეები განსაკუთრებით ეძებდნენ მის მფარველობას და ხშირი იყო კოჩას მიწვევა-დაპატიჟება მებატონეებისაგან მისი გულის მოსაგებად... კოჩა ყველაფერ ამას სათანადოდ ღებულობდა. ასეთი სახელის მოხვეჭის შემდეგ იშვიათად თუ რომელიმე მებატონე უწევდა მას ურჩობას, მით უმეტეს, რომ ასეთ მებატონესთან გამკლავება კოჩასაგან იყო

სასტიკი და დაუნდობელი. ასეთი მებატონის ვერც სახლკარი, ვერც შინაური საქონელი, ვერ აცდებოდა საბოლოო განადგურებას.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ კოჩას სიბოროტე არ ახასიათებდა, მაგრამ მაინცდამაინც არც მახვილი გონების პატრონი იყო; მას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, განსაკუთრებით გარეგნული მოყვანილობა, შესანიშნავი ტანადობა და უფრო კი ერთნაირი სარდლური ვარჯიში წინ სწევდნენ ხოლმე...

მეორე და უფრო მნიშვნელოვანი ხელმძღვანელი უტუთოდ უაღრესად შეიძლება ითქვას გადაჭრით, პირველის ანტიპოდად გვეხატება. სოფ. წაჩხურუს (სალხინოს რაიონის) მცხოვრები, მებატონის ქეშიკი, ხანში შესული (50 წლისა), ხელობით მეჭურჭლეთუთუ, იმდენად პოპულარული იყო თავის რაიონში, რომ ის ყველას უყვარდა, მას ყველა ენდობოდა, მის სიტყვას დიდი წონა ჰქონდა... წინააღმდეგ პირველისა, მას განსაკუთრებით გონება-მახეილობა ახასიათებდა; საზოგადოებაში მან მოიპოვა დიდი ავტორიტეტი როგორც სიმართლის მოქმელმა, ამიტომ ხალხმა მას ზედმეტ სახელად „მართალია“ უწოდა.

როგორც ზოგიერთი პირების გადმოცემა ამას ააშკარავებს, „მართალია“ ლებულობდა მონაწილეობას იმ არალეგალურ წრეში, რომელმაც გამოაცხადა სალხინოს მუშების გაფიცვა და აღძრა საჩივარი დროებით მმართველ გრიგოლ დადიანთან ¹.

მხოლოდ მაშინ, როდესაც გასჭრა მათმა განზრახვამ და შესაძლებელი შეიქნა პრაქტიკულად განხორციელება იმისა, რაც მართლაც გეგმაში ჰქონდათ ასახული ფარული ორგანიზაციის „სხუნუ“-ს წევრებს, როდესაც მიუცილებელ საჭიროებად შეიქნა უკვე დაწყებული საქმის გაგრძელება და საბოლოო დაგვირგვინება—მთელი სალიპარტიანოს რაიონის აჯანყება და მტკიცე ერთეულში შეკავშირება, აშკარაა, ხალხი გვერდს ვერ აუხვევდა ამ ფრიად პოპულარულ პიროვნებას, სიმართლით განთქმულ უტუთოდ უაღრესად.

რასაკვირველია, ვერც უტუთ ეწინააღმდეგებოდა ამ ერთსულოვან არჩევანს... ის გახდა ამ აბოძოქრებული ზღვა ხალხის ქირისუფალი. მთელი თავის ხელმძღვანელობის სიგრძეზე უტუთოდ უაღრესად სკდილობდა უკადურესობისაგან თავის დაღწევას. მისი გამკლავება მებატონებთან იყო ზომიერი, მას არ ახლდა ის უკადურესობის ნიშნები, რაც განსაკუთრებით ახასიათებდა უკანასკნელ მთავარ ხელმძღვანელს — უტუთ მიქაეას.

¹) ჩვენება პიხვინია გადილიასა და გუჩურ უვანასი (ს. კიწია).

ეს მისი უაღრესი ზომიერება იმ ზომამდე ავიდა, რომ, მას შემდეგ, რაც სალიბარტიანოელები ესტუმრენ წალენჯ ხა-ჯვარს და საერთო სარდლად და მეთაურად უტუ მიქავა აირჩიეს და აჯანყებული ლაშქარი გაიყო ორ უმთავოეს ნაწილად ხობი-წყლის მარცხნა და მარჯვენა ნაპირებზე დაბანაკებულ წყებად, უტუ თოდუას პროგორც მარცხენა ნაპირზე დაბანაკებული ლაშქრის ხელმძღვანელმა, გამონახა სალხინოში ჩამოსულ ეკატერინესთან საერთო ენა და 15-16 მაისს ზოგიერთ უხუცესს წივრებთან ერთად კიდევ „შეჭფიცა-სასწაულთ-მოკმედი ხატით მორჩილება და თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესება მიანდო ეკატერინეს სამარჯაოს“¹...

აშკარაა, ეს ადგილი ყველაზე უფრო სუსტი მხარეა უტუ თოდუას ხელმძღვანელობის სარბიელზე მაგრამ, თუ სახეში მივიღებთ მის ღვთის მოშიშობებს, მის მიერ უაღრესად ზომიერი პოლიტიკის წარმოებას მეზატონეებთან და განსაკუთრებით მის არასარდლურსა და ხლების ფართე მასის სამეთაუროდ არათანდაყოლილ ბუნებრივ თვისებებს, ჩვენთვის გასაგები შეიქნება უტუ თოდუას მიერ ეს დათმობის ნაბიჯები. ის იძღენად ფაქიზი და თავაზიანი პიროვნება იყო, რომ მას არც კი ეგუებოდა ამ დაკისრებული მოვალეობის ასრულება და მხოლოდ იშვიათსა და ფრიად საჭირო შემთხვევებში გამოდიოდა ლაშქრის მეთაურად. მაგრამ, მიუხედავად ამ დათმობისა, მას იმდენად აქტიური მონაწილეობა მიუძღვის აჯანყების დასაწყისში, უკმაყოფილო მასის ურთიერთისადმი მჭიდრო შეკავშირებაში ფიცის შემოღებითა და სხვადასხვა საჭირო ტაქტიკური მოსაზრებათა წამოყენებით, რომ შეუძლებელია დაიხრდილოს მისი მნიშვნელოვანი როლი ამ აჯანყებაში.

ბოლოს მესამე და ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ხელმძღვანელოდ ამ აჯანყებაში გვევლინება უ+უ მიქავა; ბ-დაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ უტუ მიქავა ამ აჯანყების აღწეა და ომეგაა.

სამწუხაროდ, არავითარი წერილობითი წყაროები არ მოგვეპოვება უტუს ბიოგრაფიული ცნობების შესახებ; ძალაუნებურად უნდა დავკმაყოფილდეთ იმ ზოგადი შტრიხებით, რომელთა ასახვა ამ დრომდე შესძლებელია მისი შვილისა² და ზოგიერთ მის ნათესავთა ჩვენები ო.

უტუ იყო წალენჯიხის საზოგადოების სოფ. ფუქიდან (ზუგდიდის მაზრა). მამა მისი, ჯოტო მიქავა, სოფლის მეურნე ყოფილა. რო-

1) ჩვენებ, ნაკო თოდუასი (ს. წახურო).

2) უტუს შვილი გლახუა მიქავა (75 წლის) ს. კვალონის (ზუგ. მ.) მცხოვრება.

დესაც უტუ წამოიზარდა, მან შიქსწავლა ზეინკლის ხელობა და თავის საკუთარ მამა-პაპეულ ოჯახში (ს. ფუქში) კიდევ გამართა სამკვდლო, რომლის წყალობით უტუმ გაითქვა სახელი მთელს ზემო-სამეგრელოში¹. ამ სამკვდლოში უტუმ დაყო საკმაო ხანს. როდესაც შვილებმა მამის გარდაცვალების შემდეგ თავთავანთი ნაწილი მიიჩნიეს, უტუ გადასახლდა² საიჩუოში, ს. ნარაზენში. სწორედ აქ კოფნის დროს მოუწრო მას სალიპარტიანოში აჯანყებამ; როდესაც ამ რაიონის მემბოხეები ესტუმრენ წალენჯიხა-ჯვარს, უტუ უმალ იქნა გამოწვეული თავის საზოგადოებაში და სალიპარტიანოსა და ჯვარის მაზრის გლეხთა მოთხოვნით, ის ხდება მეთაურად და მთავარსარდლად მემბოხე ლაშქრისა; განსაკუთრებით ის ხელმძღვანელობს მდინარე ხობიწყლის მარჯვენა ნაპირზე დაბანაკებულ ლაშქარს რიცხვით ათ ათასამდე.

1858 წლის იანვრის თვეში ის, როგორც აჯანყების მთავარი ხელმძღვანელი, კოჩა და უტუ თოდუებთან ერთად გადასახლებულ იქნა რუსეთში 5 წლით, სადაც დარჩა 89 წელს და დაბრუნდა სამეგრელოში დაახლოვებით 1867-8 წლებში, სწორედ მაშინ, როდესაც სამეგრელო თავისუფლდებოდა ბატონ-ყმობის უღლისაგან. ჩამოსვლის მეორე წელს, ე. ი. 1868-9 წ., როდესაც დაწესდა სამეგრელოში პირველად მამასახლისობა, გლეხთა წრიდან წალენჯიხის საზოგადოებამ ერთხმად წამოაყენა უტუს კანდიდატურა. თუმცა მმართველები ამაზე არ დასთანხმდნენ, მაგრამ საზოგადოების დაჟინებითმა მოთხოვნამ მანც გასჭრა და უტუ გახდა პირველი მამასახლისი წალენჯიხის საზოგადოებისა; უტუ ამ თანამდებობას ასრულებდა მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში, რის შემდეგ ის ერთმა დამახასიათებელმა შემთხვევამ² აიძულა გადამდგარიყო.

1870 წ. ის ეწევა ხან თავის ხელობას, ხან კი მეურნეობას მისდევს. გარდაიცვალა 1877-8 წლებში. ✕

ასეთია დაახლოვებით მთავარი შტრიხები მისი ბიოგრაფიისა; როგორც ირკვევა, უტუს პიროვნების ფართე სახელის მოხვეჭას განსაკუთრებით ხელი შეუწყო მისმა სამკვდლომ, მისმა ხელობამ. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თვით ადგილმდებარეობაც მის სამ-

¹) ახლაც გაიგონებთ ხშირად მოხუცებულებისაგან: „უტუმ ნაჰკადა ანჯარს ჯანგი ვემკარაულუ“-ა (უტუს ნაჰედ აბჯარს ჟანგი ვერ მიეკარებოდა -ო).

²) ეს შემთხვევა ეხება წალენჯიხის მომრიგებელ-მოსამართლე დიმიტრი ბატონიშვილისა და უტუს შუა მომხდარ ფიზიკურ შეურაცხყოფას (ჩვენება. იოსებ კვარაცხელიასი ს. წალენჯიხიდან).

ქედლოსი ხელს უწყობდა უკანასკნელის ფართე საზოგადოებრივი სახელის მოპოვებას: ს. ფუქის ის ადგილი, სადაც იდგა უტუს სამქედლო, რამდენისამე მნიშვნელოვანი შარა-გზებჩს მებოძირია. აღმოსავლეთით მიდის ის მთავარი გზა-ტყეცილი, რომელიც აერთებს ზუგდიდ-წალენჯიხა-ჯგალი-მუხური-თაია-სალხინოს, ჩრდილოეთით საჩინო ჯვარს. აი ამ სამეგრელოს ლაკადისათვის უმთავრესი ორი შარა-გზის საჯგარედინო ადგილზე იდგა უტუს სამქედლო. ამ გზებზე მიმომავალთ არ შეეძლოთ არ შესულიყვნენ სამქედლოში, არ გაეცნოთ მისი სიმპატიური პატრონი, არ გაეზიარებიათ თავიანთი შთაბეჭდილებანი. სწორედ ამ ისტორიულ სამქედლოში გამოკვერდა უტუს შეურიგებელი წადიერებანი, შეურიგებელი ლტოლვილებანი ბატონყმობის დამხობისა.

უტუს პიროვნებაში შესისხორცდა ამ იმ დროისათვის საუკეთესო საანფორმაციო პუნქტის საშუალებით გლეხობის მთელი ის სიდუხჭირე, მთელი ის დაავადებული ყოფა ცხოვრება, რომლითაც იტანჯებოდა უკანასკნელი. არის ზეპირგადმოცემითი ცნობა¹, რომ მან განზრახ გადაიტანა თავისი სამქედლო სამეგრელოს მეორე კუთხე საჩუოში, რომ იქაც უშუალოდ გასცნობოდა გლეხთა სულისკვეთებას.

ამრიგად, სამქედლო, როგორც ასეთი, შეიქნა უტუსთვის საუკეთესო შკოლა ხალხის ფართე მასის გასაცნობად, მათი რეალიზდგომარეობის გასათვალისწინებლად. თუ ახლა სახეში მივიღებთ იმასაც, რომ იმ დროს სამეგრელოში განსაკუთრებული პატივით ეპყრობოდენ მქედლებს და მათ, როგორც ამას მართებულად აშუქებს ნიჭიერი ეთნოგრაფი ი. კობალია, „თითქმის დღემდისაც პატივს სცემდენ და სცემენ სამღვდელოების დანასწორად, როგორც საღვთო პირებს, წმ. სოლომონის თანამიმდევრებს. ვისიმე ანათემაზე გადაცემა მქედლის მიერ თავის სამქედლოს სახელით დღემდისაც უაღრეს წყივა-კრულვად ითვლება მეგრელთა შორის“,² ჩვენთვის ცხადი შეიქნება უტუს პიროვნების ფართე პოპულარიზაციის მიზეზები... ყოველგვარი უბრალო გასაჭირის დროსაც ხალხი მიმართავდა მქედელს თავის გაჭირვების გამოცნობა-დახსნისათვის; ასე რომ, მქედელი ძალაუნებურად უნდა გამხდარიყო გულთმისანი და სხვადასხვაგვარი უცნაური საშუალებით უნდა დაეკმაყოფილებინა მრავალი მოთხოვნილება. თავისთავად აშკარაა, ამ ისტორიულ ტრადიციას ვერც

¹) ჩვენება ლევან მიქავასი (სახ. წალენჯიხა, ს. ფუქი).

²) იხ. Иосиф К о б а л и а, Из мнѣической Колхиды, გვ: 23-24.

უტუ ასცდებოდა პირიქით, მასში ამას გაორკეცებულად ექნებოდა ადგილი. ამგვარად, ჯერ წალენჯიხასა და შემდეგ ნარაზენში საკმაოდ დიდის ხნით სამჭედლოს გაჩენამ უტუს მზამზარეულად მისცა მართებული საშუალება, ნათლად წარმოედგინა ხალხის საშინელი სინამდვილე, მისი ჭირი და ვარამი.—ეს უტუს ობიექტური მხარე გახლავთ.

არა ნაკლებ საინტერესოა მისი სუბიექტური, ინდივიდუალური თვისებებიც: „გამკლავება მისი მებატონეებთან იყო უაღრესად სასტიკი და ენერგიული. ის მათ თავს ესხმოდა, დააფრინდებოდა როგორც ქორი, ართმევდა ყველაფერს, უყოფდა გლეხებს და არაიშვიათად აკავებდა მებატონეებს ტყვეობაში გამოსყიდვის ან დახსნის პირობით. განსაკუთრებით ყველაზე უფრო მისგან ხვდებოდა თავადებსა და აზნაურებს, რომლებიც სხვებზე მეტად განთქმულნი იყვნენ თავიანთი ვერაგობით. წერა-კითხვის მცოდნე და მჭერმეტყველურად მოლაპარაკე, როგორც ჩვენ ეს დავინახეთ პირველად კოლუბიაკინთან ბაასში, ის მთელის არსებით ბატონობის უაღრესი მტერი იყო და ყოველგვარი საშუალებით შურს იძიებდა მათზე თავის თანამოძმეთა საუკუნეებით შეურაცხყოფის გამო“. უნდა ითქვას, რომ რუსის მოხელის მიერ უტუს ასეთი დახასიათება არ ცოდავს გადაჭარბებით. მთელს სამეგრელოში უტუს პიროვნების ხსენება დღესაც დიდად პოპულარულია: ყოველ მოხუცს შეუძლია მათზე რამოდენიმე მაგალითი აღნუსხოს თავად-აზნაურობასთან შეურიგებელი განწყობილებისა. ხალხის მეხსიერებაში ის დღემდისაც ცოცხალია და ბევრი მისი მაგალითი მისაბამ და საანდაზო ნიმუშადაა ქცეული.

აქ საკმარისად მიმაჩნია ადგილი დავუთმო მხოლოდ ერთ ასეთ ისტორიულ ნიმუშს, რომელიც აშკარად ადასტურებს ზემოაღნიშნულ დებულებას. ჩვენ სახეში გვაქვს უტუ მიქავას აუდიენცია დედოფალთან ბოროზდინისა და რ. ერისთავის თანადასწრებით: ერთს მშვენიერ დღეს, როდესაც დედოფალი მარტვილის მონასტერში იმყოფებოდა, შინაყმებმა მოახსენეს მას მახლობლად უტუ მიქავას ყოფნა. დედოფალი ძლიერ დაინტერესდა მისი ნახვით და სთხოვა ზუგდიდის ოლქის მმართველ რ. ერისთავს მოეხმო ის, როგორც ირონიულად უწოდა მას, „სამეგრელოს რევოლუციის დანტონი“. მოიხმო ერისთავმა და შემოსვლისას მიესალმა იგი დედოფალს. დედოფალმა ის უფრო ახლო მიიწვია და მეტად საამო ტონით დაუწყო საუბარი: „რატომ, შვილო, გლეხებისაგან წინამძღოლად არჩეული შენ არ მოდი პირდაპირ ჩემთან და არ ამიხსენი მათი საჭი-

როება და გაჭირვება; მე ხომ მათ შესახებ არაფერი ვუწყობდი და მოსვლა კი ჩემთან ყველას შეეძლო. შენ შეგიძლო ყოველ წამს გამოცხადებულიყავ და სიმართლე გეთქვა. რატომ არ მოიქეცი შენ ასე ჩემი პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგ?!“ მიქავა ამ საკითხზე არ უპასუხებდა და იდგა შეშვოთებული, თავჩალუნული და ხელებში კმუჭნიდა ქუდს. გავიდა სიჩუმეში რამოდენიმე ზანი. „შენ არ გასურს მიპასუხო ჩემს შეკითხვაზე?—დაიწყო ისევ დედოფალმა—მასასადამე, აღიარებ, რომ ჩემთან მოუსვლელივით ცუდად მოქცეულხარ“. მაშინ უტუმ ასწია თავი და დაიწყო ლაპარაკი მეტად წყნარად:—თქვენო ბრწყინვალეებავ, მეშინია, რომ თქვენ ჩემზე არ გაგულისდეთ და მიტომ ვჩუმიდები“;—ილაპარაკე, ილაპარაკე, გეთაყვა, ილაპარაკე—ცოცხლად მიუგო დედოფალმა—მე სიმართლისთვის არავის ვკიცხავ.“ უტუმ შეჰხედა ერისთავს და როდესაც მან თავის მხრით ყაბული ანიშნა, უტუმ დაიწყო:

— ბოდიშს ვიხდი, ხელმწიფეო, რომ მე თქვენთან არ მოვედი; არ მოვედი, იმიტომ რომ თქვენ ვერაფრით ვერ დამეხმარებოდით, თუნდაც ხურვილიც გქონოდათ. იგი ცოტა ხანს შეჩერდა თითქოს მეტის ლაპარაკს არ აპირებდო, მაგრამ კვლავ ასწია თავი, თვალები მას როგორღაც განსაკუთრებით გაუბრწყინდენ (კურსივი ყველგან ჩვენია) და დაიწყო: აი აქ მთის ძირას (მარტვილის-მონასტერი მალლობზეა აშენებული) ცხოვრობს თქვენდამი კუთვნილი გლეხი. ამ საწყალ გლეხს ჰყავდა ერთი საათის წინ ძროხა, მისი ერთადერთი დიდება, რომელიც უკვებავდა მას ბავშვებს და ახლა ის ძროხა უკვე აღარ არის. ის დაკლა თქვენმა შინაყმამ, თქვენთან ერთად მოსულმა, და მისგან ახლა წვადებს აკეთებს. არავინ არაფრით არ აუნაზღაურებს იმ საწყალ გლეხს მის ძროხას. თქვენ თვით ვერ ამჩნევთ, რომ ხადაც თქვენ წახვალთ, ყველგან უბედურება დაგაქვთ? რიხთვიხ უნდა მოვსულიყავი თქვენთან და მესაუბრა მსგავსი საწყალების უბედურებაზე, როგორიც არის ის გლეხი: თქვენ ხომ მათ ვერაფრით დაეხმარებოდით?“ უტუმ გაათავა და გაჩერდა. დედოფალს უფლება რომ ჰქონოდა, მზად იყო იქვე აღეგავა იმდენი პირების წინაშე მსგავსი მხილებელი, მაგრამ თავი შეიკავა და გარეგანი ღიმილით უთხრა: „კეთილი, შვილო, მიბრძანდი“-ო (ibidem, 186).

ცალმხრივი იქნებოდა უტუს პიროვნების გაშუქება, თუ აქვე მოკლედ მაინც არ გავიხსენებდით მის მჭერმეტყველურ ნიჭს. ამ მხრივ მას ბადალი არა ჰყავდა თავის ამხანაგებში. ის ამით ბუნებით იყო დაჯილდოვებული და სხვას რომ თავი ვანებოთ, ისეთი რუსის

მოხელენი, რომელნიც უშუალოდ ისმენდენ მის სიტყვას, მის ლაპარაკის სიძლიერე-სითამამეს, როგორცაა ბოროზდინი, ერისთავი, მუქელაძე — გაკვირებაში ვარდებოდენ... ბოლოს აღსანიშნავია უტუ იმ დროისთვის როგორც სარდალი, როგორც მოთადარივე იმ მრავალრიცხოვანი ლაშქრისა (ზოდენობით 14,000), რომელიც მუდმივად მის განკარგულებაში იყო. თუმცა პირდაპირი ისტორიული წყაროები უტუს სარდლობის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ისორიოდე სტრიქონიც, რომელიც გვხვდება ამ წყაროებში და აგვიწერს უტუს ლაშქრის სახეობასა და მისი მოძრაობის ვითარებას, სადაც უტუ ნაციონალურ ტანისამოსში გამოწყობილი, მხარზე ლეკურ-გადაკიდებული, წითელ-არშიანი ქუდით, წინ მიუძღვის თამამად ამ ლაშქარს, ნათელს ჰყოფს იმ მოსახრებას, რომ უტუ არ იყო დაშორებული სარდლობის მთავარ მოთხოვნილებებს, რომ მას შეეძლო დაეცვა ამ ზღვა ხალხში სიმტკიცე, წეს-რიგი და თანამიმდევრობა. სწორედ ეს „წესრიგი, თანამიმდევრობა და ორგანიზაცია“, რომელიც სუფევდა უტუს ლაშქარში და ახასიათებდა საერთოდ აჯანყებას, იმდენად თვალსაჩინო და საგრძნობი იყო, რომ ის ვერ გამოჩნა შეუმჩნევლად კოლუბიაკინს, რომელიც მეზად, გაკვირვებული რჩებოდა უტუს ლაშქრის ამ თვისებებით და მიაწერდა მას დასავლელების გავლენას.

ასეთი სუბიექტური და ობიექტური თვისებებით აღჭურვილი უტუ მართლაც შეიქნა ხალხის სულისკვეთების ჭეშმარიტი გამომხატველი. ამ აჯანყებაში ის ნამდვილად გვევლინება ჩვენ როგორც ხახალხო ტრიბუნი. ეს კიდევ ცოტაა: ხალხმა ის უფრო მეტს სიმალღეზე აიყვანა, მიანიჭა მას „დადიობა“, „კეისრობა“¹. უტუს ასეთ ფართე პოპულარობას, დიდს ავტორიტეტს, ყველა გრძნობდა. მას ანგარიშს უწევდა ოფიციალური ხელისუფლებაც, სწორედ ამიტო-

1) სამეგრელოს მკვიდრ მცხოვრებლებში ხშირად შეხვდებით შემდეგ გადმოცემას: საბერძნეთის ან რომის მმართველზად უძველეს დროში ყოფილან კეისრები, რომელნიც ჟამთა ვითარებაში განადგორებულან ოსმალთა შმოსევისაგან. კეისრის მმართველობას ხალხში სიმპატია ჩაუნერგავს და ასეთ რწმენასთან დაკავშირებით ხალხი დღესაც მოელის კეისრის მმართველობის აღგენას. როდესაც გოგნთა აჯანყებით დაინგრა ძვე ი, არა ადამიანური, დესპოტური მმართველობა და ხალხს წარმამადკენლებმა ხელში ჩიკადე სამეგრელოს ბედობალი, ხალხმა ძალაუნებურად, ინსტიქტურად ახსენა გადმოცემით ჩაერგული რწმენა და უტუს ლაშქრის დანახვაზე გაიძახოდა: „კეისრის ჯარს გაუმარჯოს“-ო. აქედან თვით ს. ხელწოდეა „კეისარი“, როგორც უზენაეს მმართველს, უტუს მისაკუთრეს. (ჩვენება სუმო გვასალიასი (ხორში), გიორგი დგებეასი (ფოცხო), სიმონ ჩქოფოიასი (მარტვილი).

მაც ვერც კოლუბიაკინმა და ვერც დიკრუასიმ მიზანშეწონილად ვერ სცნეს ბარიათინსკის ბრძანების სისრულეში მოყვანა უტუს დაპატიმრების შესახებ, სანამ საბოლოოდ ფეხს არ მოიმაგრებდენ, და აშკარად სწერდენ უკანასკნელს: „უტუს დაკავება ხელახლად დაჰბადებს გლეხებში ახალ აღელვებას“-ო¹

მართლაც, მისი დაკავება აუცილებლად ხიფათში ჩააგდებდა ხელისუფლების მეთაურებს, მაგრამ ამას მათ საღი მოსაზრებით გვერდი აუხვიეს. რომ სიტყვა არ გაგვიგრძელდეს უტუს თვისებათა ხალხოსნური მნიშვნელობის სფეროში, საკმარისია აღვსახოთ ის საფულისხმიერო რეალი ფაქტი, რომ დღესაც მეგრულ ენაზე უტუ ნიშნავს ხალხს, ფართე საზოგადოებრივ კრებულს, რაც უდავოდ წარმოშობილი უნდა იყოს უტუ მიქავას საკუთარი სახელის განზოგადოებით და რაც, უეჭველია, მოწმობს უტუს პიროვნების ფრიად პოპულარობას².

1) იხ. Ак. Кав. Арх. Ком., გვ. 203.

2) რაც შეეხება მხოლოდ მცნება უტუს, ვითარცა უწესრიგოდ თავმოყრილ კრებულად, უთადარიგო ბანდად გაგებულს, აშკარაა, ეს თავადაზნაურობის წამოსროლილი თინია ყოველგვარი გლეხური მასის პრესტიჟის დასაცემად.

VII. აჯანყების ხასიათი და მნიშვნელობა.

საზოგადოდ მასიურ მოძრაობას სამეგრელოს წარსულში არა-
იშვიათად ჰქონია ხოლმე ადგილი. თავი რომ ვანებოთ წარსულის
უძველესსა ან ძველ პერიოდებს, საკმარისია გავითვალისწინოთ უახ-
ლოესი საუკუნეები, სადაც სამთავრო ტახტის დაპატრონების მიზნით
შეხვედებით გადატრიალებათა მთელ წყებას: დადიანისეული (იგი-
ვე სამთავრო) გვარები: ბედია, ჭილაძე, ლიპარტიანი, შელია, გოშუა,
ჩიქოვანი, დროთა განმავლობაში ერთმანეთს სცვლიდენ სამთავრო
უფლების მოპოვებით, რაც, რასაკვირველია, „მაღალი წოდების“ ხელ-
მძღვანელობა-ინიციატივით წარმოებდა, მაგრამ შეუძლებელია არ ვი-
ფიქროთ, რომ მასში პასიური როლი მაინც სამეგრელოს ხალხს, ფარ-
თე მასას, არ ეთამაშა. საერთოდ გამოსვლები, უკმაყოფილებანი და
პროტესტები სამეგრელოს მკვიდრთათვის ისტორიულად არ უნდა
ყოფილიყო უცხო რამ, პირიქით, არის საბუთები ვიფიქროთ, რომ
ხალხის ფსიქოლოგიაში მსგავს მოვლენებს ერთგვარი საფუძველიც
ჰქონია დადებული; ამ მხრივ 1857 წლ. სამეგრელოს გლეხების აჯან-
ყება ჩვენ არ უნდა მოგვჩვენოს unicumად, ერთგვარ გამონაკლი-
სად, სამეგრელოს ისტორიული მსვლელობის სიგრძეზე.

ჩვენის აზრით, სწორედ ამ ისტორიული სარჩულით აიხსნება ამ
აჯანყების მომწიფებელი სახე და მისი მართებულ ფორმებში ჩამოყა-
ლიბება. უწინარეს ყოვლისა ამ აჯანყებაში ჩვენს ყურადღებას იპყ-
რობს ის გარემოება, რომ მას წინასწარ ხელმძღვანელობს ფარული
ორგანიზაცია „სხუნუ“ (თათბირი), შემდგარი, როგორც უკვე აღნიშ-
ნული იყო, სქვაშია ნა და რა ი ა ს ა, შუკოჩია კ ი ლ ა ს ო ნ ი ა ს ა და
გვატია გ ა დ ი ლ ი ა ს ა გ ა ნ. პირველად ამ წრეში ჩაისახა აზრი სალხინოს
სასახლის შესაკეთებლად გამოძახილი მუშების გაფიცვისა, დროებით
მოადგილე გრიგოლთან დეპუტაციის გაგზავნისა და სხ.

ეს საგულისხმიერო ფაქტია, როგორც საზოგადოდ საორგანი-
ზაციო საკითხებში, ისე კერძოდ და განსაკუთრებით იმ დროინდელ
სამეგრელოსთვის. როდესაც დეპუტაციამ ერთგვარი ლმობიერი და
თან გაურკვეველი პასუხი მიიღო დროებითი მმართველისაგან, მან
უკვე ამით იშოვა დასაყრდენი და გამოაცხადა გაფიცვა: სემუშაოზე

ხელის აღება. წინასწარ გეგმაგათვალისწინებულ მოქმედებათა მეოხებით და უფრო კი დიდი მომზადება-შემჭიდროვებით სახლთუხუცესის შეიარაღებული წინააღმდეგობა უშედეგოდ დარჩა, პირიქით, ხელჩართულ ბრძოლაში ის დამარცხდა კიდევ. გაფიცულები დაეპატრონენ სალხინოს სასახლეს და რამდენისამე დღის განმავლობაში უკვე მთელ სალიპარტიანოს დაეუფლენ... მაგრამ საბოლოო გამარჯვებისათვის რომ ფეხზე დააყენონ სამეგრელოს მთელი გლეხობა და ამით ერთობლივად იმოქმედონ, შემოიღებენ ისეთ მოხერხებულ ტაქტიკურ საშუალებას, როგორცაა ფიცი ლოხუნგით: „ყველა ერთისათვის“.

ეს იყო მართლაც გონივრული საშუალება, რომელსაც იმ დროსთვის ჰქონდა უაღრესი მნიშვნელობა, რადგანაც მაშინ რელიგია-სარწმუნოებას, რომლისამე „სასწაულთ-მოქმედი“ ხატის წინაშე ფიცის მიცემას, ჰქონდა დიდი გავლენა გლეხკაცზე. ფიცის მიცემა წარმოებს სალხინოს გვერდით, „წმიდა გიორგის სახელობაზე აგებული ეკლესიის გალავანში პირველად სალიპარტიანოელთა შორის...“

ამგვარად დასაწყისშივე განმტკიცებული, ურთიერთს „ყველა ერთისათვის“ შეფიცული მასა სალიპარტიანოელებისა სავსებით მიზანშეწონილად გადადის „სამანიჩოში“ (თანამედროვე წალენჯიხა-ჯვარის რაიონია), რაც სტრატეგიული მოსაზრებით უთუოდ მართებული ნაბიჯი იყო, ვინაიდან „ლაკადის“ ბუნებრივი სიფხიზლე დაცხოველი ენტუზიაზში ამას მეტად ხელს უწყობდა. აქედან ეს მრავალრიცხოვანი ხალხი „ურდუმი“ („ულუსკა“), თავის მოქმედებას ავრცელებს ენგურამდე „ლაკადის“ მიმართულებით, შემდეგ საჩხოში და ნოქალაქევით ბანძა მარტვილის რაიონებში.

ყველგან, ყოველ საზოგადოებაში, თანამოაზრენი, თანამიმყოფნი, ვალდებულნი არიან მიიღონ ფიცი თავიანთი საკუთარი საგვარეულო ან სამრევლო ხატის წინაშე. როგორც ფიცის მიცემა, ისე აჯანყებაში მონაწილეობის მიღება, ვალად ედვა ოჯახის ერთ-ერთ უფროს წევრს, რომელიც აუცილებლად ფიცის შემდეგ შეიარაღებული რითაც შეიძლებოდა, ყოველ შემთხვევაში შუბით, წალდით, უნდა გაჰყოლოდა ლაშქარს და მიეღო მასში მონაწილეობა¹.

თითოეული კუთხის ან ხატის, ეკლესიის, საყვირი ან ბუკები აუცილებლად საერთო ლაშქარში უნდა ყოფილიყო და რაც დამახა-

1) თუ სახეში მივიჯებთ იმას, რომ მაშინდელი კაპერალური აღწერილობის მიხედვით მთელ სამეგრელოში „დაბალ“ ან გლეხთა ქრეში სულ ყრიცხებოდა 113,280 სული და თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ უტუ მიქავას ლაშქარში 10,000, ხოლო უტუ თოდუას 4,100 კაცი იყო, ირკვევა, რომ საერთოდ გლეხთა ლაშქარში უშუალოდ მონაწილეობას იღებდა 14,000 კაცი, ე. ი. გლეხთა მთელი რაოდენობის მე-8 ნაწილი.

სიათებელი და საგულისხმეოა, ლაშქარს გააჩნია ბაირალები, წითელი ფერის დროშები „შილა“¹.

ამ სახით შემდგარი უტუს ლაშქარი მიწოიელის აღნიშნულ მარშრუტით მთელ სამეგრელოს: არ არის შეუმჩნეველად დარჩენილი სამეგრელოში უბრალო სოფელიც კი, სადაც ეს ლაშქარი არ ყოფილიყო. გარდა იმისა, რომ ეს ლაშქარი ასრულებს თავის პირდაპირ დანიშნულებას და საზოგადოების შემოერთების შემდეგ უკანასკნელს გაათავისუფლებს ძველი მმართველობის წარმომადგენლებისაგან ან დაკავება-დაჭერით, ან ქონებრივად განადგურებით, ან დასჯით, პარალელად ის აკეთებს აგრეთვე არა მეორეხარისხოვან საქმესაც: მას გამოყავს მებატონის სახლებიდან ყველა მოჯალაბენი, მსახურნი, მოახლენი და მომეტებულად დედათა სქესს აქორწინებენ სურვილისამებრ.

თავისი მიზნის მისაღწევად ეს ლაშქარი არ განიცდის შიშს და ის ყოველგვარი ძრწუნების გარეშე თამამად ასრულებს თავის ზრახვებს, იქნება ის სამღვდლო პირთა², მაღალ წოდებათა³, თუ თავიანთ ურჩ გლეხთა მიმართ.

ქვემო აღნიშნული საბუთი ნათლად მოწმობს იმას, თუ როგორ ექცეოდნენ, როგორც ურჩ მოაზნაურე პირებს, ისე თავის მხრივ მოწინააღმდეგე გლეხებსაც:

1) ეს სიტყვა შეიძლება წარმომდგარი იყოს მეგრულ „შუალა“ ზმნისაგან (ქსოვა) (შილი, ზილა), მით უმეტეს, რომ იმ დროს სამ გრელოში ქსოვა განსაკუთრებულად განვითარებულ იყო. ამიტომ ადვილად დასაშვებია, რომ დროშახელით ნაქსოვი და შემდეგ შეღებ ლი ყოფილიყო.

2) საკმარისია ორიოდვე მაგალითი გავიხსენოთ: ა) როდესაც კორცხელის ეკლესიის მღვდელმა დიმიტრი თოლორაიამ ეკლესია არ გაულო და ხატი არ მისცა, ლაშქარმა ძალით დასტეხა ეკლესიის კარები და ხატი გამოასვენა; მღვდელმა კი გაქცევით უშეღა თავს; ბ) მარტვილის საკრებულოს არქიანდრიტ ტარასი ელიავას ლაშქარმა ფიზიკური შეურაცხყოფა მიაყენა საკრებულო ტაძრიდან გათრევით, როდესაც უკანასკნელმა ნება არ მისცა ლაშქრის წარწომადგენლებს ეკლესიაში დაცული საბუთების გადათვლიერებისა; გ) ობუჯის ქიჩის ხატის სახელობაზე „გებული ეკლესიის მღვდელი დავით შენგელია განადგურებულ იქმნა სახლ-კარით მსხვრთა არ დათხოვნის გამო.

3) მაგალიტები იხ. გვ. 37.

„უფალს კზ ერისთავს.

ჯვარის მაზრის და სოფელ ობუჯის მცხოვრებთა ბულათია ფიფიას, და სხვათა ერთობით მოგვარეთა მისთა ფიფიებისაგან.

მოხსენება.

როდესაც სოფელი ესე მიასაკუთრა მთავარმა ტარიელ დადიანს, მაშინ იმ დროიდან ჩემი გვაროვნობა მხნეობისანი ქიაჩის ხატითა დაფიცებულვართ ერთგულობისათვის. ხოლო როდესაც ტარიელ დადიანი გარდაიცვალა, მე ძემან მისმან ფარნაოზ და პლატონმან ახალგაზრდა რაოდენიც ვიყავით, კვალად გვაფიცეს საერთგულოდ და კიდევაც მუნიდან მოკიდებულნი ერთგულიცა ვართ და არც არს ჩვენზედ მომდურავი მებატონე, რომლისათვისაც ვართ კომლად ათი თუ თორმეტი კომლნა, მოსურნე ვაყავით და ეხლაც ვართ, სასიამოვნოდ ჩვენის შეძლებით მსახურებისა მებატონეზედ; და ეხლა ამა მდგომარე წელსა ჩენს [1857] მაისის თვესა მოხთა ცოდვის კითხვა საზოგადოება მეგრელიისა და ატყდა ხალხი ბუნტად და მთიხაკენ ჯვარალები და სხვებნი შეყრილნი ყოფილან წალენჯიხას (კურსივი ყველგან ჩვენია) და იქიდან მოციქული გამოგზავნეს ობუჯის მცხოვრებ ხალხთან: თანახმა ხართ თუ არაო? შენგელაიას ყმებმა შეუთვალათ რომ: ჩვენ თანახმანი ვართ თქვენის ბუნტოვშიკობისა და კიდევაც შეგფიცებთო, მაგრამ პირველად ფიფიები თუმცა არ აფიცეთარ იქნებო. შეუთვალეს შენგელაიას ყმებმა ჯარს, ჩვენ მოციქულების პირით შეუთვალეთ ბუნტის თავებსა: ჩვენ თქვენი თანახმა არა ვართო და ორ გზის დაფიცებული ვართ ბატონისაგან ერთგულობაზედ და ანუ ვერ უღალატებთ ხატს ან ბატონსაო შეუთვალეთ. ვიცით, ყმებს ჩამოართმებთ ყოველს კაცებს და ჩვენ ვერ შევალთ ამგვარ საქმეშიო განუცხადეთ, გარნა ც მაისის თვესა მე. ბულათია და ხუხუ ფიფიები წავედით ყულისკარის სოფელსა ამბის შესატყობად და ჩვენ, რომ იქ დავრჩით, ჩვენი [sic] ოჯახში მოსულან ჯარისკაცები სამის ბაირალისა, ურას ძახილით და ბუკების დაკვრით, ე. ი. ხუთას სამოცდათექვსმეტი კაცები ორის მხრიდან ცუნოდათ [sic] ჩვენს ოჯახსა ჩამოდენიმე ჭიშკრით და სხვანი მესერი შემოუმტვრევიათ და პირველს მოსვლისას დაეტეხათ სამკედური, დაეტეხათ ერთი მხარე სახლისა, შემდ-

გომ დაეტეხათ მარანი; 70 კოკა ღვინო იყო მარანში, რამდენიც უნდოდათ დალიეს და სხვა მიწით გაეცხოთ ჭურები. აქ დაამტვრიეს ყოველივე და ხორავი რაც ნახეს წაიღეს. აქედან რომ წავიდნენ, მიუხდენ დათიკა ფიფიას, ოცდაათი მხარი მესერი დაამტვრიეს, ერთი მხარე სახლისა დაამტვრიეს და ღვინო რაც ნახეს დალიეს და მარანი სრულიად დაამტვრიეს; რადგანაც გამოგვიმეტეს, რომელსაც შეგვეძლო გაიქცენ; დაიჭირეს ისლამი ფიფია და გალახეს; დაიჭირეს, მაქვა ფიფია და გალახეს; დაიჭირეს კუჭურუა ფიფია და გალახეს; დაიჭირეს პეპუ ფიფია და გალახეს; დაჭერილებიც წაეყვანათ და საყდრისაკენ წასულიყვნენ და საყდარზე დაჭერილები, როგორც იმათ უნდოდათ, ისე დაეფიცებიათ. იმა დროს ჩვენ ამბის შესატყობად წასული ბულათია და ხუხუ ფიფიები მოვედით და ჯარისკაცებმან დაგვიჭირეს, ყოვლისაგან გაგვცარცეს, დაგვიჭირეს და ხატით დაიფიცეთო; ჩვენ უარი უყავით, მაგრამ სიკვდილი არად მივიჩნიეთ და სიკვდილის შემდგომ სული ღმერთს არ დაეკარგოს და ფიცს სიკვდილი გვირჩევნია—განუცხადეთ და ამის შემდგომ ხელი ამალეს სასიკვდილოდ და რაოდენ რიგად შემაწუხეს და მაწვალეს, ამისწინგარიში მე თვით არ უწყი და სრულიად საზოგადოება დაამტკიცებს, რაოდენი სასჯელი სასიკვდილო მომაყენეს და ღვთის სასწაული დაილოცა, თორემ ჩემს შერჩენასა არავინ არ იტყოდა და ვინაიდან სასიკვდილოდ გალახული ვიყავით, სიკვდილად მიწვენილს კაცს მეტს რას უზამდათ და ხატზე გარდაცემული დაგვტოვეს და რომელიც ხელად ყავდათ დაჭერილი, იქიდან წაიტანეს უიარაღოთ, რომ თავთავის ოჯახში ტანისამოსის ჩაცმაც არ აცალეს უმეტნაკლოდ. გარემოება ჩვენი ეს არის, რომელსაც ემოწმება თვით ჩვენი ბატონი და ემოწმებიან ერთობით აზნაურნი შენგელაიები—ვემოწმებით ამ ქალაქს ბატონიშვილი ნიკო, აზნაური ბიჭუნ შენგელაია ვემოწმები ამ წერილსა მე პეტრე შენგელაია, ვემოწმები მე დათა შენგელაია“ [პირი სტუდენტ დანე ფიფიას მიერ ნაპოვნი და შენახული ორიგინალიდან. ს. ობუჯი, წალენჯიხის საზოგადოება].

მართალია, ამ აჯანყებას არ აზნაურებს ისეთი მკაცრი და სასტიკი ზომები, რომლებსაც ხშირად ვხვდებით ხოლმე მსგავს ისტორიულ მოვლენებში სხვადასხვა ხალხთა მოძრაობაში უამრავ მსხვერპლთა გაღებით, მაგრამ, ქვემოთ აღნიშნული საბუთების აღნუსხვის შემდეგ,

ისიც არ შეიძლება ითქვას, რომ ვითომ ამ მოძრაობას ქონდეს მეტად მსუბუქი და ლმობიერი ხასიათი; ჩვენ ვფიქრობთ, რომ იმ პირობებსა და ვითარებაში, რომელშიაც ხდებოდა ამ მოძრაობის გაშლა, საესე-ბით მიზანშეწონილი იყო მისი არა სიმკაცრე და ზომიერება. რაც შეეხება ამ აჯანყებას, როგორც ასეთს, აუცილებლად ის საზოგადოებრივ სიღუბეში წარმოშობილი, სოციალური სახისაა ..

ამავე მიმართულებით ხდებოდა სწორეთ მისი თანდათანობითი გაღრმავება-გაფართოება.

მაგრამ არ შეიძლება ამ აჯანყებაში გვერდი აეხვიოს პოლიტიკურ მხარესაც, რომელიც ასე მკაფიოდ გაიხატულია უტუს მიერ წარმოთქმულ სიტყვაში (ბოროზდინის რედაქციით) და რამოდენიმედ გამოსკვივის აგრეთვე გლუხთა მოთხოვნისებების მეორე მუხლიდანაც (იხ. გვ. 47.) შეიძლება მართლა უტუმ კიდევ აღნიშნა, როგორც წარდგენილ მოთხოვნისებებში, აგრეთვე თავის სიტყვაში, პოლიტიკური მუხლები¹ რუსის მმართველობის შემოღების წადილის აღნიშვნით, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გამოწვეული იყო ალბათ იმ განსაკუთრებული მომენტით, რომელშიაც ის მაშინ იმყოფებოდა. აბა რა უნდა ეთქვა მას, რით უნდა ემართლებინა თავი და თავისი ლაშქარი მეს დასამორჩილებლად ჩამოსული გენერლის წინაშე? შემტარა აზრი იქნება ვიფიქროთ, თითქოს ამ აჯანყებას თავიდანვე ფარული რუსოფილური მიზნები ჰქონდა და დასაწყისშივე მას პოლიტიკური მოსაზრება ამოქმედებდა ნხოლოდ; პირიქით, რომ აჯანყებას თავიდანვე, არ ედვა არავითარი პოლიტიკური სარჩული და ანგარიშები, ეს უდავო დებულებად უნდა ჩაითვალოს. ამას მოწმობს არამცთუ მარტო უტუს მოთხოვნისებების მუხლები და განსაკუთრებით კი მისი ლაშქრის მოქმედების სახელმძღვანელო გეგმა და მისი სინანდვილში განაღდება, არამცთუ მარტო რუსეთის მოხელე

1) ს. ა. ავალიანი ვერ პოულობს მოძრაობაში პოლიტიკურ სარჩულს: „მეამბოხენი დიდის ნდობით ეპყრი ბოდენ რუსის ხელისუფლებას, მათი დაპირებებით წყნარდებოდენ არა, რასაკირცდრა, იმისთვის, რომ რუსები მეამბოხებთან ერთად იყვნენ, არამედ იმიტომ, რომ სამეგრელოს გლეხებს საბოლოოდ დაეკარგათ იმედი თავიანთ დედოფალზე. რომელმაც ისინი ჩააგდო მეზატონების ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა უკნტოლო განკარგულებაში, რომელნიც იმავე მეზატონის გარეოდან გროვდებოდნ... მოძრაობა წმინდა გლეხურია, გამოწვეული ბატონყმობის სპეციფიკური პირობებით (იხ. მისი Крестьянский вопрос в Закавказьи. გვ. 171).

და გენერლების (ბოროზდინის, კოლუბიკინის, დიკრუასისა და გაგარინის) ერთობლივი ტონი, საერთო დასკვნები და ახსნა-განმარტებანი, რომლებსაც შეიძლება ამ შემთხვევაში ტენდენციური მისწრაფება ახასიათებდეს განსაზღვრული რუსოფილური მიზნის მისაღწევად, არამედ ამასთან ერთად ამასვე ამბობს თვით ზოგიერთი ადგილობრივი ოფიციალი და არაოფიციალი წყაროებიც, რომლებიც მოშორებულია ყოველგვარ რუსოფილურ მიმართულებას. მე სახეში მაქვს სამეგრელოს დროებითი საბჭოს ერთ-ერთი წევრის თეოფანე ეპისკოპოსის პასუხი ეკატერინეს მიმართ უკანასკნელის „საიდუმლო შეკითხვაზე 7 მუხლსა შინა“ გლეხების აჯანყების შესახებ.

რადგანაც ამ საბუთში სხვა საყურადღებო ცნობებსაც აქვს ადგილი, ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი აქ სრულად მოყვანა:

თქვენო უგანათლებულესობავ, უმოწყალესო ხელმწიფავს 21-ის ამ თვიდან № 3239-თა თქვენის უგანათლებულესობის ჩემდამო მოწერილობით საიდუმლო კითხვასა ზედა (კურსივი ყველგან ჩვენია), შემცველსა შვიდთა კითხვისთვის მუხლთა შესახებ ლახორის შემოხვევისა, უმორჩილესად პატივი მაქვს მოხსენებად თითოეულსა მუხლსა ზედა შემდგომით.

აღ, ამა წლის იანვრის თვეში სალიპარტიანოში იწყეს ხალხთა ლახორობა და ბუკს კვრა, და როგორც მესმოდა იგინი იტყვიან თანამდებობის კაცთაგან უსამართლებასა და შევიწროებასა თვისსა, ხოლო თუ ვისგან სახელდობრ, კეშმარიტებით არა უწყი.

ბღ, სალიპარტიანოსა შინა რა აღიძრენო ხალხნი ვითომცა შევიწროებისა გამო მათისა, მუნითგან გარდაეთხრაო უწყსობებანი ესე პირველად მახლობელს საბატონო კურზუს სოფელში და შიდ სოფლითი-სოფლად მთელს მენგრელიაში არა ხოლო ოდენ შევიწროებულთა, არამედ თავიხუფალთა ყმათაცა.

გღ, მიზეზნი შეამბოხეთანი, ვითარცა იგინივე იტყვიანო, განსხვავებულის ახლის შექენილის ხარკის გარდახდით და სამსახურით და ორის ბატონის უზომო სამსახურით არიან შეიწროებულნიო, გარნა ამას ზედა ვიდრე აღმოცნობამდე კეშმარიტებისა ჯერ არს დუმილი:

დღ, როგორც მე გავიგონე, თხოვნასა ზედა სალიპარტიანოებთასა პირველმან წევრმან საგანმზრახობისაგან წარუწერაო ორთა უხენაესის სასამართლოს მღიენებგთ თავადთ გიგო ფალავასა და ანტონ ჩიქოვანს აღმოცნობისათვის მათ მიერ სინამდვილი-

სათხოვნისა იმა სალიპარტიანობეთასა, რომელთა მიერ წარმოებანი უნდა იყოს წარმოდგენილ სამთავრო კანცელარიაში; ხოლო მეჩემის მხრითაც ვჭქმენ მღვდელ-მთავრული განკარგულებად ზოგად ადგილობრივ ბლალოჩინთადმი სადაცა იყვნენ აღძრულნი ხალხნი ქადაგებისათვის დამშვიდებისადმი მათისა და სადაცა არ იყვნენ ჯერეთ აღძრულნი მუნცა, რათა არა მიბაძონ ესრეთისა უწყისობისადმი, რომელი ფრიად მავნებელი იქნების მათთვის... ხოლო უკეთუ რამე აქესთ შევიწროება ვისმესაგან, ითხოვონ ქალაღლით შემდგომ დამყუდრებისა მათისა როდესაც მობრძანდება მისი უგანათლებულესობა მმართველი მენგრელიისა და უთუოდ მიიღებენ სამართალს, თორემ ივინი შთავარდებიან უბედურებაში, გარნა ესრეთ მანცა ზომამან ვერ მიიღო წარმატება მათ უგუნურთა ხალხთა შორის, მხოლოდ უგუნურებისა მათისა ანუ სხვათა ბოროტმოაზრეთა კაცთა შერვენისა გამო ესე ნამდვილ მე არა უწყი.

ედ, ლ ვდ, დამყუდრებისათვის აღტეხილთა ხალხთა იქმნეს სამართლიანი განკარგულებად დამორჩილებისადმი ჯეროანთა მსახურებათა ქვეშე თვისთა მებატონეებთასა, და შემდგომ ჭემშარიტებით აღმოიცნას ნამდვილ მეტის სამსახურისაგან ანუ უსამართლობისაგან აღტყინდა ესოდენი ხალხი, ანუ უგუნურებისა; გინა ბოროტ მოაზრეთა კაცთა მიერ, და უკეთუ აღმოჩნდება შევიწროებისა გამო, ვითარცა იტყვიანო მდაბალნი ერნი, დიდ რამე საკვირველ არს, რომელი ეწინააღმდეგების საღმრთოსა სჯულსა და კაცობრივსა ბუნებასა: მთავრობას თან აძს მიფინოს სამართალი ერთა, ყოველთა მებატონეთა და ყოველთა ყმათა შორის დადვას საზღვარი მორჩილებისა, სამსახურისა, ხარკისა, უმძლავრობისა, შემთხვევასა შინა წინააღმდეგთათვის დასჯისა—თანამდებობის კაცნი რაოდენ შეიძლება უმჯობეს და უმჯობეს მსჯელნი და სამართლიანნი, უქრთამონი, და საჭიროებასა შინა მტკიცენი; კრძალულებით ხამს ერისადმი ყურადღების მიქცევა, ვითარცა შეწყნარებასა შინა, ეგრეთვე დასჯასაცა შინა, ვითარცა მოციქულნი ქრისტესი იტყვის საშიშსა შიში, პატივისა პატივით და ესე ვითარითა ანუ უკეთილესითაცა მსაჯულებით გინა მმართველობითა მაინც სამარადისოდ უნდა დამყუდროვდეს ერნი.

ზდ, მე უკვე დროითგან წინეთ სიცოცხლესა შინა განსვენებულის მთავრის დადიანისაგან მსმენია მდაბიო ხალ-

ზთაგან მომეტებულისა მუშად გამოწვევისა და სამსახური-
სათვის მწუხარება და ამაზე მებატონეებთაგანაც დრტვინვა
რომელცა უკვე მე კიდეც მომიხსენებთა თქვენის უგანათ-
ლებულესობისადმი თვისსა დროსა შინა სადუმლოდ თვის-
ის ჰაზრით. ხოლო აწინდელსა შემთხვევასა შინა მეპატონე-
ებისაგან გამიგონია ესე მხოლოდ, რომ ისინი სწუხან და ჰკვი-
რობენ საზოგადოდ აბუნტებასა ყმებთასა ერთად შერევის,
რომელთაც არავითარი მძიმე მსახურება არა თანა აქსთო.
თქვენო უგანათლებულესობავ! თუმცა ესე ვითარნი გარე-
მოებანი არა საკუთვნელ იყო ჩემდამი კითხვად, გარნა აღსა-
სრულებლად თქვენის უგანათლებულესობისა ბრძანებისა მოვახ-
სენებ რა ამა გარემოებასა თქვენსა უგანათლებულესობასა:—
მიიღეთ დარწმუნება ჩემსა თქუენდამი ერთგულებასა შინა
თქვენის უგანათლებულესობის უმოწყალესის ხელმწიფაჲსა უმო-
ჩილესი მოსამსახურე და ღვთისადმი მლოცველი მენგრელიის ეპის-
კოპოსი თეოფანე“ (იხ. სამეგრელოს მეზემის საარქივო
განყოფილება № 1269. 1857 წ. 25-VI)¹.

როგორც ამ საბუთი დან ირკვევა: „თანამდებობის კაცთაგან
უსამართლოება და შევიწროება“ „განსაკუთრებულის ახლად შეძენი-
ლის ხარკის გადახდით და სამსახურით და ორის ბატონის უზომო
სამსახურით შევიწროება,—აი სარჩული და მიზეზები აჯანყებისა.

თეოფანე ეპისკოპოსი ეკატერინეს შეკითხვით მეტად უხერხულ
მდგომარეობაში იყო ჩაყენებული, რადგანაც წინდაწინვე იცოდა მი-
სი ამ საქმისადმი განწყობილება. მაგრამ ამისდა მიუხედავად ის
თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში პირობით კილოთი („როგორც მე-
სმოდავ“ „ვითარცა ივინივე იტყვიანო“) მაინც ააშკარავებს საზოგა-
დო სოციალური ხასიათის მიზეზებს.

მეტიც რომ ნდომებოდა, ის მაინც ვერ დაწერდა იმ განსაკუ-
თრებული პირობების გამო, რომელშიაც იმყოფებოდა ეკატერინეს-
თან დამოკიდებულებით.

აჯანყების მსგავს მიზეზებს ვხვდებით აგრეთვე ჩვენ თე-
დორე ხოშტარის მოგონებებში, რომელიც პირველსავე თვით-
მხილველი იყო ამ მოძრაობისა. „მაგრამ ვინემ ის დაწყნარებოდა
(ლაპარაკია 1856 წ. დეკემბერში თამაკოელი გლეხების აჯანყების
შესახებ ჩიქოვანების წინააღმდეგ), თავი იჩინა მეორე ახალმა. ამბო-

¹) სტამბაში სათანადო ნიშნების უქონლობის გამო საბუთის ორთოგრაფია
ჟერ არის დატული. პუნქტუაცია საბუთის მიხედვით დავტოვეთ.

ხებამ თვით მთავრინას სადედოფლო მამულში; სალიპარტიანოს და იქვე სალხინოს მთელი ხალხი შეგროვდა ათასობით და მიზეზად ის იხელმძღვანელეს, რომ ეუსამართლოებიან მათ მთავრინას მოხელეები სხვადასხვა რიგი სალხინოს სასახლეში აუტანელის მუშაობით სტანჯავენ და სხვა აურაცხელის შევიწროებით და განუსაზღვრელის გადასახადით მათ აწუხებენ (კურსივი ყველგან ჩვენია). ამას კიდევ მიემატა და შეუერთდა ჯერ მთის პირის მთელი ხალხი.

როგორც სამთავრო და სადედოფლო, აგრეთვე სხვადასხვა მებატონეების თავადი დადიანებისა და მრავალგვარი თავადების ყმები, ერთი ბუნა¹ მთავრინას და მის მოხელეების უსამართლოებას ყვირიან და სხვანი კი საბატონეები თავიანთი მებატონეების უსამართლოებას. ამ გვარი საშინელი აჯანყებული ხალხი ახლადღა ყოველგან და ყოველ მენგრელიის კუთხეში².

სიმარტივის გამო ახსნა ზედმეტია... უნდა აღინიშნოს მხოლოდ, რომ ამ შინაურ საშინელ მეწყერს, ამ დრტვინვას, უსამართლობას, გარდასახადის სახით მომეტებული მუშაობის შემოღებას, რომელთა წიაღში იშვა ეს აჯანყება, დაემატა, წაახალისა, ნიადაგი მოუსუფთავა და მოუმზადა, როგორც ეს თავის ადგილას უკვე გავაშუქეთ, იმ სოციალ-პოლიტიკურმა მდგომარეობამ, რომელიც წინ უძღოდა ამ აჯანყებას: ყირიმის ომმა და მასთან დაკავშირებით დასავლლების შეუქმა და გავლენამ სამიგრელოზე—როგორც გარეშე მიზეზებმა ერთის მხრივ და მეორეს მხრივ უკანასკნელ მმართველთა დავით-ეკატირინეს საშინაო პოლიტიკამ, მიმართულმა მხოლოდდამხოლოდ თავისი პირადი მდგომარეობის განდიდებისაკენ, ჩიქოვანების წყალობით უკანასკნელ პერიოდშიაც თავისი პირვანდელი ფორმით შენარჩუნებულმა ბატონ-ყმობის ზოგიერთმა მძაფრ მხარეებმა და წინააღმდეგ ძველი ადათისა ყოვლად უკანტროლო სამსახურისა და მუშაობის დაწესებამ—როგორც შინაურმა მიზეზებმა, წარმოშვეს გლებების მჭიდრო ერთეულში ეს შეუღლებული აჯანყება.

ამ შინაურ მიზეზებში არ უნდა დაიჩრდილოს, რასაკვირველია, დავით-ეკატირინეს მიერ წარმოებული პოლიტიკის მეოხებით „რუსული პარტიის“ წარმოშობა, ზოგიერთი თავადიშვილების განდგომილი, ფარული, უკმაყოფილება და განსაკუთრებით კი ყველაზე უფრო საგულისხმიერო გრზგოლის ქიშპობა და ბრძოლა ეკატირ ნესთან ტახტის დაუფლების მიზნით, რომელმაც თავის ირგვლივ შექმნა ძლიე-

1) სიტყვა მეკრულია, ქართულად: ჯგუფი, ჯუნდი.

2) იხ. დეკ. თედორე ხოშტარის მოგონება, გვ. 59.

ჩი და საგრძნობი ოპოზიციონერთა კრებული... რასაკვირველია, ყველა ესენი რამდენადაც გლახთა აჯანყება მათ საკუთარ მდგომარეობას ზიანს აყენებდა, იმდენად მას არ თანაუგრძნობდენ, მაგრამ რამდენადაც ის ეკატორინეს მდგომარეობას ამწვავებდა და საშიშროებას უმზადებდა, იმდენად ეს ხალხი ამ აჯანყებას პასიურად შეჰყურებდა... ასე რომ, შეიძლება ითქვას, ეს განდგომილთა ჯგუფი თავის უმოქმედობით ერთგვარად ხელს უწყობდა ამ მოძრაობას, მაგრამ, რადგანაც ამ ჯგუფის მოქმედება პასიური ხასიათისა იყო და თან ეს ალმაცერად განწყობილი მხოლოდ რამდენისამე პირისაგან შედგებოდა, ამიტომ მათი ვითომდა ხელის შეწყობა უაღრესად უფერული და არამნიშვნელოვანი იყო აჯანყებისათვის. ამ რიგად, შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ ზემოაღნიშნულ გარეშე და შინაურ მიზეზთა ურთიერთობაში იშვა ეს ხალხოსნური, სოციალური ამოცანებით დატვირთული აჯანყება.

რაც შეეხება მხოლოდ ამ მოძრაობის პოლიტიკურ მხარეს, როგორც ეს ნათლად ირკვევა მთელი ამ პროცესის მართებული გათვალისწინებიდან, მას ეს მოძრაობა მხოლოდ თავის დასკვნაში იძლევა, რაც მოხდა ეკატორინეს ინიციატივით.

ეკატორინე შეცთა თავის განზრახვაში: რუსეთის ჯარის შემოყვანით მან თუმცა ჩააქრო ეს აჯანყება, მაგრამ სამაგიეროდ თავისი მმართველობა გააქარწყლა: რუსებმა გამოიყენეს ეს მოხერხებული მომენტი, მოსპეს ავტონომია, ეკატორინე პეტროგრადში გადააგზავნეს და დააწესეს საკუთარი მმართველობა... ამნაირად ამ სოციალურ მოძრაობას შედეგად მოყვა პოლიტიკური გადატრიალება... რამდენადაც ეს პოლიტიკური გადატრიალება უმჯობესი იყო გლეხებისთვის, იმდენად ისინი თანაუგრძნობდენ მას და სულ უმნიშვნელო გამოჩაქვისის გარდა, უნდა ითქვას, რომ გლახთა მასა ერთსულოვნად შეხვდა ამ გადატრიალებას, რადგანაც დედოფლის დახვსებულ სამართალთან შედარებით გლახი უკეთ ჰგრძნობდა თავს „რუსის კანონის“ ქვეშ. ცხოვრების ეს ახალი ჩარჩო მისთვის პირველ ხანებში ნამდვილი სალბუნო იყო... და ეს გარჩევა მართლაც რომ სწორი გახლდათ. მაგრამ შემცთარი აზრი იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ გლახთა მასა გონიერების გარეშე ბრმად შეხვდა ამ პოლიტიკურ გადატრიალებას; პირიქით ის გაფაციცებით აღევნებდა თვალყურს ამ ახალი სტუმრის პოლიტიკას, მის წესწყობილების სახეობას და ყოველივე ძველის, დაგმობილი სიდუხჭირის განმეორება-განახლებისთანავე ის ფეხზე იდგა წინანდებურად შეკავშირებულ-შედუღებული. საკმა-

რისა გავიხსენოთ საიჩუოს და ნახუნუუს (დეკემბერში) აჯანყებანი, ძველი დაგმობილი უსამართლოების აღდგენის ცდაზე აღმოცენებული. ჩაუყვირდეთ ამ აჯანყების მთლიან ვითარებას და მის თანდათანობით განვითარებას, განსაკუთრებით კი ყურადღება მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ გლენმა ახლა უკვე რუსის ადმინისტრაციას დაუშინა იარაღი თავად-ახნაურობის ქომაგობის გამო, რომ ჩვენთვის აშკარა შეიქნეს ეს კეშმარიტი დებულება. სამეგრელოს 1857 წ. გლენების აჯანყების ისტორიაში არა ნაკლებ საინტერესოა ისიც, რომ ამ აჯანყებამ თავის სარბიელზე გაიარა რამოდენიმე ეტაპი: დაიწყო ის, როგორც აღვნიშნეთ, სალიბარტიანოში იანვრისათვის 1857 წ. და თებერვალ-მარტში აჯანყებამ დაიპყრო მთელი სამეგრელო: მოძრაობის მთავარ ძალას, უტუს ლაშქარს, არ დაუტოვებია არცერთი სოფელი, არცერთი უბრალო კუთხეც კი, სადაც ურჩი ძალების გაწმენდის შემდეგ მას იქ „არ დაენიშნოს“ თავისი რწმუნებული“ (ხელოსანი). როდესაც ამ რიგად დაწყებული მოძრაობა მოედვა მთელ სამეგრელოს და შექმნა თავისი „დროებითი მმართველობა“ (ibidem, 107), ხალხმა უტუ აღჭურვა „დადია“ ან „კეისრის“ უფლებით, აჯანყებამ მიაღწია უმაღლეს დონეს და ძველი მმართველობის გადაყენებით, მთელი სამეგრელოს დაუფლებითა და „დროებითი მმართველობის“ შექმნით, მან მოახდინა ერთგვარი გადატრიალება...

წარმოუდგენელია, რომ ეს მოძრაობა უდიდესი მნიშვნელობის არ ყოფილიყო: მართალია, უცხო ჯარით დამორჩილების გამო ამ უაღრესად განვითარებულმა პროტესტმა ვერ შესძლო წარდგენილ მოთხოვნებებში maximum-ის განხორციელება (აკაცის კაცი არ უნდა არსებობდესო*), მაგრამ minimum-ის განაღდებას კი საგრძნობლად მიაღწია:

ა) გაათავისუფლა რამოდენიმე ათასი მოახლე-მოსამსახურე შებატონეთა უღლისაგან და მისცა მათ დაქორწინების საშუალება, რაც რუსების შემოსვლის შემდეგ იურიდიულად უნდა დარღვეულიყო ხელახლა და ჩამდგარიყო ძველს კალაპოტში, მაგრამ ფაქტურად ის შაინც შეურყეველი დარჩა მომეტებულ შემთხვევაში ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო;

ბ) აჯანყებამ მოსპო სამუდამოდ ყმის ყიდვა-გაყიდვა და მითვაჭრობა;

გ) მოჯალაბეებს მიეცა საშუალება დასახლებულიყო, სადაც მოისურვებდა, ოღონდ მებატონის ბეგარა უნდა ეკისრა;

დ) ორი ბატონის ნაცვლად გლენს სამსახური ერთი ბატონისთვის უნდა გაეწია;

ე) გაუქმებულ იქნა წინანდელი სატანჯი იარაღები (ხუნდები, ქანჩები, ხაჯალურები) და გლესს მიეცა საშუალება საჩივრის აღძვრისა ყოველივე უსამართლოების თავიდან ასაცილებლად.

ასეთია დაახლოებით ამ აჯანყების მნიშვნელოვანი მთავარი მუხლები. მაგრამ არ შეიძლება ღუმილით გვერდი აეხვიოს ერთ ღირშესანიშნავ საკითხს: სამეგრელოს გლეხურმა აჯანყებამ ფრიად მწვავედ დააყენა საკითხი ბატონყმობის რეფორმათა საჭიროების შესახებ¹.

მართლაც ამ აჯანყების შემდეგ რეფორმათა აუცილებლობა ისეთ საჭირობოროტო საკითხად გადაიქცა, რომ მას თვით მოწინააღმდეგე კლასებიც ჰგრძნობდნენ და გლესი კი მით გათამამებული ბატონ-ყმობის სრულ გაუქმებამდე თანდათან ფართე უფლებებსა და შეღავათებს იძენდა.²

რომ ნათლად წარმოსადგენი შეიქნეს ჩვენი მონოგრაფიის პოზიტიური ნაწილის შინაარსი, საჭიროდ ვთვლი ცალკე დებულებებში მის გამოხატვას.

1857 წლ. გლეხების აჯანყების პრაგმატიული ხაზი სამეგრელოში უნდა განისაზღვროს ორის შინაურისა და გარეშე მიზეზების ურთიერთობით:

ა) შინაურ მიზეზებად უნდა მივიჩნიოთ: ბატონ ყმობის ზოგიერთი მძაფრი მხარეები მე-XIX სკ. მეორე ნახევარში; უკანახკნელ მმართველთა (დავით-ეკატერინეს) საშინაო უფარვისი პოლიტიკა.

ბ) გარეშე მიზეზად კი: ყირიმის ომის გავლენა სამეგრელოს სოციალ-პოლიტიკურ ვითარებაზე და მასთან დაკავშირებით დასავლელების შუქის შემოჭრა სამეგრელოში.

გ) გლეხების აჯანყების გამოსავალი წერტილი უნდა ვეძიოთ ამ ორ მიზეზთა ურთიერთობაში, ხოლო დასაბამი ამ აჯანყებისა წარმოშვა სალხინოს სასახლის ირგვლივ მომხდარმა გაფიცვამ.

1) სამეგრელოში ბატონ ყმობის გაუქმების მანიფესტი გამოცხადდა დეკემბერს 1866 წელს გლესსა და მემამულეს შორის დაიდვა გარიგების მთავარ-სიგელი (уставная грамота), სადაც აღნიშნული იყო მიწის ზომა და აგრეთვე უფლება 9 წლის განმავლობაში აღეძრა საჩივრები სადავო საკითხების შესახებ. მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში მებატონეებმა ისე დაიჭირეს თავი, რომ გლესს არ დასჭირებია საჩივრის წარმოება; ხოლო როდესაც (9 წლის გასვლის შემდეგ) გლესს გასაჩივრების უფლება დაეკარგა, თავად-აზნაურობა ისევ ძველებურად დააწვა გლეხებს, რამაც დაახლოებით 1875-6 წლ. ახლო „ლაკადის“ მასშტაბით გამოიწვია ცნობილი „ლეწურ წუმეს ბუნტი“ ხუფე ჯალალანისა და ქვაშტი ფიფიას მეთაურობით.

2) იხ. С. А. Авалвани, Крестьян. вопрос в Закавказьи, Одесса 1913, 88. 175.

დ) აჯანყების მიზანი და საერთოდ მისი ლოზუნგები სოციალური ხასიათისაა, იგი მიმართული იყო ბატონ-ყმობის საწინააღმდეგოდ (თუმცა განვითარების პროცესში მას პოლიტიკური მხარეც დაერთო).

ე) აჯანყებას აქვს ორგანიზაციული სახე და საკმაოდ მომწიფებული დისციპლინური აქტივობა ახასიათებს.

ვ) უტუ მიქავა ხდება გლენთა ლაშქრის მთავარსარდალი და საერთოდ უზენაესი დიქტატორი („დადია“ ან „კეისარი“), რასაც ხელს უწყობდა მისი პიროვნების ობიექტური და სუბიექტური მხარეები.

ზ) აჯანყების ლიკვიდაცია წარმოებს მხოლოდ გარეშე, რუსეთის ჯარის, მოწვევა-ჩარევით, რითაც ბოლო ედება სამეგრელოს ავტონომიასაც.

თ) აჯანყებამ ითამაშა მნიშვნელოვანი როლი, როგორც საერთოდ ბატონ-ყმობის რეფორმათა შემოღების შესახებ საკითხის მწვავე დაყენებაში, ისე კერძოდ სამეგრელოში გლენების მიერ მრავალგვარი შეღავათების მოპოვებაში.

წყაროები

ამ მონოგრაფიის შედგენის დროს უმთავრესად ვსარგებლობდი:

ა) საარქივო მასალებით, რომელშიაც დაცულია ოფიციალური მიწერ-მოწერა ამ აჯანყების შესახებ. მაგრამ ოფიციალური მიწერ-მოწერა, რომელიც მუდამ ეყრდნობა გამოძიების პროცესს, სადაც დაშნაშავე მხარე ყოველთვის ცდილობს თავის გამართლებას, ერთი და ისტორიული სინაზდვილე—მეორე... ამიტომ საარქივო მასალების ყოველგვარი ასეთი საეჭვო ღირსების ადგილები შევუფარდე. სხვა ასეთ შემთხვევაში უფრო სანდო წყაროებს. ამ საარქივო მასალების მომეტებული ნაწილი უკვე გამოცემულია კავკასიის არქეოგრაფიულ კომისიის მიერ, ტომი XII, მეორე ნაწილი, 1856-1862 წლ., ტფილისი 1893 წელი. ამ წყაროს სათაურს ჩვენ შემოკლებულად ასე ვხმარობთ: Ak. Kav. Arch. Kom.

ბ) მოგონებებით. სწორედ მოგონებანი ღირსებით უფრო სუფთა და სანდო მასალის შემცველნი არიან, ვიდრე ოფიციალური მიწერ-მოწერანი. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია სენაკის ყოფილი ოლქის მმართველ კ. ა. ბოროზდინის მოგონებანი: Закавказския воспоминания, Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 года К. А. Бороздина, СПб. 1885 г., სადაც მოცემულია ამ აჯანყების ზოგადი შტრიხები. ეს წიგნი შეიცავს ორს ნაწილს ავტორის მდგონებებისა სამეგრელოს შესახებ: პირველი იბეჭდებოდა რუსულად. სამხედრო კრებულში 1873 წელს „ომერ-ფაშა სამეგრელოში“-ს სათაურით; მეორე კი 1885 წლის „ისტორიულ მოამბეში“: „ორი სამთავროს (სამეგრელო-სვანეთის) გაუქმების“ სახელწოდებით. ერთი ნაწილი ამ წერილებისა ითარგმნა ქართულად „დროების“ 1885 წლ. № № №-ებში, დანარჩენი ნაწილი კი „მოამბის“ 1898-1899 წლ. № №-ში. ითარგმნა ბ. თ. სახოკიამ (მასვე აქვს თარგმნილი ამავე ავტორის წიგნაკი „Крепостное состояние в Мингрелии. დაბეჭდილია იმავე „მოამბე“-ში).

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორი გულახდილად გვპირდება „ამ საინტერესო ეპიზოდის ყველა გარემოების თხრობას sine ira et stu-

პიო“, მაინც მისი ზერელე გადაკითხვითაც შეიძლება ეს პირობა დარღვეულად ჩაითვალოს. ავტორს არ შეეძლო სავსებით გაეთავისუფლებია თავი რუსული ტენდენციისაგან, რუსული მმართველობისა და სამხედრო ძლიერების გადაჭარბებული წარმოდგენისაგან, თუცა ამასთან ერთად არ შეიძლება არ ითქვას, რომ მის კალამს არ ეტყობოდეს მომწიფებული ტონი და დიპლომატიური სული.

გ) დეკ. თედორე ხოშტარიას ხელთნაწერით, რომელიც განსვენებულ ისტორიკოს თედო ჟორდანიას გადაუცია თედო სახოკიასთვის. ამ მოგონების 3-4 ფურცელი ამ აჯანყებას აშუქებს და მოცემულია მეტად სხარტული და მკრთალი სურათი.

დ) საკუთრად მოპოებულ საბუთებით, როგორც სამეგრელოს სხვადასხვა ადგილებში, ისე სამეგრელოს მუზეუმში. (ქ. ზუგდიდში).

ე) სიტყვიერი გადმოცემით იმ მოხუცებულებისაგან, რომელთაც, როგორც აჯანყების თვითმხილველთ და მონაწილეთ, მახვილი მეხსიერების წყალობით ჯერ კიდევ ნათლად აქვთ შერჩენილი მოგონებანი მოძრაობის დასაწყისისა და მისი თანდათანობითი მსვლელობის შესახებ. მაგრამ შეცთომაში რომ არ ყოფილვიყავ შეყვანილი, საჭირო იყო ამ მოხუცებულებთან სჯა-ბაასში დიდი სიფრთხილე და განსაკუთრებით კი გადმოცემათა შედარება ერთმანეთთან და წყაროებით მოღწეულ ისტორიულ ფაქტთან, რომ ამით გაზორკვეულიყო ისტორიული სინამდვილე საერთო ენის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით მე ადგილი დავუთმე მხოლოდ ისეთ გადმოცემათა ცნობებს, რომლებიც აკმაყოფილებდნ ზემოაღნიშნულ მოთხოვნილებას. ამ მიზნით მე დავყავ 1920-1923 წლ. ყველა იმ მთავარ ადგილებში, რომლებიც განსაკუთრებით იღებდნ მონაწილეობას ამ აჯანყებაში.

ვ) სხვადასხვა გამოცემებით, რომელთაც აქვთ მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა, მაგ:

1. Утверждение Русскаго владычества на Кавказе с 1801-1901 года под. ред. ген.-м. Потто, Тифлис 1900 г.

2. С. А. Авалиани, Крестьянский вопрос в Закавказии, Одесса 1912 г.

3. არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგ. აღ. კყონიასი, ტფილისი 1901 წ.

Mourier, La Mingrelie, Odessa 1883.

5. Из прошлого Мингрелии К. А. Бороздина, 1897 г.

6. И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка со словарем и хрестоматией, Спб. 1914 г.

7. Moritz Wagner, Reise nach Kolchis, Leipzig 1850.

8. მოჯალაბე, ისტორიული მოთხრობა კირილე შუთისოფ-
ლელისა: „სახალხო საქმის“ დამატებები, 1914 წელი, № № 7-21.

9. Хр. Гроздов, Сборник мингрельских народных песен,
Кутаис 1890 г.

10. Иосиф Кобалиа, Из мифической Колхиды და სხვა...

სარჩევნი:

წინასიტყვაობა	33
I. აჯანყების სოციალ-პოლიტიკური საფუძვლები	5-33
II. გლეხური მმართველობის დამყარება	34-41
III. რუსეთის ჯარის შემოსვლა და გლეხთა მმართველობის ლიკვიდაცია	42-48
IV. მდგომარეობის გამწვავება და სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმება	49-58
V. საიჩუოსა და ნახუნუს გლეხთა აღელვებანი და მათი ჩა- ქრობა	59-65
VI. უტუ მიქაეას პიროვნება	66-74
VII. აჯანყების ხასიათი და მნიშვნელობა	75-88
წყაროები	89-91

მთავარ უმცლმათა გასწორება

გვერდი	სტრიქონი	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
10	16	სამათლიანი	სამართლიანი
11	28	chef le cuisine	chef de cuisine
13	34	სტაეროპოლის	სტაეროპოლის
13	38	ხაარქივო	საარქივო
24	16	ბატობდა	ბატონობდა
29	13	ზუდიდიდან	ზუგდიდიდან
31	38	Peise nach Kolchis	Reise nach Kolchis
37	3	სამეგრელოში	სამეგრელოში
37	14	მომზადებულმა	მომზადებულმა
43	34	საჩუმე	საჩუმე
46	34	დაქონწინებული	დაქონწინებული
53	16	მმათველობა	მმართველობა

ՅԱՆՈՒ 1 ՁԱՆՁՈՒՄ